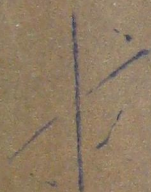

~~146576~~

1784942

8

МОЛОДНЯК

1931
сепень

МОЛОДНЯК

50к.

Wł. Kozmin Kazimierz National University

012237 4525

5

З М І С Т

Стор.

Збільшити п'ятому вагу комсомолу в боротьбі за велике мистецтво більшовизму	3
Василь Гришко — Один з таких	11
Микола Хвильовий — Майбутні шахтарі	62
Надія Хоменко — 25.000	77
Д. Чепурний — Останнє слово людині на наших дум	78
Ів. Каляник — Продимлені дні (поезії)	79
Микола Скуба — Дагестанська лірика (поезії)	80
Василь Бабак — В день відпочинку (поезії)	83
Й. Кісілюв — Пристава не можна турбувати	85
„ — Парова лазня	87
Юхим Зоря — Поема про хлібний ешалон (поезії)	90
Ів. Воробйов — За ленінську філософію	94
А. Клоччя — У наступ	105
BLOC-NOTES „МОЛОДНЯКА“ — Гр. Михайлович — А. ЛіМ перевидає	124
Ред. бригада (Ів. Ткаченко, Л. Чернець, Ів. Юрченко) — Викрити рештки ідеології нацизмівщини	126
СЕРЕД КНИЖОК ТА ЖУРНАЛІВ. — Ів. Юрченко, Ів. Ткаченко, Л. Чернець. — Лінією Катастрофи; Гр. Михайлович, К. Гордієнко. — „Повість про комуну“; М. Базилівський. — „Там, де починається Польща“, роман Даніеля	135 - 143
НОВІ КНИЖКИ	144
ЛІТЕРАТУРНО - МИСТЕЦЬКА ХРОНІКА — Пленум пролетарських письменників Рад. Союзу; Ухвала секретаріату ВУСПП'у; Дніпропетровський ВУСПП; Альманах „Забой“; Новий журнал; Бугарська секція ВУСПП'у; Кінопромисловість у третьому вирішальному; 15 комсомольських кіно; Перша всеукраїнська кінонарада при ЦК ЛКСМУ; Ювілей „Комуніста“; Привітання „Комуністу“; До СРСР прибув Бернард Шоу; Америка, Германія; „Нові маси“; 3 книжкових новин	146 - 152

ДО ВСІХ НАШИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ

Видавництво „Радянське Село“ разом з поштовим апаратом проводять величезну роботу по організації зразкової пристави газет і журналів до передплатників.

У більшості районів приставу преси налагоджено, але ж в ще чимало районів, де газети та журнали приставають зі значними перебоями.

Щоб остаточно налагодити цю важливу роботу по всій Україні, нам потрібна допомога самих передплатників.

Отже, звертаємо до Вас з проханням, — подаючи скаргу до поштової філії, водночас повідомляти нас про всі випадки несвочасного, або неакуратного одержання журналу „Молодія“.

Цим ви допоможете нам організувати зразкову приставу і самі своєчасно одержуватимете передплачене наше видання.

Скарги надсилайте на адресу: Харків, Пушкінська вул., № 24. Видавництво „Радянське Село“.

Видавництво „Радянське Село“

№ 6576

М О Л О Д Н Я К

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ-МІСЯЧНИК
О Р Г А Н Ц К Л К С М У

ЗА РЕДАКЦІЄЮ

О. ВОРОВІНА, О. КАРПЕКА, О. КОРНІЙ-
ЧУКА, ДАВ. КОПИЦІ, К. ТУРГАНА,
М. ЦИМБАЛА

Серпень

1931

Харків

8

56

59 68

Бібліографічний список
видавань вміщено в «Листоку»
Українського Друку «Киев-
ському репертуарі» та ін-
ших періодичних Українських
Київських Печатів

ЗБІЛЬШИТИ ПИТОМУ ВАГУ КОМСОМОЛУ В БО- РОТБІ ЗА ВЕЛИКЕ МИСТЕЦТВО БІЛЬШОВИЗМУ

Росте й міцніє одна з важливіших ланок більшовицького соціалістично-го наступу цілим фронтом—пролетарський літературний рух Радянського Союзу.

Ми ще не маємо повної творчої гегемонії пролетарської літератури.

«Творчі досягнення пролетарських письменників незаперечні. Та досягнення ці ще незначні, порівнюючи до тих вимог, які ставить перед своєю літературою пролетаріят, що будує соціалізм». (Репорт ВОАПП'а т. Сталіну).

Проте немає фортець, яких би не здобули більшовики. В історично-мі-мальні строки й цю фортецю—фортецю творчої гегемонії—пролетарський тературний рух має вибороти й виборє. Безперечно. І в цьому нас глибо-переконує весь дотеперішній розвиток пролетарської літератури, а го-вно те, що одну з найвишальніших ділянок на підступах до творчої гемонії—провідну роль пролетлітератури в галузі літературної політи-—уже здобуто.

Узагальнюючи досвід пролетлітературного руху за останні роки, треба азати, що в наслідок рішучої й непримиренної боротьби проти класово-рожих нам літературознавчих теорій (воронщина, полонщина, наудемі-ина, меншовицький ідеалізм, переверзіянітво), боротьби на два фронти, ти будь-яких проявів опортунізму в лавах самого пролетлітературного руху (група Беспалова, «Літфронт») пролетарська література вийшла на рокий більшовицький шлях. Перешиковуючи свої лави, завойовуючи ашу частину революційного попутництва на бік пролетаріату, розгортаю-на базі діалектично-матеріалістичної методи творчі угруповання й зма-ння в середині ВОАПП'а, пролетлітературний рух організовує в такий ісібі розгорнену боротьбу за створення, за побудову великого мистецтва ьшовизму.

Кардинальну відмінність в пролетлітературний рух, на теперішньому ета-його розвитку, вносить призов робітників-ударників до літератури. Саме відмінність надає всьому рухові зовсім іншої, порівнюючи до минулого, ості: літературна справа на ділі стає «справою загально-пролетарською». иля призову відіграла чималу свіжильну роль, що значно підбадьорила ужавила творчу діяльність пролетлітературних організацій, міцніше по-вала їх з соціалістичною практикою своєї класи. Справа, звичайно не ьки в тому, щоб кількісно поповнити лави пролетлітературних органі-ій робітниками від варстату, утворити в літератураціях більш робітничу иосферу. На порядок денний висувається історичної ваги завдання— ьнути робітничє ядро ВОАПП'івської організації в творчо-провідне ро».

Смішно було б думати, що це, велетенської ваги, завдання по силі буде ому лише ВОАПП'ові. Позитивне розв'язання цього історичного зав-

дання під ідейним проводом партії потребуватиме активних зусиль і допомоги усіх загонів робітничої класи і особливо зусиль Ленінського Комсомолу, що виховав у своїх лавах більшість призованих до літератури ударишників. Ленінський комсомол взагалі завжди заявляв, заявляє, та буде й далі заявляти певні права на своє місце в пролетлітературному руху, на активну в ньому діяльність хоч і як це не подобається «чистим жерцям» мистецтва, які в нас подекуди ще не перевелися і яких від одних слів «втручання комсомолу до літературного руху» кидає в лихоманку. Ми різко підкреслюємо, що мова йде не про формальну якусь репрезентацію комсомолу в літергоспі, як то дехто з вищезгаданих «чистих жерців» намагається тлумачити, а іменно про активну його діяльність в процесі всього літературного руху.

Зрозуміло бо, що комсомол не може бути пасивним глядачем на фронті культурної революції і особливо на такій її актуальній ділянці, як літературний рух. Той, хто не плентається в опортуністичному хвості, взагалі має здати собі чітку й тверезу ясність, що в нас немає, та й не повинно бути жодної ділянки соціалістичного будівництва, де б комсомол був просто собі тільки пасивним глядачем. Активне втручання комсомолу до літературного процесу владно диктується самим станом, що його посідає комсомол в радянському суспільстві. Партія, та й ціла робітничка класа покладає на комсомол величезної відповідальності завдання комуністичного виховання підростаючих поколінь. Класова боротьба на літературному фронті є перш за все боротьба за підростаючі покоління в самому широкому розумінні цього слова; класовий ворог прагне не тільки завоювати на свій бік молоді літературні кадри, а й організовано впливати через художню літературу на формування світогляду трудящої молоді. Хіба після всього цього комсомол, обов'язком якого є виховання резервів пролетаріату, може бути байдужий до класової боротьби на літературному фронті. Та він би тоді не гідний був звання найпершого помічника партії.

Бурхливе зростання комсомолу за останні роки обернули його на багаторічний мільйонову організацію. Темпи зростання чимраз більшають. IX з'їзд ВЛКСМ дав директиву в найкоротший строк втягнути до лав комсомолу сто відсотків робітничої й батрацької молоді. До лав комсомолу вливаються нові й нові сотні тисяч і мільйони молодих робітників, молодих колективників і процес цей безперервний. Завданням комсомолу, отже, є повсякчасне ленінське виховання цих молодих і сирих кадрів. Комсомол має використовувати чисто всі засоби, які тільки спроможні прислужитися справі комуністичного виховання молоді. Одним з таких досить чинних виховних засобів є й художня література. Все це комсомол добре враховує. Отож у культурному цінюванні літературної продукції з того погляду—скільки вона справді допомагає комсомолові виховувати сировину молодечу масу—комсомол, як бачимо, криво зацікавлений. Зацікавлений, бо це є пряма боротьба за трудящу молодь, за вплив на формування її світогляду. Від того цінювання комсомол ніколи не відмовлявся й не відмовиться. Однією роллю цю ніяк не можна вкласти в рамки «критики» збоку стоячи. Він новок сам собою напрошується: втручання комсомолу до «перводжерел» до самого процесу продукування художньої літератури тут неминуче. А коли заважити на те, що літературно-художніх речей, які б справді допомогли комсомолові по-більшовицькому виховувати молодь, на нашому книжковому ринку досить ще мало, коли заважити, що на цьому ринку ми часто подибуємо продукцію якраз протилежної якості, то владне втручання комсомолу до літературного процесу просто таки конче потрібне й вичужене. А що значить чинна допомога комсомолу? Це значить, що комсомол виступає та буде й далі виступати на літературному фронті не тільки як споживач художньої продукції, а й як активний критик, активний творець цієї продукції; не тільки формальним висуванням молодих кадрів у літе-

туру з свого середовища, а й систематичною своєю громадською критикою всіх видів проєтлітературного руху, систематичною своєю громадською контролею, систематичною постановою політичних і творчих проблем, що виникають в процесі культурно-політичного розвитку робітничо-колгоспної молоді. Справа ходить про мобілізацію комсомольських мас на боротьбу з соціально-шкідливою літературою, про доборення відставання пролетарської літератури від запитів сьогодняшнього дня, отже й від запитів комсомолу. Нехтувати тут чинну допомогу й вказівки одного з активніших загонів пролетаріату, що має велетенський досвід класової боротьби на всіх чистих ділянках соціалістичного будівництва, було б просто опортунізмом найгіршого гатунку. Тим паче, що в комсомолі, як і в ВОАПП'ї, ніколи не було, немає, та й бути не може якоїсь окремої літературно-політичної лінії відмінної від лінії партії.

Генеральний секретар Всесоюзного Комсомолу тов. Косарев у своїй промові на недавньому Пленумі ЦК ВЛКСМ все це досить чітко обгрунтував:

«Говорячи про культурно-побутову роботу комсомолу, не можна пройти повз справи літератури. Пролетарська література є одним з важливіших важелів культурної революції. Вона вже завоювала міцні позиції. ВОАПП став гегемоном літературного руху, призов ударників до літератури тільки допоміг справі обертання її на «загально-пролетарську справу». Все це вірно, все це є незаперечні досягнення. Та все коли мова ходить про книжку, то справа тут не гаразд. Те, що пишеться для ударників і робітничої молоді часто-густо ще не підходить».

Художнє відтворення практики героїчної боротьби пролетаріату за подування соціалізму, за п'ятирічку в чотири роки, художній показ методів роботи окремих героїв-ударників—ось сьогодняшній соціальний загляд пролетаріату своїй літературі. Над здійсненням цього загалу уперто працює проєтлітература і дещо позитивного вона вже домоглась. Але успіхів у цій справі ще надто замало й задоволити вимоги комсомолу вони ще ніяк не можуть. Попри всі загальні вимоги до літературної продукції комсомол вимагає ще одну важливу вимогу—це художнє відтворення, художній показ методів роботи саме молодечих ударників, ударників—комсомольців, художнє відтворення соціалістичної практики багатомільйонного комсомолу. Така літературна продукція в вихованні тих прошарків робітничої й колгоспної молоді, які щойно вливаються до лав комсомолу, або ще й на сьогодні знаються поза його лавами—багато б важила. Про це навіть годі сперечатися. Однак на цій ділянці проєтлітератури—ділянці художнього відтворення соціалістичної практики комсомолу—жахлива прогалина. Цього «она» наші пролетписменики справді таки не запримітали.

«Героїчна боротьба Ленінського комсомолу на всіх ділянках соціалістичного будівництва все ще не знайшла (за окремими виключеннями) свого вираження в пролетарській літературі. Тут треба домогтися щонайскоршого зламу, який однак утруднюється тим, що керівні органи РАПП'а не мають досі майже ніякого зв'язку з Ленінським Комсомолом і його Центральним Комітетом. Мені здається, що не зле було б, якби представники РАПП'а прийшли сюди на Пленум центрального комітету ВЛКСМ і заявили, що вони готові вкупі з нами працювати над тим, щоб стан такий змінити, продукцію свою, розраховану значною своєю частиною на робітничу молодь, з Ленінським Комсомолом погоджувати. (Промова т. Косарева на Пленумі ЦК ВЛКСМ).

І далі тов. Косарев цілком слушно складає такий висновок:

«Без цього РАПП буде скидатися на якусь літературну академію, відірвану від читачівської маси».

Розвиваючи далі ці положення редактор «Комсомольської Правди» т. Троїцький говорив на Пленумі ВОАППа про кончу потребу щільної спілки й співробітництва комсомолу й ВОАППа. Вимоги комсомолу до ВОАППа т. Троїцький уклав у таке конкретне гасло: «**ВОАПП повинен повернутися обличчям до комсомолу**». Повернутися не формально, не декларативно, а встановити з комсомолом найщільніший контакт в роботі, взятися висувати з лав комсомолу письменницькі й літературознавчі кадри. Встановити з комсомольською масою найщільніші зв'язки, вся бо художня продукція письменника про комсомол без таких органічних зв'язків неминуче хоритьме на поверховий схематизм. Самою практикою багатьох письменників, що бралися художньо відтворювати комсомол—це безліч разів доведено.

Відгукаючись на ці проблеми порушені комсомолом «Літературная газета» пише, що факт лишається фактом—пролетарська література набагато відстала від запитів комсомолу і пролетлітературним організаціям треба робити з цього належні висновки. І великими відрадними явищами слід вважати те, що окремі загони пролетлітератури одразу ж за кілька днів після пленуму ЦК ВЛКСМ по-більшовицькому підхопили бойовий клич комсомолу. Ми маємо на увазі відгук Московської Асоціації Пролетарських письменників, що його оголошено було в нашій пресі. В своєму відгуку МАПП заявив, що претенсії заявлені комсомолом вона цілком поділяє й для ліквідації явного ненормального стану, на який вказує комсомол, вона—МАПП—негайно включається в бойову практику комсомолу. Зокрема першим кроком шляху до виконання всіх зобов'язань слід вважати те, що МАПП включається в практику боротьби комсомолу за стовідсоткове охоплення робітничої молоді, визначивши свої, в цій боротьбі, завдання, як завдання конкретного художнього сприяння, художньої допомоги комсомолові в розв'язанні цього величезного політичного завдання. Рівночасно МАПП зробила аналогічний виклик всім чисто асоціаціям ВОАППа. Виклик цей, на жаль, не скрізь почули. Зокрема, не дійшов він, очевидно, й до ВОАППівських організацій на Україні—ВУСППу й «Молодняка».

ВОАПП повинен повернутися обличчям до комсомолу—таке гасло для нас рівночасно аналогічне завдання стоїть і перед комсомолом. Роль свою в пролетлітературному рухові комсомол за останні часи помітно збільшував. Довести це можна хоча б тим, що комсомольська організація все ж реагувала й реагує на всі більш-менш визначні події на літературно-політичному фронті. Бойовий Центральний орган комсомолу—«Комсомольська Правда» працювала й працює на літературному фронті систематично й серйозно.

Беручи участь у призові ударників до літератури, комсомол висував з своїх лав до літератури чимало кращих своїх вихованців. Та все ж зробленого ще надто мало і частина провини за відставання пролетарської літератури від запитів комсомолу лежить і на самому комсомолі. Діяльність свою на літературному фронті комсомол повинен збільшити.

«Комсомол повинен повернутися зрештою, обличчям до ВОАППа далеко сміливіше, ніж він повертався досі, далекіше, ніж досі взяти участь в роботі ВОАППа (Промови т. Троїцького на Пленумі ВОАППа)».

Завдання взаємоспівробітництва пролетарської літератури з комсомолом стоїть перед усіма національними асоціаціями ВОАППа, перед усіма національними організаціями ВЛКСМ. Однаково вони стосуються й України.

Зрозуміло, що на Україні ці питання стоять в їх специфічній площині.

І перша значна ознака специфіки українського пролетарського літературного процесу виявляється в п'ятилітньому існуванні на Україні бойової комсомольської літературної організації «Молодняк». Специфіка України виявляється в тому, коли в РАПТі комсомол ставить питання про творчі угруповання комсомольських письменників, про опанування молодечої тематики усіма пролетарськими письменниками; на Україні ми маємо організацію комсомольських письменників «Молодняк»—ВОАПівську організацію, яка вже 5 років за керівництвом партії і ЦК ЛКСМУ разом з ВУСПП успішно бореться за генеральну лінію партії на літературному фронті, створюючи і весь час зміцнюючи комсомольську літературу на Україні.

Правда, що в такій широкій площині, як це питання поставили сьогодні, ми не можемо в боротьбі за комсомольську літературу покладатись лише на «Молодняк», хоч на нього, без сумніву, падає основна відповідальність. І він веде основну роботу в цьому. Ми маємо ставити питання про поворот обличчям до комсомолу і перед основною організацією пролетарських письменників на Україні ВУСПП, та й перед спілкою пролетарсько-колгоспних письменників «Плуг», про їх активну участь у відтворенні тої героїчної боротьби, що її провадить комсомол на всіх ділянках соціалістичного будівництва.

Підкреслюємо, що зараз комсомол звертає особливу увагу на свою комсомольську літорганізацію «Молодняк», від неї в першу чергу комсомол України питає відповідь на всі ці свої законні вимоги.

Безперечно, що на ділянці літературно-політичної боротьби «Молодняк» мав і має перманентні успіхи. Літературно-політична лінія його весь час була в основному вірна. Проте, коли взяти під огляд творчу його діяльність, питання про конкретне створення художньої більшовицької книжки для робітничо-колгоспної молоді, для комсомолу про соціалістичну практику самого комсомолу, то тут не все гаразд.

І в цьому місці слова тов. Косарева, як нікого найближче стосуються «Молодняка».

Молодняк провів велику творчу роботу й про це ми маємо багато свідчень. Остання творчість М. Шеремета, Я. Гримайла, Ст. Крижанівського й інших з поетів теж саме з молодняківських прозаїків, драматургів О. Корнійчука, П. Резнікова, Г. Мизюна і інш. є значною вкладкою в цілу пролетарську літературу України. Але все ж, коли мова заходить про сьогоденішню конкретну книжку, що відтворювала б героїчну боротьбу лєнінського комсомолу на всіх фронтах соціалістичного будівництва, то ми такої книжки ще досі не маємо.

Ті ж книжечки, що їх дають молодняківці на сьогодні, як от А. Ключа, «Герой», Я. Гримайло «Вугільні барикади», П. Радченко «Зрадник» і т. інш. є абсолютно недостатні з боку кількісного, вони так само недостатні і з боку своєї ідейної і художньої сторони. Поверхово-схематичний, малохудожній «Герой» А. Ключі безперечно не є та книжка, що її вимагає сьогодні комсомол, книжка, яка б всебічно глибокохудожньо і ідейно насажено, відтворювала б ударників, ганьбила б рвачів, прогульників, показуючи нову людину виробника—героя соціалістичних темпів, а головне його позитивний досвід, що має стати здобутком усієї робітничої класи.

В боротьбі за виконання промфінпланів комсомольці заводу ім. Дзержинського організували в себе на виробництві зустрічні комсомольські графіки. З комсомольської гущі заводів ім. Ільіча (Маріупіль) виросла ініціатива змінно-зустрічних плянів. Винаходи ці вносять глибоку революцію у справу внутрішньо-заводського планування, даючи величезний господарчий ефект. В боротьбі за втягнення до участі в соціалістичному плануванні мільйонів пролетарів, в боротьбі за опанування науки соціалістичного планування, комсомол України напружує всі сили. І перші успіхи цієї боротьби—конкретний досвід комсомольців Дзержинки й комсомольців заводу ім.

Ільіча—є дорогоцінна вкладка до всесоюзної скарбниці соціалістичного досвіду пролетаріату. Подібних прикладів при бажанні можна було б навести безліч: боротьба комсомолу на вугільному фронті; на фронті соціалістичного перебудовання сільського господарства; героїка боротьби комсомолу за вчасне виконання виробничих завдань на Тракторобуді, Дніпрелістані, численні мобілізації комсомолу на всі фронти соціалістичного будівництва, що обертають його на справжній оперативний табір в боротьбі за перемогу соціалізму і т. ін., і т. ін.

Вся ця героїка боротьби комсомолу України на знайшла ще належного, хоч трохи помітного художнього відтворення в нашій українській художній літературі.

Кілька разів декларував «Молодняк» про те, що він бере на себе цей почесний обов'язок відтворення сьогодишньої соціалістичної практики комсомолу України—та справа на деклараціях так і притихла. Розподіливши поміж своїх товаришів конкретні завдання, прикріпивши їх до певних підприємств «Молодняк» не спромігся домогтися хоч будь якого контролю виконання наданих своїм письменникам завдань, не кажучи вже про те, що й конкретний цей розподіл завдань «Молодняк» чомусь таємниче хоронить лише поміж своїх товаришів. Адже широка комсомольська громадськість зовсім нічого не знає про те—хто з молодняківців і над якою річчю працює. З цього погляду «Молодняк» не зумів підхопити того цінного досвіду, який має РАПП в аналогічній справі. Ще в травні місяці РАПП дала своїм товаришам аналогічні завдання, прикріпивши їх до відповідних підприємств. Про все це РАПП широко оголосила на сторінках преси («Літературна Газета», «На літературном посту») —хто з письменників і що саме має зробити, щоб не тільки сама РАПП, а й вся наша пролетарська громадськість контролювала виконання письменником його завдання. Минуло вже той час, коли вся письменницька діяльність відбувалася в межах чотирьох стінок затишного кабінету. Пролетаріят зараз владно кличе свого письменника в самий вир боротьби на передовій лінії вогню класової боротьби, вимагає від нього—письменника—темлів і вчасного виконання свого соціалістичного замовлення. За кілька часу РАПП знову таки через пресу взявся провадити жорстоку контролю виконання письменниками завдань доручених їм РАПП'ом. Здійснюючи цю контролю РАПП'івська преса нещадно б'є всяке нехлюйство, неповоротливість, які ще виявляються в роботі письменників і гальмують скоршу появу на світ літературно-художніх речей, що пропагуватимуть виробничий досвід кращих. Цей справді більшовицький досвід РАПП'а «Молодняк» чомусь то ігнорує, як ігнорує й виклик МАПП'а. Відгук «Молодняка» на виклик МАПП'а не підхопила й ВУСПП, але й їй це робить мало чести.

Все це каже за те, що «Молодняк» страшенно відстає від сьогодишнього дня. «Молодняк» кілька разів прилюдно декларував, що він перебудовується, перешиковує свої лави. Все це вірно, але «Молодняк» зробив тут один важливий промах—борючись за перебудову він мляво, а то й зовсім не бореться за більшовицькі темпи цієї перебудови, не притягає до участі в цій справі широку комсомольську громадськість. А це величезний дефект.

Ми не можемо не бити на сполох, коли поруч такого відставання ми в «Молодняку» маємо все більше випадків ідейно-політичних проривів у творчості окремих молодняківців («Парують землі»—Ів. Бойка й інш.) у випадків творчого мовчання, факти творчої кризи окремих поетів надто перебільшених труднощів перебудови своєї творчої роботи й методи тощо.

Зайвим було б доводити, що стан такий утворився насамперед в наслідок цілковитого майже відриву багатьох молодняківських письменників найперше літературно-творчого активу від комсомолу, від його багатющої практики, як основної опори цілого комсомольського літературного руху.

Слова т. Косарева про РАПП, який без щільного зв'язку з читачівською масою буде скандити «на якусь літературну академію», ще більше стосуються «Молодняка», як безпосередньо комсомольської організації. Треба, однак, відзначити чималу роль молодняківської критики, що більш-менш вчасно всі творчі прориви викриває, попереджує їх, більш-менш унеможливаючи їхнє повторення.

Треба, щоб «Молодняк» заходився коло своєї перебудови як слід, по-більшовицькому, притягнув би до участі в ній комсомольську масу і більш рішуче переключив би свою творчу діяльність на актуальну сьогодишню тематику, на художнє відтворення, художній показ героїчної соціалістичної практики комсомолу.

За 2 місяці ми святкуватимемо велике свято для комсомолу України, свято п'ятиріччя «Молодняка».

Не можна припустити, що «Молодняк» з усім цим вантажем, про який ми згадували, прийде до ювілею. І хоч цей неприємний багаж не затре нам тої значної роботи і ролі «Молодняка» за всі 5 років його штурму на літературному фронті, його боротьби за генеральну лінію партії, все ж далі зростати з цим вантажем «Молодняк» навряд чи зможе.

Комсомол України ставить зараз перед українською пролетлітературою актуальну проблему—більш чинної й більш організованої участі її в виховній роботі комсомолу. І в першу чергу, це стосується «Молодняка, хоч не одного тільки «Молодняка», а й ВУСПП у й «Плугу». Зокрема що до цього ми чекаємо, щоб ВУСПП все ж відповіла на заклик МАПП'а. Певна річ, що більш чинна й більш широка участь пролетлітератури в виховній роботі комсомолу конче вимагає, щоб і пролетлітературні організації України серйозно й на далі повернулися обличчям до комсомолу, включилися в його практику, встановивши з ним (комсомолом) найщільніші взаємозв'язки, взаємоспівробітництво.

Рівно ж і комсомольські організації України «повинні повернутися з решкою обличчям до пролетарських літературних організацій більш сміливіше, ніж вони поверталися досі». Комсомольської преси України це стосується особливо: надто мало вона займається суто злободенними актуальними питаннями пролетлітературного руху. Сухі, убогі літературні сторінки «Комсомольця України» й «Молодого Більшовика», які, до речі, з'являються дуже рідко, далекі ще від того, щоб справді орієнтувати комсомольську масу, комсомольський актив у складних і актуальних проблемах класової боротьби на літературному фронті, як і далекі ще вони від художнього відтворення кращих зразків героїчної боротьби комсомолу на фронті соціалістичного будівництва. Інші комсомольські газети від цих не відстають. Стан такий треба негайно й докорінно змінити.

Не меншою мірою треба зайнятися літературними справами й комсомольським комітетам, щільно пов'язуючи цю роботу з боротьбою за виконання виробничих планів, боротьбою за комуністичне виховання молоді. Останнє треба особливо підкреслити, зважаючи на те, що багатьом нашим комітетам надто бракує саме одього елементарного вміння пов'язати роботу комсомолу на літературній ділянці з усією практикою боротьби організації за соціалістичне піднесення продукційності праці. Ясно, що без такого вміння, без уміння конкретно поставити літературну справу на службу сьогодишнім завданням комсомолу, вона—літературна справа—завжди буде почуватися «ще одною зайвою роботою», ще однією «обузою». Корінь цього зла перш за все лежить у чималій необізнаності наших комітетів з процесами, що відбуваються на літературному фронті, в боязливості перших помилок. Та справа ходить про ґрунтовну зміну такого становища. Слова т. Сталіна про потребу опанувати науку й техніку однаково стосуються й науки літе-

ратурнознавчої, на опанування якої комітетам так само треба організувати комсомольські маси.

В світі цього значно має збільшитися і роля органу ЦК ЛКСМУ—журнала «Молодіяк». Журнал повинен стати справжнім керівником комсомольського літературного руху на Україні в першу чергу, спираючись на організацію «Молодіяк», як головну свою базу.

Ми ще досі маємо тенденції трактувати журнал «Молодіяк» тільки як відзеркалювача комсомольського літературного руху і творчості членів «Молодіяка». На жаль, треба сказати, що в великій мірі журнал саме таким і є.

Але він таким не повинен бути.

Журнал «Молодіяк» має стати справжнім організатором комсомольського літературного руху на Україні, він має сягнути в своїй роботі ширше, ніж групи «Молодіяк», але журнал має всю свою роботу скерувати на зростання і зміцнення організації «Молодіяк». Журнал має бути найближчим керівником і помічником всіх ланок роботи «Молодіяка» як і навпаки—організації «Молодіяк» мають стати основними опорними пунктами комсомольського літературного руху на Україні.

Під ідейним проводом партії ми маємо створити велике мистецтво більшовизму.

Це мистецтво не можна створити поза комуністичною ідеологією, поза тим, щоб воно виховувало нові кадри комуністичних борців, щоб воно формувало комуністичний світогляд мільйоновим масам трудящої молоді.

Роля комсомолу, як найближчого помічника партії, керівника трудящої молоді в цьому величезна. Ось чому комсомол сильніше штурмує літературний фронт, кидає туди значні свої сили. Ось чому комсомол висуває гасло щільного взаємоспівробітництва ВОАППа з комсомолом, зокрема гасло тісного взаємоспівробітництва з комсомолом секцій ВОАППа на Україні: ВУСПП і «Молодіяк».

«А тим окремим елементам, що перешкоджатимуть цій щільній спілці комсомолу й ВОАППа, спілці, яка запліднить і роботу ВОАППа, і нашу участь, участь молоді в побудові соціалізму,—цим елементам дадуть по руках і комсомол, і ВОАПП».
(Троїцький).

ОДИН З ТАКИХ

1. Пропащий день

Ще на світанку, прокинувшись не по звичці рано, Лук'янець вирішив, що день сьогодні буде «пропащий». На дворі розпустило. Як водиться, на відлигу, в нього «розсудомило» ногу і розщемілась грижа. А завжди, коли починали виявляти себе ці дві пам'ятки колишнього наймитування,—перебита нога й грижа,—Лук'янець робився «сам не свій». Все тоді його драгувало, все було йому за привід до колотнечі. І таки справді виходило так, що ці дні були пропащі.

Отож на сьогоднішній день теж чекала така доля. Не тільки сам Лук'янець, а й Докія, як тільки прокинулась, відчула це...

Тому, що завжди увесь тягар таких днів звалювався на неї. (а за їхнє подружнє життя з Лук'янцем такі дні траплялися не рідко), вона вже досить добре засвоїла собі всі прикмети їхні. Звичайно, починалося так: ще затемна Лук'янець побудить усіх своїм пискучим кашлем та гучною лайкою й скаргами на погоду. Потім він устане й гукне з печі до неї:

— Докіє, попорай худібку, бо в мене ногу одняло!

Коли Докія не йде швидко виконувати цього наказу, Лук'янець дає волю язикові й заводить сварку. Тоді їй доводиться відповідати й за відлигу, й за перебиту ногу, й за грижу.

Такий «порядок дня» передбачала Докія й сьогодні. Відразу ж, як вона зачула сердите бубоніння чоловікове, що з нього крізь кашель долітали такі слова, як «чортова погода», «клята відлига» й інші до них подібні, вона насторожилась у тривожному чеканні.

Але сьогоднішній «пропащий день» був не такий, як усі попередні...

Як тільки розплющив Лук'янець очі, відразу ж натиснув поглядом на Химку. Вона хапливо вбиралася. Її бадьорість, що так не пасувала до його настрою, зворужила йому в грудях холодок невдоволення. В одну мить він пригадав учорашній вечір, як пізно повернулась додому Химка, її зухвалу відповідь на його питання—«де була?..» і від цих згадок скипів...

— Чого ти схопилася так рано? Мо' знів куди повієшся?..

Це грізне питання не зробило бажаного впливу на дочку. Вона, заклопотана прибиранням, відповіла не зразу. Вплела останній кісник, тоді обернувшись до батька і жваво задріботіла:

— А яку же, тату? О! Сьогодні такий день!.. такий день!.. Я до вечора не буду вдома.

Лук'янця наче хто окропом облив. Це вже біс його знає, що таке? Вона

відповідає так,—ніби те, що вона робить, є найкраще й найправильніше в світлі діло. І, до того ж, відповіла не комусь там іншому, а йому, своєму батькові...

З властивою йому, під такі дні, гарячковістю, він не довго міркуючи випалив:

— Що-о?.. Не будеш цілий день вдома, га?... То можеш і зовсім не вертатись додому, тягарко!

— Тату,—стала виправдуватись спантеличена Химка,—сьогодні раду вибиратимуть, а я ж комсомолка. Мені й наказа виборцям читати доручено...

Ще довго доводила Химка, як то дуже треба їй йти на збори, та Лук'янець того вже не чув. З мовчазною рішучістю підвівся він з ліжка, натискуючи, при тому, на хвору ногу і сопучи став одягатись. Вид його так і казав: «Я слів даремно не випускаю. Що сказав, то вже так і буде».

Химка зовсім приготувалась йти, але спостерігши такий незламний батьків намір перешкодити їй, завагалася. Принишкла на лаві, дивилась сумно очима у вікно, крізь яке зазирає у хату блідий заплаканий ранок.

Тоді в сутичку встригла Докія. До того вона тихо поралась біля печі, намагаючись бути, навіть, непомітною.

— Чи чуєш, старий,—мовила вона,—не приставай до неї, хай собі йде... Сьогодні, он кажуть і бабів на сход зганятимуть, а молодим то вже така й слава.

Не стерпів Лук'янець, зачувши таке. Не забігав, а затупцював він по хаті.

— Ти!.. ти!..—Замахав руками перед очима Докії.—Ти ще заступаєшся за неї, стара кочерго... За неї? га! Вчиш оце так? Матір'ю зवेशся, га?..

Докія здивовано дивилась на нього й сполохано кліпала віями. За кожним підвищенням голосу вона чекала від чоловіка штурхана. Проте, Лук'янець тільки стюбав її без перестанку своїм дошкульним «га» і все не вгавав.

— Чи ти ба? «Раду вибирати»!.. Що мені з твоєї ради, га? Або їй, Химці, що з тієї ради? Краще хай би про себе подумала, не дитинка вже. Слава богу дев'ятнадцятий вже стукнув... і заміж би час вийти. А їй в голові все ради та камсамоли... Га?

— Тату,—хотіла була Химка щось пояснити, а потім махнула невисокою рукою і обірвала мову. Що, мовляв, вам пояснювати. Брови їй енергійно здвигнулися і від усієї її постаті повіяло тривожною рішучістю. Це не пройшло мимо Лук'янцевій уваги. Він з чеканням поглянув на неї. «Ці суворі брови,—подумав,—Ще в дитинстві ці брови казали про щось незвичайне в цій дівчині»...

— Ну, кажи, що там?—витиснув з себе з прихованим побоюванням.

— Нічого ви тату не розумієте, от що!..

Сказавши це, Химка накинула хустку на голову й рішуче вийшла, важко пристукнувши за собою дверима...

Докія застигла з горщиком у руці. Очі їй лячно забігали по вражений постаті Лук'яниці, що, як став здивований, зачувши доччину відповідь, так і захолов. Здавалось, він напружився увесь, щоб ув одну мить скочити за двері, навадогін за Химкою.

Але, на превеликий подив Докії, Лук'янець навіть не сказав жадного слова. Мовчки сів на ослона. Звісив безпорадно голову на старі висхлі руки і поринув у роздуми.

— «Нічого ви тату не розумієте, от що».

Ці слова одно виривали йому на поверхню збурених думок, роз'яструючи біль. «Вона, йому це так сказала, Химка, пронизувало його свідомість. Він ще й досі не отямився, не міг навіть припустити, щоб його дочка, рідна дочка, до того ще й одиниця, яку він плекав і любив над усе, могла сказати такі слова.

Але ж сумніватись нічого... В пам'яті ще стояли всі дрібниці недавньої суперечки з Химкою: і повчальні нотки в її голосі, і той погляд, що ним вона окинула його, проказуючи свої пам'ятні слова. Адже вона тоді на його поглянула так, ніби там стояв не він, її батько, а якийсь хлопчик, що його ще треба на розум наставляти.

І де далі заглиблювався Лук'янець в зміст події, що оце трапилася, де далі усвідомлював її в подробицях, то більше опановувала його гризота. Те, що відбувалося навколо нього, не займало його. Навіть зворушливе ревіння непораної «худібки» за стіною в другій хаті, де за відсутністю теплої повітки розташував її Лук'янець, навіть це ревіння не вразило його хазяйського серця. Полуда заслала йому очі, розум заповонила образа. Власне, то була й не образа, а якийсь незрозумілий біль, що опановував Лук'янця тільки під надзвичайні події. Колись давно таке почуття збудила була дочка заможного хуторянина, в якого Лук'янець був за наймита. Бувши зеленим парубком, що не знав ще людської брутальності, він по весняному п'яно й радісно покохав її. Наче крадену дорогу річ беріг він своє кохання від людей, а найбільше від неї. Та, проте, вона таки дізналася і регочучись жбурнула йому в лице, як шматок брудного болота, уразливе слово: «каліка».

Трапилось це підчас гулів, у гурті веселої челяді. Всі дівчата підхопили регіт своєї верховодки, всі парубки заїржали на дотеп своєї кралі..., а вкупі з усіма реготав також і сам Лук'янець. Лице йому взялося полум'ям і навіть очі почервоніли, але він сміявся доки всі не втихли, щоб не так помітно була образа. І тільки, як уже всі пішли, залишивши його одного на колоді, він поволі усвідомив, що сталося. Так під владою гризоти висидів він всенюк ніч, безпорадний, зруйнований.

Оце й тепер сидів він такий же немічний, приголомшений образою, як і тієї ночі. Кілька зухвало кинутих дочкою слів, трапили так само влучно, як і слово найдорожчої під весняну юність істоти. Знав старий так, що й викриття потворності парубка, що залицяється, і виявлення власної переваги дочки перед батьком, важать однаково. Дівчина ніколи не покохає потвору-парубка, дочка ніколи не шануватиме дурня-батька. І якже не вдаватися в тугу, коли й Химка, як і та хуторянка колись, одверто й жорстоко обізвала його дурнем—«нічого ви тату не розумієте, от що».

Ця відповідь все ще стояла йому в ушах. Вона чинила йому невимовний біль. Вона підштовхнула його думку до ще розпачливіших висновків. Але водночас вона ж і породжувала тисячі сумнівів.

Ця відповідь ніяк не пов'язувалась з його звиклим уявленням про дочку. Тому ж вона, ясна й недвозначна, стояла убійчим знаком питання над ним.

«Невже це сказала його Химка?—шарпала його тривога.—ота «Химочка», що її за маленький зріст у селі, як і батька, ніхто не називав повним ім'ям? Ота маленька дівчинка, що раніше так втішно розмовляла з ним про свою скриню, про своє віно?.. Ні! Голос, яким було проказано ці пам'ятні слова, не належав тій Химці.

Лук'янець пригадав усі подробиці доччиної поведінки за останній час, нові риси її вдачі.

«Так вирішував—Химка вже перестала бути «Химочкою». Та й взагалі вона стала якась інша, не схожа, навіть, не тільки на колишню «Химочку», а й на всіх дівчат Глухівки, що з ними товаришувала. І стала інакшою не тоді, коли їй «дев'ятнадцятий минув». То ще було б не біда... А стала з того часу, як повернувся Туманів Савко з міста і вона з ним спізналася... Бо саме ж під його намовою вступила вона, проти батькової волі, в комсомол. А як вступила в комсомол, то стала іншими очима дивитись, і речами іншими говорить. Савко зі своїм комсомолом—ось хто відібрав у нього ту «Химочку», якою він раніш тільки й жив. І от маєш:

«Нічого ви тату не розумієте, от що».

— Ну, хай!..—прохопалося в Лук'янця несвідомо.—Хай і нічого не розумію!.. Так!.. Але ж батько я тобі?.. Га?.. Батько?..

— Що, старий?—озвалась Докія.

«Старий» вставився в неї на мить плямами своїх безбарвних очей, а потім хитав сумно головою.

Все ще не пориваючи зі своїми думками, провадив далі..

— Де такий закон видано, щоб діти батька за дурня мали? Га? Де кажу?

І по павзі, тоном, що унеможлилював будь-які заперечення, додав:

— Нема такого закону ніде!..

— Атож, старий!—підхопила його Докія.

Вона почувала себе винною в тому, що відчас сварки стала на Химчин бік і тепер ловила кожну влучку хвилину, щоб виправити помилку.

— Атож, старий! Ніде такого закону не видано... щоб яйця курку вчили... щоб діти батьків на розум настановляли.

Лук'янця розбуркала мова Докії. Він погодливо кивнув у її бік і хотів уже був розпочати спокійну, як бувало раніше, коли обое старі «в ладу», розмову про долю дочки, але рипнули двері й услід за хмарию морозяної пари в хату вкотилось дзвінке:

— Здорові будьте!

Це ввійшов сусідів хлопець—підліток Демко.

— А чому це ви, громадяне, вдома собі сидите?

Лук'янець враз нахмурився.

— А яке тобі, запитав би я, до того діло, громадянин?—озвався він, в протязі виокремивши останнє слово.

— Виконавець я,—відповів Демко жваво, не помічаючи Лук'янцевого глузування.—Раду сьогодні вибиратимуть, значить. А дядько Савка казали.

що кого в зборні не буде, того в газету пропечатають, ще й критику школярі змалюють.

— А малювало б їх вдовж та впоперек,—устан і знову сів Лук'янець. —Повидумували, чи ти бач? Мало їм того, що та моя дурка в них там день і ніч вибирає, то їм ще й старих з толку збити закортіло... Хай малюють, воно до мене не пристане. Йди собі хлопче!

— Про мене,—здивувався Демко,—тільки ж тоді й на вас тітко Докіє критику змалюють... Ха-ха!

— Іди ото!

Демко весело вибіг, радий зі своє дотепности, а Лук'янець відразу ж закривував по хаті, сповнюючи тишу виграванням пищиків у грудях.

«Ні! Таки цей ранок, це якась суцільна змова проти нього,—думав він.—Всі наче навмисне дратують його своєю «радою». І все хто?.. Дітвора!.. То дочка, а це ось хрещеник.—«Дядько Савка казали»... Де він узівся, той Савко, на його голову. Чи думав, ото колись, Лук'янець споглядаючи, як цей Савко маляком ще попід столом пішки ходив, що колись ним лякати будуть його?.. А тепер!.. Комунистом він, усім селом верховодить. Вроді, як паном він уже. А хто цей Савко? Туманів син. Отого самого Тумана «Прибитого», «чудного». З ним Лук'янець колись в одного хазяїна служив».

— А бодай вас, цих панів нових,—забубонів він!—Не дарма сказано: дай свині роги, а мужикові панство—і ніщо в світі не вдержиться. Так і в... Якийсь там сопливий Савко і вже ним тепер людей лякають... «Дядько Савко ка-зали»... Тьфу, такий страм. А наша дурка вже й собі вцепилася за Савка. Що не скажеш їй, а вона все Савкою своїм затуляється, га?.. Вумника якого знайшла. Тьфу! Цей тебе до розуму доведе!

— Старий,—припинила цей потік обурення Докія.—Старий. Ти б таки схаменувся трохи. А то так прямо при чужих людях ганьбиш свою дитину, мов яку непотріб... «наша дурка»... Що ж то вона, найдурніша, в нас виходить, чи як?

Лук'янець нерухомо вислухав жінчині скарги. «І вона проти мене».—вдарило йому в свідомість, і новий потік обурення затопив його.

— А що ж по-твоему, розумна? га? Бодай би ти не діждала й на світ лупити таких.

Лайка вихопилася несподівано для самого Лук'янця. А вихопившись, ще більше його розлютувала.

— Тю, тю! Свят-свят!—аж перехрестила його Докія.

— Святи краще себе дурну, що таку путню дочку маєш.

— Диви! Чого ти скипів?

— Та не трясця ж його матері, га? не боляче хіба? В людей діти, як діти, а в мене химера якась?, га? Подумати тільки—дівище на відданні вже... дев'ятнадцятий рік стервизі, а вона тобі в книжках колується та по сільрадах, по комсомолах усяких там тягається. Що це, до добра доведе? га?

— Та я ж хіба що? Тільки ж навіщо чужим людям про це знати?

— Дурна ти!

— Так! Сам же й дурний!

— Змовч суко, бо вб'ю!

Останнє Лук'янець вже не сказав, а гримнув. Тоді Докія збагнула куди воно йдеться, і що вона наробила своїм опором.

— Диви, отака напасть,—хотіла вона все повернути на жарт,—бог з тобою, чоловіче!

Та де вже було там стихити Лук'янця... Дві сили роздмухали в ньому полум'я люті. З одного боку відчуття болю за те, що згаряча так не побатьківському зганьбив любу дочку, а з другого—образа за те, що дружина так одверто, і головне—правдиво поставила йому це на карб... І він галасував:

— Вона мене збирається вчити, га? Доці ї не чіпай...

Докія тільки водила за ним незрозумілим поглядом. Її байдужість до краю вивела його з терпіння.

— Ти ж Секлета безмізка,—намагався він її вколоти.

— Ну й нехай,—намагалася Докія бути спокійною.

— Ти ж Хівря Гайшувата, га!

— Ну й нехай!

З люттю роздратованого бика підскочив він до Докії...

— Ти ж шкапина коростява!.. Ти!..

Але тут Лук'янець примушений був зупинитись... Як сьогоднішній «пропащий день» не обходив Докію, але під кінець таки окошився на ній, і вона, як і завжди, положила кінець йому й сьогодні таки своїми слізьми... Після «шкапини коростявої» вона таки не стрималася, випустила з рук рогаці, і затуливши лице руками, засмикалася в плачі. Крізь її міцно стиснуті пальці закапотіли круглі, мов горох, слізки.

Лук'янець безтямно оступився від неї і недоказане слово застрягло йому в горлі. Тоді він уздрів горошини сліз, і вони опритомнююче поділяли на нього. В одну мить збагнув він усю нікчемність порушеної ним колотнечі... Докоряючи сам собі в думці, вибіг він з хати. А з голови все ще виходило:

«Пропащий день!.. Ну що ж?.. Пропащий день!..»

II. Суцільна змова

Так уже повелося: чи горе в Лук'янця, чи гризота—він ішов до своєї «худібки», і тільки там, у взаємних пестошках від знаходив утихомирення. На його бо цілоще діяли лагідні погляди тварин, знайомий з самого малечку дух повітків.

І сьогодні він пішов туди, щоб розвіяти розбурхані сваркою почуття.

Та ледве він ступив на поріг своєї «повітки», тобто кімнати, призначеної на людське житло, як нові турботи налягли на нього. Він побачив, що Буланний, сліпий виснажений кінь, його одноліток, та Мура, низенька неохайна корівчина, стоять похнюплені над порожніми яслами, по коліна в гною. Їхній скорботний вид нагадав йому, що вже полудень і що той час, в який звичайно пораються путні хазяїни він злочинно прогав у теревнях із дочкою та жінкою.

Лук'янець заметушився. Адже це вперше на його віку особисті справи відвернули його увагу від «худібки».

А Буланій і Мура тим часом помітивши свого господаря, зворушливо вставились на нього своїми голодними очима. Слідком за тим, обоє висловили свою зневагу до нього такими чулими хрипкими вигуками, що Лук'янець аж знітився. Серце йому розкраялося від жалю. І він ураз проїнявся увесь шляхетним бажанням спокутувати свою провину.

— Моя... худібка...—став він ніби з пробаченням гладити обох попід шиями.

Але тварини не розуміли ніжних Лук'янцевих почувань, і думаючи, що він їм хоче дати щось поїсти, рвались до його рук. Упевнившись, що рухи господаревих рук свідчать лише про співчуття, але ніяк не про намір погодувати, Буланій і Мура ображено повідвертались, байдуже, помахуючи хвостами.

Таке поводження коханої «худібки» до краю розчулило Лук'янця і він вирішив, будь-що, негайно вдовольнити її домагання. Хоч і знав він добре, що паші в нього, за суворим розрахунком, вистачить хіба що на тиждень, та й то, як давати щодня по одному невеличкому оберемкові, але на цей раз постановив порушити усі розрахунки. Заціпивши зуби, він наклав паші в ясла стільки, скільки саме потребували зголоднілі тварини. То дарма, що паші після того залишилося не на тиждень, а всього лише на один день.

Буланій і Мура з жадобою накинулись на їжу. За якусь хвилюку повітка наповнилась таким приємним для Лук'янцевого слуху хрумканням.

— Моя худібка...—гладив він то одного, то другого.

«Худібка» тепер проти такого вияву ніжності не заперечувала.

Тоді Лук'янець проліз між них, і згинаючись попід їхніми черевами почав захоплено одривати на їх шматки засохлого гною. Впоравшись із цим, він за годину повідкидав гній худобі з-під ніг. Відтак, підславши послідом, полекшено зідхнув й сів на краю ясел викурити цигарку.

Спостерігати повітку, де все в ладу й zarazом слухати музику відміреного хрумкання ротів «худібки», було для нього найприємнішою розвагою. Але сьогодні цей час був не такий приємний, як завжди. Хоч і «худібка» була вдоволена, хоч і в повітчині було «все в ладу», однак неспокійні думки розхитували йому спокій. Він пригадав порушений плян, за яким можна було сьак-так прохарчувати худобу ще з тиждень. А тепер лишилося тільки на один день... І от тепер, коли похапливу чутливість в ньому заступила розважна вдумливість, він пожалкував, що не обдумався раніш, коли цю хибу можна було ще виправити. А тепер працюювата «худібка» вже добирала останнє, що лишилось від покладеної паші...

На цю думку накопилась інша... Зимі ще й краю не видно, а всьому вже край доходить. Хліба, хвалилася Докія, і до посту не вистачить. Та й палива... В'язок десять ще палива буде, а там. Хоч до сусід у прийоми йди. А холоду ж того холоду ще, ой-ой...

Лук'янця оповив тяжкий, хмарний настрій. Як він не думав, з яких боків не підходив, а вирішення складної задачі, що постала перед ним, не знаходив.

«Як бути?... Що діяти?...—стояло над ним убійче питання.

І він почав відшукувати в своєму минулому становище подібне до теперішнього. О, скільки вже разів потрапляв він у таку безвихідь. І вихо-

ЦЕНТРАЛЬНА БІБЛІОТЕКА
БІБЛІОТЕКА ХДУ.
199 №...

див же цілий... Але тоді був не такий час. Тоді, було піде він до коши-
нього свого хазяїна Юліяна Гладуна і той його хоч дечим зарадить. На
відробіток і в позику давав, що хоч: і хліб, і паливо, і пашу... Тяжкеш-
ко, правда, доводилось відробляти все те, бо за Гладуною роботою ні-
коли було й своєї доглядати.

Але хіба ж інакше можна...

Так було. Але тепер зовсім не те. Юліан Трохимович тепер уже не
так радо позичає. Та й увірвався його бас за комуністів. Тепер на про-
хання Лук'янця він відповідає:—«Еге, голубчику. Минулася котові мас-
ляна... Ззіли мене анахтеми комики». А надто вже розсобачився Гладу-
н. Химка стала комсомолкою... — «Іди,—відказує він Лук'янцеві—до своєї
власті. Я не при чом». А куди він піде? «До власті... Не ходив ще «до
власті» Лук'янець по допомогу, та й не піде. А дочку він з того часу почав
одвертати від ненависних Гладунові «комиків»; сьогодні навіть день пропав
через це.

При згадці про сьогоднішній «пропащий день» до Лук'янця повернувся
той настрій, з яким він вибіг від Докії. І він, прожогом, сплигнув з ясел,
кинув цигарку, і почав крокувати завзято від стінки до стінки. Але про-
низливо заболіла нога, що аж в очу потемніло і він, знесилившись, присів
знову... Жаль поймав Лук'янця. Жаль до себе самого, такого самотнього в
біді, такого безпомічного... бідного. І до того, такого ображеного всіма—
відлігою, дочкою, жінкою... Демком. Захотілось чуло виплакаться, або га-
ряче комусь вилити свій біль.

Та плакати він уже давно одвик... А порадитись із близькою людиною
саме трапилася нагода,—До повітки увійшов Самійло Туман...

Це була висока, напівзгорблена людина. Йому, як нікому личило його
прізвище. Завжди, чи то при роботі, чи так куди йдучи, він упирився не-
змінним замисленим поглядом у землю. Був мовчазний і несміливий. Ка-
зали про його, що він «лихом прибитий», і замислюється того, що дітей
має без одного десятка, а на дітей не має нічого. Різні ходили про його ба-
лачки,—а певно ніхто не знав, чим журиться Туман. Ні з ким він не роз-
мовляв, і тільки декому, вряди-годи, підчас не аби-якого піднесення, від
кривав трохи своє обличчя. До тих «деяких» належав і його колишній го-
вариш по роботі, Лук'янець.

Опинившись у повітці, Самійло Туман відразу ж спостеріг збентеже-
ність Лук'янцева. З властивою йому чулістю звернувся він до нього по
привітанні:

— Ти сумуєш чомусь Лук'яне. Що трапилось?

Лук'янець з надією подивився на Самійла. В його голосі він спіймав
рідні, давно не чувані нотки. Замість відповіді він схопив його за полу
свити й тягнучи до себе напрочуд лагідно проказав:

— Самійле, братіку. Де ти взявся?.. Ти ж мені такий потрібний... Та-
кий потрібний...

Самійло присів поруч Лук'янця, все дивуючись з його чудної пове-
дінки.

— Потрібний, кажеш?.. Та й ти мені теж... так що тєв... потрібний. Я оце
й прийшов значить... Буланний твій як?.. Згодиться в хуру? У Варвинюму
лісі глухівчанам... біднякам значить... трохи дерева на паливо сільрада приз-

начила. Моя Цурка мабуть сама не дотягне... від різдва самою січкою годую... захарчував... А тобі ж теж топтити нічим?

— О!—тільки й вигукнув Лук'янець.

Ділова мова Самійла цілком не пасувала до його настрою. Але своїм змістом вона була так до речі з його скрутою, що в одну мить в ньому виявилися всі інші почуття, крім потреби в паливі. Те, що мав він на меті посядати товаришеві, коли перед тим звертався до нього з ніжними найменнями, забулося... Він заговорив теж, по-діловому.

— А як же! О! Дривця!.. Та вони ж мені так потрібні. Хе!

— Отож...—мовив Самійло.—Я, значить, оце й прийшов... щоб ніби, як толокою привезти... тобі й мені... Хочеш?

— Го-го!—засміявся розвеселений Лук'янець.—А чого ж?

І додав:

— Мені правда ще й Юліян Трохимович обіцяли трохи. Переказували колись, щоб проходив гною допоміг на поле вивезти, за те, каже, матимеш цілу гарбу дров.

Самійло насторожено підвів на Лук'янця сво задумливі очі.

— А ти ще й тепер з Юліаном знаєшся? Ой, Лук'яне!..

Лук'янець перехопився ображено. Самійлове батьківське напучування епантеличило його. Він ураз пригадав, що перед ним сидить батько Савків. Того самого Савки, що взяв собі за звичку вчити його життєвим мудростям і тую звичку прищепив уже й дочці. А тепер уже, виходить, він і свого батька, того тихенького, недорікуватого Самійла цій звичці навчив.

— Чого ти мене остерігаєш від Юліяна?—запитав задириливо.

— А того, що не до пари він тобі. І нічого тобі на нього надіятись. То люди не нашого кодла. Їм би все на дурнях виїздити...

Лук'янець зачудовано подививсь на товариша... І було в нього таке враження, ніби щойно чуване говорив не Самійло, а його Химка. Такі в їх спільні риси в балачках... Самійло такий же впевнений і переконаний у тому, що каже, як і Химка. І головне, на обох видно однаково Савкову роботу. Адже до приїзду Савки з міста, Самійло не тільки такого а й взагалі нічого не говорив.

— Самійле! Ти говориш таке щось, що я й не второпаю. На яких таких дурнях?

— На нашому братові... гольтіпаці.

Так! Самійло відповів саме так, як сподівався Лук'янець. Адже такі речі вже він чув як раз і від Савки, і від Химки. Правда, тоді він слухав це в одне вухо, а в друге воно відразу ж вилітало. Мовляв, чим би там дитвора не тішилась, аби не плакала. Але вчути це від Самійла, свого ровесника і... майже двійника, визначало щось більше.

З явним наміром посперечатись, він промовив до нього, прямо, без ніяких обминок:

— Це в сина ти в свого... у Савки перейняв?

Самійло, всупереч сподіванкам, і оком не моргнув.

— А хоч би й так?.. Хоч би й у сина?.. Що з того? Не наша ж у тім вина, що ми дітми до старости літ дотягли, а діти наші в дитинстві старіші за нас поробилися. Вони нас перегнали.

Щобго вже Лук'янець ніяк від Самійла не сподівався. І його сварливий запал прохолов після цього, як і після пам'ятних вранішніх слів Химки. А Самійло не вгавав:

— Вони нас перегнали... І ти зовсім не кривись, коли тебе вчать дітя. Вони бо докопались де собаку зарито і нам те показують. А ми, якщо не хочемо бути й далі сліпцями, повинні до їх прислухатися. Я довго про це думав і таки додумався.

Лук'янець понуро мовчав. Його думки розбіглися у безладді... «Тільки в цей «пропащий день»,—думав він,—в цей день суцільної змови всіх і вся проти нього одного, можуть трапитись такі дива з Самійлом. Якесь невідомо сила, щоб геть чисто спантеличити його, навіть за один день переіначила товариша, до того мовчазного й недорікуватого і зробила з нього якогось проповідника, як дві краплини води схожого на свого сина.

— Ех, Лук'яне,—тим часом розійшовся Самійло.—От ти скипів за Юліяна. А я тобі скажу так... Ми вічно були, як вірні пси, в своїх хазяїв. Вони нам втовкли в голову, що ми тільки й можемо жити, що на прив'язі в них... І ми тому повірили. А тепер, коли нам сказали, що це брехня,—ми й слухати не хочемо. Розумієш? Виходить, що ми самі не хочемо бути чимось іншим, а не псами на прив'язі... Воно звичайно, коли гарненько придивитись, то все стане ясно... Хазяїни нам кидають інколи по шматку зі свого столу, і ми думаємо вже, що тільки при хазяїнові й рай. А коли він ще візьме та й надрочить нас, то ми й гавкаємо... на тих, що з прив'язу нас хочуть звільнити... людьми поробити.

— Хе! Це ти... хе... розбалакався!

Лук'янець, якось чуднувало посміхаючись, засмикався на одному місці.

— Ти, виходить, і языка маєш, кинув не знати чого.—Ну валяй!.. До чого ти доведеш?..

— Доведу,—відповів гаряче Самійло і теж засмикався на одному місці.—Ти ось тільки слухай... скажи: наймит ти зараз, чи хазяїн?

— Таке!—заморгав Лук'янець очима.—А це що?—показав на «ху-дібку».

— Наймит!—відповів за нього Самійло.—Хіба ти не робиш у Гладу на щороку?.. то за оранку, то за сівбу... Робиш?.. А кинь тебе самого?.. Впораєшся ти зі своєю земелькою, га? Ні, брате, не впорався. Пропадеш, як собака на ярмарку.

— А так!—схопився Лук'янець.—Так було, так є, так і буде. Бідному чоловікові без багатого не прожити.

— Ні!—майже скрикнув Самійло.—Було й є, але не буде! Не буде! Чув? Бо не буде ні бідних, ні багатих!

— Ха-ха! Самійле!.. Так, слово в слово казав твій Савко.

— Казав!.. І я скажу... бо це так!

— Ха-ха!.. ну а як же це? «Ні бідних, ні багатих»... ха-ха. Мо' на тому світі?

— Другого світу, брате, немає! Один світ є, на якому ми колись були наймитами, а тепер хазяїнами робимось. А раз хазяїн, то й зробимо собі життя таке, яке нам захочеться. І ніхто нам не помішає.

— Ну, як же це ти зробиш... пророче?

— А так... слово таке «комуна» ти чув?

— Ха-ха-ха! Оце так? Наші «хазяїни» в комуни вже лізуть. А знаєш ти таке слово—«панщина», га?

Самійло вдух, і змірявши Лук'янця призириливим поглядом, проказав, як і той йому, прямо, без обминок:

— Лук'яне! Це тобі це слово Юліан Трохимович підказали?..

І подивились гостро один на одного товариші.. І вперше один в другому забачили інших людей... не тих «однокашників», якими вони себе самі і всі їх знали.

Щоб приховати ніяковість, обое почали ладнати цигарки. А по павзі, Лук'янець прокашлявшись стиха почав:

— Самійле! Ти!.. що ж це?.. син твій у комуністах, так і ти вже туди?.. Правду казав Юліан Трохимович, що комуніст тепер всьорамно, як дворянин колись. Так і ти це вже в пани совіцькі пнешся?

— Ех, ти-и!

Самійло зіскочив і почав ходити по повітті..

— Ех, ти-и! Як дитина все одно. Добре тебе видать накрутив твій Юліан Трохимович!.. Ну, скажи на милість, які пани? Були колись пани... і тепер кажуть е... в Англічанії... в Європах... А совіцьких панів, щоб ти знав, не може бути... не може бути. А син?.. Він на правильній дорозі! А я його слухаю? Бо на прив'язі бути в хазяїв остобісіло. Хочу бути людиною!.. Я про це довго думав... Того й мовчазний був. Син мені розпугав павутину, в яку я сліпим заллутався, і я... надумався. Тепер я говоритиму про це всім сліпим. Не буду мовчати!.. бо вже не вмію мовчати.

Він зупинився проти Лук'янця і знизив голос.

— А ти?.. Я тобі скажу по давньому, по приятельському. Ти чудачина! Оце хоч ображайся, хоч ні. Химка твоя!.. Ото молодець! Та зрозуміла свій шлях.

Лук'янець витяг шию в Самійлів бік. Він увесь почервонів і губи йому тряслися.

— Химка?.. За Химку ти мовчи!..

Він голосно одсапнувся й замахав задириливо руками.

— Ви вумники!.. з сином своїм сопливим... Звели з розуму дівчину, га?.. Була дівчина, як і в людей... а ви її в камсамоли затягли. Тепер у мене нема дитини...

На превеликий подив Самійла, Лук'янець проказав це так гнівно, й так багатозначно щось здригнулось йому в горлі, що той аж сполошився... чм не задалеко, часом, він пішов у розмові.

— Лук'яне!—що ж це ти, розсердився?—прошепотів замішано.

Лук'янець одвів свої очі в бік і нічого не відповів. Тоді Самійло підійшов до нього і ніяково посміхаючись узяв його злегка за руку.

— Чи чуєш, Лук'яне. Годі нам сперечатися. А то ми ще й поб'ємося тут. Бувай здоров! Мені треба йти. Раду сьогодні вибиратимуть. Підуй!..

Лук'янець мовчки потис йому руку.

— Може б і ти пішов зі мною, Лук'яне? Послухаєш... А то ти того такий і впертий... і на старе того озираєшся, що ніде не буваєш і не чуєш нікого іншого, крім Гладуна.

— Ну, що... підем?

— Ні! Йди мабуть сам!

— Ну що ж!.. Хай буде й так. Ти ще прозрієш. Життя навчить. Тільки не подобало б тобі брате й тепер бути все ще «Лук'янцем». Пора б уже стати Лук'яном... з прізвиськом.

І він похапливо зник.

III. Лук'янець

Останніми своїми словами Самійло геть чисто ошелешив Лук'янця. Він аж прикипів до ясел від несподіванки. А опам'ятавшись згадав: «Лук'янець»... «Доволі вже бути Лук'янцем»... Що він хотів сказати цим?

Навколо цього завирували скажено його думки... Ім'я, що ним його всі в Глухівці кликали, що з ним він зрісся ще з дитячого віку,—сьогодні так вразило його з вуст Самійлових почуте, що він аж розгубився. Багато дечого відживило йому в пам'яті це ім'я... Щось хвилююче розлилося в грудях, і від того стало так саме неприємно, як і вранці від слів Химки. І як і тоді, він закаменів удумливо...

Лук'ян Сидорович Нетяга,—таке справжнє його ім'я та прізвисько. Але ніхто ніколи не називав ще так його. Змалку був він «Лук'янчиком». Правда, ще називали його як коли «безбатченком», «сиротюком», або «байстрюком». Та тоді ніщо не хвилювало Лук'яна. Бігав він собі з пугою по стернях, завжди у виразках, і пас із дідом Щербакком глухівську череду. Дід Щербак розповідав йому про матір, що померла в дорозі, йдучи з ним разом з голодних степів Таврії на заробітки.

А як підріс уже Лук'ян та став за наймита в старого Гладуна, прозвав його хазяїн «Лук'янцем» і так ним уже йому певне й померти судилося.

І справді, підчас свого наймитування в старого Гладуна, Лук'янець і не міг бути чимось іншим як не «Лук'янцем». Дрібний на зріст, був він найдрібніший з-поміж усіх Гладунових наймитів. А головне—угодливий страх який!—Чоловік це без свого «я»—такої думки були про нього всі. І він таки й був без свого «я»... З самого бо, як єсть, народження і одного дня він собі не належав, усе був «чийсь». То Щербаків, то Гладунів. Змалку не зник керувати сам собою і тільки й знав, що виконувати хазяйські накази. Хазяїнів своїх він вважав за недосяжних людей, усе чинив з їхньої волі. А себе, окремо від них, навіть і не мислив. Своім хазяїном він заздрив, але те, що вони мали, вважав від бога, а порядки, за яких існували хазяїни й наймити, вважав за непорушні. Собі ж облюбував одну мрію: придбати колись таке-сяке «хазяйствечко», не таке, як у справжніх хазяїнів, а тільки на взірць такого... Маленьке «хазяйствечко», де б і «земелька» була, і «худібка»... і все своє... «собствене»...

Так ото й жив він, догоджаючи хазяїнам та потайки складаючи копійки злиденні на те «хазяйствечко». Так прослужив шість років старому Гладунові. Грижу собі нажив, але залишився незмінним: терплячим і покірним. Таким залишився і в нового свого хазяїна, в сина Гладунового, Юліяна.

Наймитуючи, Лук'янець і одружився. Докія теж була Гладунова. Відтоді вони вже вкупі дбали на «хазяйствечко».

Та ось трапилась подія, що прискорила здійснення їхніх мрій. Правда, здійснились вони якось химерно, не так, як то сподівалось молоде подружжя, але все таки здійснились... Підчас будування нової Гладунової хати, Лук'янця привалило дубовим присоком й перебило йому ногу. Він став ка-

лікою, не здібним до праці. Тоді Юліан Гладун, у відзнаку Лук'янцевої слухняності, і за те, що він «постраждав» на його роботі, подарував йому еліпого Буланого і дві десятини землі, Лук'янець прийняв усе це, як подарунок від ласкавого хазяїна і був радий, як дитина. На зароблені гроші вони збудували собі «хатку», в якій і розташувались вкупі з «дарованим» Буланом.

З того часу почали хазяїнувати на власну руч. Але гірке то було хазяїнування.. Куди не кинь,—чи поорати, чи посіяти, скрізь одним Буланом не відбудеш. Мусіли йти по допомогу до Юліяна. А Юліан чоловік такий, що задарма хіба що зробити? От і одробляли Лук'янець та Докія, Гладунові літо й зиму.

Проте, все це не порушило Лук'янцевої віри в ті порядки, що їх, по його, настановив сам бог.—«Багаті були, єсть і будуть. А не стане багатих, то й нам ні з чого стане жити»,—говорив він скрізь. Що ж до його власного «хазяйствечка», то хоч і не зводив він у ньому ніколи кінців з кінцями, але був йому такий відданий, що перегриз би горлянку кожному, хто б наважився зайняти хоч кілок з його двору, чи хоч вершок з його подарованої «земельки».

Тоді ото з'явилася на світ Химка. Дуже пестили батьки свою одиначку... але їй теж довелося ступити на той шлях, який пройшли її батьки. З шости літ віддав її Лук'янець до Юліяна, спочатку за гусятницю, потім за няньку, а згодом за звичайну «робітницю».

І раптом—революція... Здійнялося таке, що Лук'янець нічого не міг второпати. Одне він тільки зрозумів, що хазяїн його дуже з неї не вдоволений. Мовляв, пішли люди проти царя, значить і проти бога. А раз так, то й не буде ніякого ладу. Навпаки, всі наймити хазяїнові немов сп'яніли від цієї «ліворучії». Як тільки прочули, що «Миколці дали по шапці», вони хутчій заходились ділити панську землю, а там і хазяйської не забули. Перевернулась шкереберть «одвічна собственность»...

В ті дні Лук'янець не виходив з хати, молився, як ніколи, богові, і говорив до Докії:

— Як таки можна так? Чуже за своє брати. Та цеж гріх.. Це ж!..

Та глухівчани, як видно, остаточно «сп'яніли», бо не вважали ні на гріх, ні на що в світі, й таки поділили і панську, і хазяйську землю. Тоді Лук'янець опам'ятався і з намови Докії змушений був і собі випрохати в новонародженого «комбеда» панської.

Потому все одгуло. Настали нові порядки. Юліан Гладун швидко оговався, і життя його мало чим стало відрізнятись від колишнього. Хоч землі йому і вкоротили, однак, він знайшов для себе вихід. Заорендував вкупі зі своїм свояком Туром водяного млина, накупив машин різних і знову прибрав до своїх рук бідноту, навіть, «комиків». Лук'янець, певна річ, залишився в такому становищі, як і був.

Юліан інколи казав йому:

— Погралися дурні... Панів повигонили, людей розорили, а однак, злиднями залишилися. Сказано, гольтіпаки. Хіба вони на що путне здатні!

— А так, а так!..—підтакував йому Лук'янець.

Знову потяглися безрадісні дні, в турботах про кожен день існування. Химка все ще була в Гладуна. Лук'янець завжди був у важурі. Повсякден-

на скрута гнітила його. Але він вважав, що інакше не може бути, бо така його доля.

Тільки й утішала Лук'янця Химка, хороша здорова дівка, слух'яна і роботяща. Потайки він плекав надію віддати їй за «гарного чоловіка» і влаштувати їй затишне життя. Вкупі з Докією вони дбали своїй одиначці віно. І скільки втіхи завдавали їм мрії, що їх вони інколи висловлювали одне одному.

Ось і тепер йому пригадалось кілька приємних картин з того минулого, коли вони всі жили в злагоді, а Химка ще й не думала противитись батьковій волі. Пригадалось і зникло з уяви... А замість того перед очі стала гола дійсність і думки його закружляли навколо неї.

Ось вранішня сварка...

«Нічого ви, тату, не розумієте, от що!».

Біль! Гризота!..

І... Самійлове «доволі бути Лук'янцем!»

Що це?

Ага!.. Так!..

— Так, так!..—проказував Лук'янець вголос.—Так, він тепер відшукав пояснення всьому цьому. О! Самійло! Якби він був тут, він би найшов тепер, що йому відповісти.

Лук'янець хутко зашкунтильгав по повітці... «Худібка», поївши, незрозуміло дивилась на нього.

— Так!

Адже це так ясно!. І чого Химка не слухняна, і чого він свого затишку позбувся. Все тепер ясно!

Ні, він не помилився, коли гостро висловивсь Самійлові про нього та про його сина. Бо такі вони, ці двоє «вумників», зруйнували його маленьке щастя.

Була в нього Химка така доладна дівка, така слухняна, що аж інших наврядки брали. Росла вона собі нівроку, а в них із Докією радість зростала. Думалось бач, щоб і собі прадідівських звичаїв не порушить, щоб, значить, як і в людей... Та ба!.. Де не взявся цей паливода, Савко Туманів і перевернув догори ногами все, чим жив до того Лук'янець. Цей безбожник, що десь, аж шість років тинявся в місті, робочим, чи що був—повернувшись додому, почав таке витворяти, що ще його з роду й нечувано було в Глухівці. Завів сельбуд, читальню, комсомол поставив на ноги і всі молоді голови закрутив тими видумками. А сам у сільраді засів і почав комути в селі строїти та людей на «куркулів» і «таких» ділити. Навіть батька свого, отого тихого Самійла, заговорив так, що тепер усі дивуються. Як ось і сьогодні. Хіба те, що оце він чув сьогодні від Самійла, хоч трошки нагадує давнього Самійла «прибитого?»..

О, цей Савко!.. Він і до Лук'янця залицявся...

— Ви, каже, товаришу Нетяго «потомственный» злидень, а так як тепер влада бідняцька, то вам би не слід і порядків нових цуратись.

І що вже він там йому, тільки, не доводив. Як піде було від Лук'янця, то в нього таке в голові зніметься, що не добереш: де... що?.. А головне,—в цьому хлопчиськовій сидів якийсь біс. Що б ти йому не ставив поперек, він одне стояв на своєму.

— На світі,—каже,—все вираховано і передбачено. Люди були такі, що над цим попрацювали і все це в книжках описали, а ми тепер по готовому все робимо. Отже ми знаємо, що все має своє певне місце і свій один кінець. І як двічі по два тільки буде чотири, так і з усього, що діється тепер буде одне те, що каже оце він, Савко. На нашу долю,—каже,—на долю більшовиків, випало тільки,—скільки можна, прискорити той кінець.

І ще сказав він Лук'янцеві, що й він, Лук'янець, тобто, теж має своє певне місце, і дійде він, рано чи пізно, до одного кінця: до згоди з Савком. І всі Лук'янці (а їх, каже, ого скільки є на світі!) теж зазнають такої долі. І що краще працюватимуть Савки, тим хутчий прийде той кінець...

Бо двічі по два—каже—буде чотири.

Дивак якийсь!.. Говорить, мов пророк. Але він, Лук'янець, не з тих, що здаються легко на обдуу. Він плюнув йому на таку мову та й по тому. Бо хіба ж таки де чувано таке, щоб слухатись якогось там зеленого хлопчачка? Ні! Лук'янець знає як жити! Не дарма він увесь вік в хазяїнів поневірявся, розуму хазяйського набирався. Дякувати богіві, що за земельку взявся, а вже втримати її в себе Лук'янець зумів. І хазяйствечка свого, хоч і хиренне воно, ні за які там хороші Савкові речі в комуна не подарує. Ого! Поткнись тільки хто!

Але от Химка!.. Сказано—молоде та зелене. Куди його не гни, туди й подається. Так воно й сталося. Походив біля неї Савко і вже їй, притьмом, закортіло письма навчитись. Чи ж воно ото личить мужикові, а тим більше дівчині? Від нього, міркував Лук'янець, тільки біда нашому братові. Так куди ж там? Видно міцно засіли їй в голові Савкові мудрощі, бо з Химкою наче щось подіялось. Батькових намовлень і слухати не хоче, а за граматку та й повіялась у читальню. А далі вже пішло таке, що хоч хрестися та тікай. Вже й Юліян Трохимович став скаржитись на неї Лук'янцеві:

— Зовсім дівка од рук одбилась. Я б її, щоб не твоя вона, давно б розшитав. Та тільки жаль мені тебе Лук'янче. Хороший ти чоловік, і я тобі добра бажаю. Хай, думаю собі, дуріє... Колись підросте, врозумиться! Заохочений такими балачками Лук'янець став намовляти дочку:

— Схаменися Химко! Тобі треба в люди вибиватись. Ти хазяїна свого не шануєш!

— Без хазяїна сама в люди виб'юся,—відповіла вона йому зухвало.

А одного разу приходять із Савком. Рада така, немов на світ удруге народилася...

— Тату!—гукає.—Мене сьогодні в комсомольці прийняли.

І книжечку якусь тиче Лук'янцеві перед очі... Оторопів прямо він, а Химка:

— Я, тату,—каже—вже й у кенесі состою, і вас на зборах обіцяла переконати.

А Савко стоїть і так посміхається, як ото батько на витівки своєї любшої дитини. Погримав тоді Лук'янець на нього та так, що аж у хату парубок шерестав заходити. А з Химкою відтоді почався справжній нелад. Втямило собі гемонське дитя, що тільки й світу, що в вікні,—що тільки й правди, що в Савка. І хоч ти їй кіл на голові теши—нічого не вдієш.

Одної днини всю Глухівку здивувала новина: Химка Нетяжина оголосила в Глудуна страйк, а за нею й решта наймитів. Через тиждень друга новина: Химка Нетяжина подала в суд на хазяїна, за порушення умови... А далі, як пішло! Новина за новою: суд оштрафував Глудуна, що тому довелося багато дечого збути, щоб поплатитися... «Комики» послали Химку на курси в місто... Химка з Савком відкликали Глудунового сина Кирика з школи, де той вчився на інженера... І стала Химка якась інша... чужа. А Юліян Глудун почав шпигати Лук'янця:

— А що? Комсомолкою твоя Химка стала? Ну, що ж... виходить дворянського звання вона тепер у тебе. Хе-хе-хе!.. Тільки, знаєш?.. дай свині роги, а мужику панство—увесь світ догори дригом перевернуть. Так оце й вона. Якби розумна, то й сама б жила і другому не мішала. А вона бач як?.. Кирика мого споганила. Сидить тепер дома хлопчина, гине, а був би інженером... і государству б польза... Так ні! Дай свині роги!.. Хе-хе-хе!

Сміявся Глудун, а Лук'янець ладен був світ за очі піти. Відомо ж бо, що цей Глудун його на ноги поставив. Земельки відписав, Буланого подарував... Але найбільше мучило Лук'янця те, що Глудун від часу Химчиного страйку та дальших її химер, припинив усіякі позички, усіякі одробітку. А це для Лук'янця визначало мало не смерть. Ось і зараз. Якби це по-доброму, то пішов би оце він до Юліяна Трохимовича, запропонував би якусь послугу і мав би пашу. А так!.. На день ще вистачить, а далі? Хто знає, що буде далі! Правда, на тому тижні забалакав з ним Юліян і подав надії, що «їхній змичці» так раптово розірваний, не судилося зникнути. Навіть попросив його прийти гною допомогти на поле вивезти і дров гарбу пообіцяв. Але хіба так пообіцяв, як колись?.. Колись його обіцянка вважалась однаково, що й виконання, а тепер!.. Підстроїть якусь капость Химка, і пропав Лук'янець.

Ніби у відповідь на його сумні висновки, Мура обережно заревла, а Буланій переступив нетерпляче з ноги на ногу і повів насторожено по повітрі закислими більмами. Лук'янець обернувся в їхній бік і побачив, що ясла знов порожні. Вперше мабуть за все життя в Лук'янцеві ворухнулась якась хвилинка люті на худобу. Він з якоюсь особливою насолодою штурхнув Буланого ніском під задні ноги і прогарчав:

— Подошли б йому до вечора, кляті!.. Коли я вас напхаю!

Потім прожогом вибіг геть.

А вже, як мав увійти до хати, його перейняла на порозі гомінка ватага дітвори. Це були школярі. Вони тримали в руках по червоному папірцеві і були обвішані гаслами.

— Дядьку Лук'яне!—обступили вони його з вереском.—На перевибори ради! Ідіть на перевибори!

— Гиля з двору!—прикрикнув на їх Лук'янець.

Діти втихли й пішли чередою до воріт. А потім оглянулись і заспівали на всю вулицю.

Лук'янець сказав Докії, що сиділа біля печі з червоними набубнявленими очима, в тій самій позі, в якій і покинув її Лук'янець:

— Спати стара!

І не роздягаючись поліз на ніч.

IV. На прив'язі

Перше Лук'янецьве вражіння після сну було знайоме вже погукуванням Мурой та нетерплячий тупіт Буланого. Все це на печі, що її відокремлювала від «повітки» лише стіна, чулось так виразно, як коли б ця «повітка» була просто в Лук'янецьвій хаті. Не гаючи й хвилини, він пішов поратись.

Вже геть звечоріло. По темному, Лук'янець насипав «худібці» житньої соломи, перемішавши її трохи з пашею. Потім, по звичці викурив цигарку, перебиваючи димом надокучливі думки...

«Невже відмовить Юліян Трохимович?—вставало перед ним питання.— Невже не позичить паші, чи хоч полови? А палива, гей, відмовить?»

З тягарем нерозгаданого питання пішов він у господу. Докія світила лампу, а хтось невідомий кадив за столом цигаркою. Лук'янець наблизився до нього й придививсь..

— Аа—моє вам шануваниячко, Юліане Трохимовичу!

Ухопив і почав трясти обома руками червону, як буряк Юліанову до-
лоню.

— Як ся маєте? Як ся маєте?..

— А так! Як бог дасть!..—пробубонів, якомсь сумно Гладун, блукаючи поверх голови Лук'янцевой набряклими очима.—Сьогодні прожив, слава тобі господи, а завтра хто знає, що буде?..

Гладун сидів безпечно, ніби в себе в хаті, здоровий і червоний. Маленький Лук'янець був проти нього, як хлопчик.

— О, Юліане Трохимовичу! Чого це ви в тугу вдаєтесь? А пам'ятаєте, що ви колись казали? Га?.. Ви казали,—що бог не дасть, то все на краще.

— Ет!—невизразно махнув рукою Гладун і чомусь одвернувшись до вікна та протираючи обмерзлу шибку, став дивитись на вулицю.

Тим часом Лук'янець повернувся до Докії і зробивши досить зрозумілий знак бровами, показав головою на божник. Це визначало, що вона мусить дістати з-за образу святого Миколи пляшку «животкової» настоянки. Докія заперечливо похитала головою, мовляв, «Е, ні! Того не займай». В цей час, чомусь поворухнувся Гладун і Лук'янець миттю зробив такі страшні очі, що Докія мимохіть посунулась на лаві до образу святого Миколи. Та в цю хвилину Юліян одвернувся від вікна і швидким рухом вийняв з кишені свого кожуха пляшку горілки. Докія полекшено зідхнула й зупинилась. З другої кишені Юліян вийняв другу пляшку. Лук'янець мовчки, але заздрісно слідкував за його рухами.

— А подай там Докіє чарки,—владно, ніби до своєї наймички сказав Гладун.

— Та в нас і закусити нічим...—забідкалась Докія слухняно підносячи до столу кухлики.—В нас і чарок, як у людей нема... Кухлики..

— Го-го! Та це ж куди краще за чарки. Сідай Лук'янче,—сіпнув того ва рукав.

Підсівши до Гладуна, Лук'янець все ще не переставав балакати на ми-
гах з жінкою. Крутив вусом в напрямку дверей. Це визначало: «Піди в хижку й принеси сала». На це Докія показувала три лучки. Це визначало: «в хижці лишилося ще всього лише три шматки сала».—«Ой, будеш бита»

— говорив їй мідно стиснутий Лук'янів кулак, що його тільки вона одна й бачила з-під скатертини.

Всього цього Юліян не помічав. Він тим часом урочисто виймав зі своїх кишень різну поживу: цілу ковбасу, вгорнуту в газету, шмат сала смаженого, пів білої паляниці.

— На віщо то ви, Юліяне Трохимовичу,—вдавав із себе ображеного Лук'янець.—Чи вже ж то в мене сала нема, чи хліба? Ще, слава богові, не обідило мене!. Водиться всього потроху.

Юліян тільки мовчки помахнув на те головою, мовляв: «твое діло балакати, а ми й без тебе знаємо, що робити».

— Дай боже, що гоже!—проказав він і перший вихилив кухлик.

Скривившись і зморщившись, випив і Лук'янець. За Докію ніхто й не згадав.

Випивши ще по одному кухлику,—розбалакались...

— Ходив ти сьогодні Лук'янче в зборню... на перевибори? Чи ні?

— Хай вони їм западуться, ті перевибори! Пішов би я!..—розраховуючи зарані на похвалу, запально відповів Лук'янець.—Приходила дівторня, загадувала, а я й сам не пішов і жінки не пустив.

— Напрасно! Інтересні брат були збори! Було б піти!

Недобра посмішка промайнула в куточках Юліянових вуст, але її не помітив Лук'янець. Він почервонів від несподіванки, ніби школяр, що проинився.

— Та-ак!..—протяг Юліян багатозначно.—А я, ото значить, і надумав собі: а дай піді послухаю, що там наші комик гарлантнимуть. Пішов до свояка свого, Антона Гавриловича та й махнули з ним у зборню. Посідали в задочку, затерлися між людьми та й слухаємо собі, нікому нічого. І щоб ти думав трапилось, Лук'янче?

— Ану що? що воно там трапилось?—влесливо зазирнув йому в вічі Лук'янець.

Юліян помовчав, налив два кухлики, і коли обоє випили, почав:

— Понімаєш, іде, бачу, твоя Хи-имка!..

Лук'янець вмить змінився на виду, навіть поклав назад ковбасу, яку підніс був до рота, щоб закусити. В чеканні неприємности зайорзався на ослоні. Вже одне те, як прозвучало в Юліяна «Хи-имка» нашоростило його всього.

— Еге-ж!..—жорстоко затримував Юліян розповідь.—Іде, бачу, твоя Хи-имка, з тим хвертиком Тумановим. Я й не туди—гляди, та: здрастуйте, їй значить, Химо Лук'янівно, як ся маєте? А за мною й Антон Гаврилович... і собі значить, устав отак, шапочку скинув, та—здрастуйте!..

Лук'янець сидів наче на жаринах.

— Еге-ж, значить!.. Так собі ласкавенько ото ми поздоровкалися, мовляв—своя ж ти!.. Аж куди там? Вона й на здоровкання відповісти не схотіла! Блиснула на нас так наче ото кішка... хе-хе!.. Їй богу, що правда!.. як блиснула! Ну то ще б нічого. Панам можна й не вважати, що хтось там здоровкається... Аж бачимо, трохи перегода, підходить вона до нас, знову ж із тим таки Туманенком. Підійшла та... ні сіло, ні впало,—виходь

те, каже, громадянин, бо ви, значить безголові. Хе-хе-хе...—зайшовся він ідким сміхом, і враз налив і випив безмовно кухлик.., другий...

— От напасть! От лихо!—сплеснула долонями Докія коло печі.

— Істинна напасть,—глухо проказав Лук'янець.—Вона там коїться, а тут і батькові спокою нема!..

Увесь приемний настрій від несподіваної випивки пропав у Лук'янця.

— Іж Лук'янче... чого тільки не буває в житті,—потішав його Гладун.

Лук'янець почав, сопучи й свистячи носом, мовчки жувати ковбасу без хліба.

— Да-а, діла-а!..—протяг знову багатозначно Юліян.

— Ну це ще юринда! Нам що? Нам, як ти псам!.. Побили нас, ми собі позгиналися та й потерепби далі. Що ж?... як наше вам не в лад, то ми з своїм назад!

Лук'янець тривожно насторожився знову. «Це ще юринда». Значить ще не кінець. Що ж ще?..

— Пішли ми до Антона Гавриловича, та з досади сіли й почали гірку дудлити. Оце ж бачиш, уже сутеніє, а ми засіли ж іще перед обідом. Цілу значить днину прокисли. А все то горе!.. Як вип'єш тільки й поживеш.

— Ну-ну.. кажіть, що ж далі—не стерпів, перепитав Лук'янець.

— Егеж!.. слухай!..

Гладун чомусь подивився з вікна на вулицю.

— Кубрячили ото ми з Антоном Гавриловичем помаленьку!.. Вже були й заснули. Потім по одній, і співати заходилися, з горя звісно!.. Коли, значить, приходить мій Кирик. Хлопець він знаєш молодуватий. Висидів цілий день на зборах—ніхто його й не помітив. Утесався собі, ще каже й «галасував».. І от розповідає він. Вибрали значить каже раду. І кого ти думав вибрали?

Серце Лук'янцеві тривожно забилося.

— Кого?

— Савка Туманового—раз!—загнув одного пальця Юліян.—Химку твою—два!..

— Химку?

— Хи-мку! ха-ха-ха!..

Гладунів сміх громом стряснув Лук'янця. Він застиг з широко розплющеними очима.. а в сп'янілій його голові пропливли і зникли безладно в неблаганній далені принадні гарби паші.. паливо...

— Боже-боже!—заохала Докія в кочережнику.—Чи то ж дівчаче діло?.. Ну куди вона втелющилася нерозумна? Гай-гай!..

— Та-ак!—знову протяг Гладун.—Ну це ще юринда!

— Юринда? Що ж іще?—мало не з плачем запитав Лук'янець.

— Ого, браток! До головного ще й не дійшли!

Лук'янець знітився прибито перед Гладуном. А той спокійний і врочистий говорив до нього тоном судді, що вичитує злочинцеві його провини.

— Розповідає ще таке Кирик... Як вибрали, значить, комики твою Химку!..

— Гаспидова вона хай буде, а не моя!

— Ха-ха-ха!.. Да ні браток, твоя!.. Да-а!.. От, значить, каже, вийшла вона й почала перед народом балакати. Ми, каже, запрацюємо не так!..

Потріпала вона трохи Ілька Йосиповича, голову «покійного», мовляв, з куркулями знався... про комуна, значить, поварнякала трохи, щоб, значить, усі записувалися... а тоді вже й до нашого брата «куркуля» взялися... Як оце й наші, каже, дуки—Гладун, Тур і інші... доки, каже, вони будуть у нас тузами козирними... так дословно й сказала. Ми їх, каже, візьмемо в шорп, приборкаємо. Що вже вона грязі на нас валила, так і батечку мій! Мабуть самому Христу не було того, що нам бідним! Та-ак!.. Ну потім, значить збори, розійшлися. А ті, кого вибрали, між собою голову почали вибірати. Канешно Кирика мого туди не пустили, але він сьодно свого добився.

Пошатався там трохи і таки дізнався про все. Парень там у його один є свій у кенесі... все розповів! Так щоб ти думав!

Юліян таємничо прижмурив очі і зробив павзу...

— Хи-мку твою на голову!—випалив ураз.

— На голову!

— Боже, боже!—сплеснула руками Докія.

Лук'янець закусив губу й узявши мовчки пляшку, налив повен кухлик. Рука його тряслася і горілка розлилася по столу. Мовчки випив. Скривився і став червоний, червоний... Грайливо заспівали пищики в грудях від швидкого й глибокого дихання.

— Отак—мовив він по всьому—нема в мене тепер дочки!—Вкрали комсомоли!..

— Вкрали!..—луною відгукнулася Докія.

Гладун переможно оглянув прибитих новиною обох їх. Хвилину було тихо. Тоді він почав знову:

— Та-ак!.. Оце я Лук'янче, значить, і забіг до тебе! Думаю, хе-хе!.. порадую старого, що дочку в начальство помазали. Та при такій okazji, думаю, і бутильярю якусь із ним роздусимо. Аж бачу, не дуже мабуть порадував!.. хе-хе!..

Лук'янець не ворухився. Тоді Гладун раптом споважнів...

— Я тобі скажу так, Лук'янче... Продала Химка свою душу чортові... Йй богу.

— Боже, боже!—невгавала Докія...

— Іще таке скажу тобі... Як не врозумиться, то пропаща дівка вона... От скажеш, що брешу. Хіба ж це мислимо, бабі браться за таке діло?.. За таке грязне, скажу по правді, діло. Ну, канешно, вона вже не маленька, сама бачить куди лізе!

Гладун замовк. Налив кухлики й підніс один до Лук'янця. Той мовчки взяв його й чокнув об Гладунів...

— Пий Лук'янче!.. Отак! Да-а!.. Іще я тобі таке скажу, ти чуєш мене?.. «Покійний», хе-хе-хе, голова, був, наприклад, гарний чоловік. Царство йому небесне. Він і сам трохи піджився, і другому не перешкоджав. Канешно, як би й вона... твоя Химка... була трохи розбитніша, то!.. Оце тепер на тебе глянь—голий ти, мов бубон, а то був би!.. Та що там і казати!.. Тільки канешно, для цього треба і другому не заважати жити... З людьми, значить, у згоді бути. А воно дурне... ти звини, що я так кажу, я тобі лиха не зичу...

— А так... дурне...—прогудів п'яно Лук'янець.—Я хіба, що кажу? Дурне!.. Я хоч і батько, а сознаю!

— Ха-ха! Ти Лук'янче молодець! А вона, бач що каже: ми Гладунів, каже, знищимо. Буде, каже, з Глухівки одна комуна... Дурна, в комуні думає озолотитися... А як нас знищить, то й сама пропаде. А так, щоб у мирі?.. Ого, як би діло пішло? Ти чуєш, Лук'янче?

— Чую!..—прогудів глухо Лук'янець,—ви істинну правду кажете...

Знову настала мовчанка. Всі закаменіли на своїх місцях. А на стінах розпливалися тіні. Одна велика і владна, а дві маленькі, непомітні...

Гладун раптом відсахнувся від вікна і встав. В ту ж мить на порозі з'явилась Химка і Савко.

— Драстуйте в хату!

— О-о!—протяг розгублено Гладун, а потім змінив лице з розгубленого на влєсливе і поштиво вклонився.

— Здрасте вам!.. Це ми... хе-хе... трошки хильнули з вашими Химо родителями. Ну, нічого! Ми не самогон, «государственну», я, значить папашу вашого поздравить прийшов. Хе!.. Вас із Савелієм Самійловичем теж!.. поздравить... не мішало б!..

Химка не звертала уваги на його лепетання. Вона дивилась здивовано на стіл: де взялась їжа, полита горілкою. Лице її виявляло обридження до того, що вона бачила. Савко нахмурився, добув куриво й став зосереджено вимощувати цигарку, не дивлячись на Гладуна.

— Чи мо не стоїть?—Вів той своє далі.—Воно канєшно вже пізнуват!..

Помітивши ж, що його ніхто не слухав, спохватився:

— Ой, я й забув! У мене ж дома ще не порано! Прощайте! Всього вам найкращого!

Йому відповіла тільки Докія... Коли стихли Гладунові кроки, Химка мовила до Савка:

— Бачив? Гладун батька підпоював!

Савко нічого не відповів. Сів мовчки з цигаркою до столу, напроти схиленого на лікті Лук'янця. Химка мовчки стала роздягатись. Докія допомагала їй.

— Химо—шепотіла вона, якось надто зменшуючись перед дочкою—Ти з батьком не заводься! Він п'яний!.. Щоб, бува, бешкету не наробив.—І дивилась на Химку якось дивно, по-новому, мов на чужу людину.

— Боже, боже,—шепотіла вона про себе. Таке молоде та хороше, і на тобі... головою!

З острахом слідувала за кожним доччиним кроком... Химка підійшла до батька.

— Тату! Чого приходив Гладун?

Лук'янець підвів на неї свій зір. В його очах світилась та ж думка, що й у Докії. Але він переміг у собі зачудування й нахмурився.

— А ти що?.. Заборониш йому приходити!

Він устав, захитавшись сп'яна й водячи посоловілими очима від дочки до Савка, забурмотів заїкувато:

— Що це, я повинен уже в тебе питатися, що маю робити, а чого ні? Повинен у тебе питатися, кого за гостя приймати, а кого гонити в потилицю? Не дідеш! Зелена ще!

Лук'янець підвівся і заходив гойдаючись в усі боки по хаті. В носі йому та в грудях свистіло на всі лади.

— Ось послушайте сюди Лук'яне Сидоровичу—обізвався тут Савко! Лук'янець сів з розгону проти нього.

— Ну?

— От будемо говорити відкрито... Що ви для Гладуна?.. Ніщо! Він вас усього з маетками вашими, може продати й купити! Чи не так?

— Він мене на ноги звів, Юліян Трохимович,—з тупою впертістю вигукнув Лук'янець.

— Ха-ха! Лук'яне Сидоровичу! «На ноги звів». Та ви й ніг позбулися на його роботі, он що! На ноги вас звела трохи радянська влада. Вона й ще вам допомогти хоче. Із злиднів зовсім вирвати хоче. А ви сами від неї відвертаєтесь.

— До чого це ти ведеш Савко?

— Ось слухайте ж!.. Химку, вашу дочку, сьогодні вибрали на голову сільради в Глухівці.

— Он що! Велика мені з того втіха!

— Е! Бідноті з того велика втіха! Ви знаєте, що колишній голова був підлизною куркульським? Його Гладуни та Турки напували, і він на їхню дудку грав. От!.. Ви знаєте, що радянська влада, це влада бідняцька, а в нас, у Глухівці, стало таке, що вся біднота була затиснута в Гладуновому кулаці?

— Ет! Що ти мені торочиш—біднота, біднота!.. Що мені біднота! Я сам біднота!

— Ну от!.. То слухайте ж... Тепер на голову обрали Химку. А Химка така, що ні на які куркульські хитрощі не піддається.

— Ну добре! Хай і так! Буде в бідноти голова! А я як? Дочки ж у мене не буде?

— Таке! Це вам Гладун такого наказав!

— Що мені Гладун? Я сам не дурний. Сам добре знаю, що це не бабське діло; головувати!

— Це, Лук'яне Сидоровичу, куркульські видумки. А коли ви теж так говорите, то ви просто... я не знаю... як ото... на прив'язні наче!.. А це розумієте, саме найгірше!

— Цить, ти, вумнику «на прив'язі». Будь ти де хочеш, а до мене не ліз! Бач? Дочку вже звів з розуму!.. «Головшею» стала! Тьфу!

— Ех, Лук'яне Сидоровичу!

— Не екхай ти тут! Геть з моєї хати, щоб і нога твоя тут не воняла! Годі мені каламутити сім'ю!

Лук'янець зіскочив з місця, лютий, аж зблідлий. Савко посміхнувся до Химки. Та йому щось моргнула і він, надівши кашкета, чемно вклонився.

— Всього кращого—і вийшов.

Лук'янець хутко забігав по хаті. Химка слідувала за ним, і він їй здавався водночас трізнний й смішний.

— Ось слухайте, старий! Лягав би ти, краще, спати. Чого ти розводи-ся?—вхопила Докія чоловіка за рукав.

— Одійди!

Лютий, він підійшов до Химки.

— То ти, значить, будеш головою?

— Так, буду головою?

Здивований її впертістю, Лук'янець миттю прохолов.

— Дурна, з тебе ж увесь світ сміятиметься. Тебе ж і куря заклують!

— Нічого!

Лук'янець спокійно показав їй свого кулака.

— Оце дивись: як не покинеш із завтраго свої дурощі, поб'ю, як суку, чула?

Але погроза вийшла, якась бліда, не грізна. В ній чулося більше завми-сної люті, ніж справжньої широти.

— Тату, лягаймо спати! Краще завтра поговоримо!

— Отож!..

Докія з Химкою хутко послалися й полягали.

Лук'янець все ходив з кутка в куток. В носі йому щось свистіло, ліва нога кумедно дригала. І був він грізний і смішний...

На дворі стояла каламутна ніч. Лямпа в хаті миготіла, не маючи сил перебороти темряву. Лук'янець все ходив і ходив. А за ним бігала маленька, така смішна, тінь.

Мати з дочкою давно вже поснули... Лук'янець підійшов до сонної Химки і подивився їй в лице. Щоби їй пашіли молодечим рум'янцем. Верхня губа по-дитячому, ніжно й зухвало задерлася вгору. Куточки вуст розбіглися у щасливій посмішці.

Тоді в грудях Лук'яневих прокинулось таке знайоме здавна батьківське почуття. Йому раптом забажалося, як колись давно, погладити їй каштанове волосся, поцілувати зухвало розтулені губи, і промовити так лагідно: «Моя Химочко... моя єдина дочко»... Але він пригадав, що казав Гладун, і жаль потис йому серце.

— Пропаща ти, дочко,—зашелестів сухими вустами, з усієї сили дмухнув на лямпу. Все поглинула темрява. Лук'янець ліг, і здавалося йому, що він поплів кудись у безвість. Тільки й мерахтіли, проминаючи, і все віддаляючись, обривки нерозбірних думок... Мура й Буланій... Паша... Гладун... Химка... «на прив'язі»...

Потому все перемішалося і зникло.

V. Голос іздалека

— Ну встань! Ну! Та встань!.. А щоб ти йому був здох до вчора, клятий!..

Лук'янець випустив з рук повід, плюнув з пересердя. Потім підійшов до Буланого з іншого боку й почав лагідним, аж надміру, голосом прохати:

— Буланенький... ю? Встань бо! Чуєш?.. Буланенький? І підпирав руками, допомагаючи коневі звестися. Та марна праця... Буланій тільки йорзався на одному місці, хрипів і жакно блимав своїми більмами.

Тоді Лук'янець обернувся лицем до дверей і з присмаком, невідомо кого брудно вилаяв. Але тая лайка якраз припала на Самійла, що раптом з'явився на дверях.

— Чого ти лаєшся?

— Та!..—Лук'янець помахав безнадійно на лежачого Буланого.—Не встає!..

— Що ж йому?—забідкався Самійло.

— Та!..

Самійло зробив собі кілька спроб звести на ноги Буланого, але той уже перестав і силкуватись.

— Здохне!—Зробив Самійло висновок.—Хм!.. Так значить і не вигорить нічого з нашої супряги?.. А й весна вже, на носі оранка!.. За-а-рісі!

— Пропаше діло,—додав Лук'янець.—Якщо Юліан Трохимович не виручать?.. Пропаше діло!

— О, той виручить!—засміявся чомусь Самійло.

Він раптом збавдворів.

— Чуй, Лук'яне! Сьогодні збори будуть у сільраді!.. Щоб значить артіль утворити до весни... сіяти щоб вкупі.

— Ет!..—відмахнувся Лук'янець.

— Що, «ет»? З Гладуном надійніше? Чудак!

— Ну, а як артіль—загарячував Лук'янець,—це, значить комуною? А комуна це таке... все оддай, а собі нічого!

Самійло подивився зневажливим зором на товарища.

— Не будь ти Лук'яне папугою. Гладун тебе нажучить, а ти й пугаєш собі... Ех!

Лук'янець сумовито помовчав.

— Ну добре! Я піду з тобою на збори. Тільки ти мені Гладуном очей не довбай! Сам розум май!..

— Правильно!

— Ато «Гладун, Гладун»!.. Всі Гладуном потріпують. І Савко й Химка. Піду вже послухаю, що ви там базікатимете! Піду!

— Ну й ходім!

— Зараз?

— А коли ж?

— Добре, ходім—видавив Лук'янець із зусиллям і рушив перший.

Як вийшли вже за ворота, він стріпонувся, мов перед тим, як окунутись в холодну воду й голосом людини, якій нічого окрім одного не лишилося, вигукнув:

— Ідять його мухи! Нехай засміють мене дурня старого. Вік, жив, на збори не вчащав, а це виходить проведеш мене за носа! Ну хай!..

Молодця—бавдворів його Самійло.—Так би й давно!

— Ну, а що ж?..

— Коли порівнялись з будинком, що його здавна завикли в Глухівці звати «зборнею», хоч на ньому й висіла бляха з написом «сільрада»,—Лук'янець завагався, але Самійло підштовхнув його і вони увійшли в середину. Там людей уже було чимало. Коли на порозі з'явився Лук'янець в супроводі Самійла, з юрби почувлися вигуки:

— Диви! Самійло вже й Лук'яняця загітував. Молодця!

— Розворушився вже й наш Лук'янець. Видать не дарма.

Це відразу ж збентежило Лук'янця. Як не єсть, а це перші такі збори відвідав. До цього часу він тільки підчас переділу плаву приходив жеребки тягнути, а то завжди коли загадували виконавці на збори, відповідав:— «Не підю» «Що мені там» Але сьогодні, під впливом безвихіддя створеного хворобою коня, ним, раптом, опанувало нестерпне бажання піти між люди. Не стільки того, щоб журбу свою розвіяти, як того, щоб відшукати ще одну гілку, за яку, при нагоді, можна б було вхопитися і врятуватися від падання в прірву, що оце перед ним відкривалася. Тому ж то й не коштувало великої праці Самійлові, зговорити його сьогодні. Та й кортіло ще, крім того, старому подивитися: що ж воно там за збори. Чи на їх що й путне балакають, чи тільки так... на вітер. Від часу обрання дочки на голову сільради проминув уже цілий місяць. За цей час багато поганого й гарного довелося йому почути від людей про неї. А це вже вирішив сам пересвідчитись,—лихе чи добре готує Химка для Глухівки.

І ось прийшов. І відразу ж, зустрінутий вигуками односільчан, загубив ґрунт під ногами. Став між залюдненими ослонами і не знаходив собі ніде місця. А тут ще Самійло, застряв між своїми друзями з кенеси, і лишив Лук'янця одного. Незграбно оглядаючись у всі боки і більше ніж звичайно припадаючи на ліву ногу, він побрів аж гень-гень на самий зад, і аж у кутку, відшукавши відлюдне місце, сів. І тільки тоді зібрав до купи свої думки, «Чого це він забрів на ці збори? «Адже люди, що оце дивляться зараз усі на його... А вони таки справді на нього всі дивляться... Адже всі вони оце зараз думають: бач прийшов! Викохав дочку, виродка якогось! Скільки живуть люди, нечувано ще такого, щоб бабу на голову настановляли. А це знайшлося таке диво в Глухівці... Та ще й яке диво! Адже Химка, відомо всім, витівав таке, щоб все село в комуни повернути. Чудо настояще! Віки жили, цього не знали. А це, бач, у Лук'янця таке диво об'явилось. Викохав!.. Так, тільки так балакають про його односільчани».

Під впливом таких думок в Лук'янця вже з'являлось бажання піти геть. Та його зупиняла проста цікавість побачити й почути Химку, коли вона не дочка, а «головша».

«Подивимось, що ви вже тут робитимете. А то зробили з старого дурня. Як тільки, що сказав наперекір, уже й починають Гладуном очі колять...—«Це тебе так Гладун навчив».—Зелень!.. зелень!.. А хоч би й Гладун? Гладун то голова! Ось його всі куркулем потріпують, а що з того, що він куркуль? У його є і досить йому, а ви дурні, хоч і гордиш-ком називайте, аби в піч не сунули. Гладун був і є чоловіком, а ви зі своєю «влагою» будете йому ще й ручку цілувати. У вас бо влада, а в нього все».

Тут Лук'янець згадав: а що б оце подумав Гладун, коли б побачив його на зборах. Мабуть не похвалив би? Та завіщо й хвалити. Ясно, що він оце по дурному зробив, що дозволив себе різним там Самійлам за носа водити. Звичайно, що він зараз і піде собі геть, бо йому тут нічого робити.

І Лук'янцеві вдруге забажалося покинути збори. Але в цей час на підвищенні, де стояли столи і стільці для президії з'явились Химка й Савко з якимись паперами. Лук'янцеву увагу привернули вони і він вга-

мувався. І враз на думку спало: «Напрасно!.. Було б піти». Це Гладун так говорив йому, коли він не пішов на перевибори... І він заспокоєний став дивитись на дочку. Вона сиділа за столом і все писала щось, а Савко їй диктував.

В абортню, тим часом, набилось людей, що й вужеві ніде пролізти стало. Сиділи на ослонах, стояли під стінами, чоловіки пихтіли цигарками, а жінки лящали насінням. В приміщенні стояв гамір і шелест.

Всі нетерпляче чекали початку зборів. Всі знали для чого їх сьогодні скликано. Викопавці, загадуючи попередили.—«Про коліхтів збори будуть»... «Коліхтів» це найболючіше для Глухівки питання. Селяни в Глухівці, здебільшого, незаможники, тільки Гладун, Тур, та ще з півдесятка й мали великі господарства, наймитів тощо... Питання про «коліхтів» уже не раз порушувалося, ба навіть там «коліхтів» уже заснувавсь, але завжди такі почини завмирали, не досягши, хоч трохи помітного, зросту. В селі до цього часу, все ще верховодили Гладуни й Тури. В їхніх руках були і сільрада й «коліхтів»...

Це питання й сьогодні не сходило з уст Глухівчанам. Лук'янець уважно спостерігаючи дочку, разом з тим не пропускав і тих балачок, що кружляли в натовпі. Ось десь з боку говорить хтось. По голосі Лук'янець навіть не обертаячись пізнає сусіда, відомого під призвиськом Латаного...

— О, ці діла доведуть до толку! Побачите, як на весну не буде в нас колектива...

«Ці», знає Лук'янець,—Химка та Савко.

— Хто—зна?.. Мо й буде? Тільки люд у нас дурний іще. Важкувато прийдеться.

Годос плаксивий. Ще Голосний Іван, або за другим кутковим призвиськом «Кенеса з Кеведою»...

— Правда! Як оцей наш Лук'янець!..

Голос Самійлів... Лук'янець глянув у той бік звідки він чувся. Стояв гурт «комиків» і серед них Самійло. Вони Лук'янця не бачили...

— ... Чотири десятини має, а з голоду пухне. Хата ребрами світить Буланний уже до ясел не зведеться, і Мура скоро здохне. А все те чому? Бо сам він б'ється—б'ється, як риба об лід, а толку чортма.

Землю не виоре, а подрпає, а посідом засіє,—що ж воно йому вродить?

— То правда!—Знову Латаний.—А тільки спробуй ти Лук'янця одірвати від того, що в його є!.. Він за свого сліпого Буланого тобі й очі видере. Хоч погане, каже, та моє!

— А так!—«Кенесе з кеведою».—Потому,—дурний! Прилип, як воша до кожуха, і не одірвеш...

— Такі ми всі!—Латаний.—Хіба Лук'янець один такий?

— Правда-правда.—Самійло.—Як би осмілились, та попробували якось інакше жити по-новому... то воно б може що й вийшло.

— Не інакше! Під лежачий камінь, мовляв, той, і вода не підтече.

— Лежачого не б'ють!

— Воно правда. Тільки як би ж щоб усі. А то кожному з нас самому починати не хочеться.

— Та як сам почнеш, то нічого не вийде. Треба, щоб усі значить разом. А сам?... З нас кожен,—як Лук'янець.

Останні слова належали Самійлові... В Лук'янця, щось неприємне ворохнулося під серцем... Бач, привів, — подумав, — та й насміхається. Він устав, з остаточним вирішенням піти геть. І тут зустрівся віч на віч з Самійлом.

— Куди ти?

— Піду собі!.. Завів і висміює перед усіма!

— Чудний ти!..

Самійло посадив його силоміць на ослона.

Йй право, наче дитина. Ти чув, що ми балакали? То може скажеш, що не правда тому?

— Ет, облиш Самійле!.. Ти от смієшся, а не знаєш того, як тяжко здобувши щось кривавими мозолями, позбутись того...

— Ех, Лук'яне! Багато тебе ще вчити треба. Але ось слухай краще... збори вже починаються!..

— Ти-ш... Тш-ш-ш...—пронеслося в цей час в натовпі. Всі заворушились, закашляли. А коли все вщухло, Лук'янець почув:

— ... вважаю за відкриті!..

Це показала Химка. Вона випросталась за столом, і за людськими головами її постать здавалась повислою в повітрі. Угледівши її, Лук'янець захвилювався. Він подумав те, що й кожен би батько подумав в такому випадкові... «Гляди, ще вбалакається дівчина... Що б люди бува на регіт не підняли. Все ж таки баба. Йй богом, кажуть, довге волосся дано, зате розум коротенький». І він слухав з якимсь внутрішнім болем, кожне слово, проказане дочкою. І не розумів її мови. До його свідомости доходили тільки, трохи нерівні спочатку, згуки, що дуже його хвилювали... Він дивився на вбране червоними прапорами підвищення і не розумів, що там відбувається. За стіл посідало багато людей... Латані дяльківські кожушки... Баб'ячі кожушанки... Серед них Савкова шкірянка та Химчина малинова хустка...

— Додатки або зміни єсть?

Химка ще щось попитала в людей, потім одійшла на підвищенні трохи в бік і рівно й голосно заговорила... Довго Лук'янець вслухаючись три-возможно в дивні переливи дочкиного голосу, не міг схопити головної нитки, що на неї нанизувала вона свої думки. Та ось він врешні втямив:

— ...Тільки один шлях, це—згуртуватись усім і вкупі боротись із нуждою та злиднями. Забути про старе, і розпочати життя по новому.

«Говорить, як по писаному. Де вона навчилась так говорити? Жаль поїняв Лук'янця. Він зрозумів, що інші люди навчили його дочку, інших людей вона вже слухається... а він для неї, вже нічого не значить».

— ... Дрібне господарювання на таких клаптиках, як у нас зараз—ні до чого не доведе. Сам себе не прогодуєш, тільки багатій на цьому й наживеться. За прикладом не далеко ходити.

Що твориться, наприклад, зараз у Глухівці? Якихось там десяток людей, що мають в своїх руках багато худоби, багато машин,—держать у порі ціле село. Одні їм орендують свою землю, другі віддають з половини, а треті через позички ніколи не встигають їм одробити...

Я ось, наприклад, скажу за себе та за свого батька...

Лук'янець почервонів.

Вона не знає, що ти тут.—поклав йому на плече руку Самійло.

— ...До революції ми обоє наймитували в Гладуна. Потім стала Радянська влада,—все здається перемінилось. Проте, ми як були в Гладуна наймитами, так і залишились. Чого? І землі ж батькові нарізали, і допомагала влада... А проте він залишився наймитом... Бо він, батько мій, один як палець, із своїми чотирма десятинами та сліпим Буланим. Чи в змозі він господарювати сам? Ясно, що ні! От і вклоняється Гладуніві, і платить йому за поміч своєю працею...

Лук'янець відчув, як багато поглядів повернулось в його бік. Він зайорвався, як на жаринах. «Як? Вона перед цілим селом його висміює? Рідна дочка»... І знову загубив нитку доччиної мови. Віддався увесь усвідомленню нежданої неприємності. «Один, як палець»... «Платить своєю працею»... «Так це вона вірно. Але ж хіба можна якось інакше? Так здавна богом коложено, і хіба хто це переіначить? І не ворог же йому, врешті, Гладун коли допомагає в роботі. Так воно само виходить. І світ так побудовано: одні багаті, другі бідні»...

— ...Але батько мій тільки один з таких... а їх у нас половина села. Живуть вік наймитами і не знають, що й їм би людьми бути можна».

Лук'янець совався на ослоні. Це його виводило з терпіння... «Ну чого вона напалася на того Гладуна?.. Ну, а нехай скаже, як же без Гладуна обійтися?..

— Отже, щоб уникнути куркульського ярма, щоб вийти на просторі шляхи вільного, розумного життя, нам, бідноті є один лише шлях: годі зазірати на хазяйський стіл... Революція дала нам владу і ми повинні тепер упорядкувати себе, якнайкраще. Як же саме? Кожен про себе дбаючи—не впорядкуємо. Сила наша в єднанні. Ми мусимо всі дрібні клапті землі об'єднати в один велетенський лан. Всі свої поодинокі коні, плуги й вози, об'єднати в великий гурт коней, плугів, возів... Свої поодинокі, нічого не варті руки, об'єднати для спільної праці. Та в поміч зпрягти машину. Отоді ми ні від кого не залежатимемо, будемо всі рівними... Тільки колектив виведе нас із злиднів.

Химка запалилася і своїм запалом охопила всю залу Лук'янець поглянув навколо себе.—В очах у всіх світилось захоплення й увага. А де-не-де з гурту виривалися окремі вигуки.

— А так!

— Треба щось починати!

— Так далі не можна!

— Молодця Химка!

І раптом в голові Лук'янцевій зринула якась, ще невідома йому думка: «А що, як правильно ото каже Химка? Адже жити йому, Лук'янцеві, не з медом... А їх тут багато таких Лук'янців. У кожного одне горе, а кожен самотужки з тим горем б'ється. І всіх захоливає те горе... Ніхто його самотужки не переборє... А вкупі боротись, ще ніколи ніхто не пробував... Ото, як би воно було, як би всі в одно?».. Але це було одну тільки мить... Ця думка скидалась на голос із далеку, що здається оманною. І, як омана,

вона зникла. Лук'янець сам себе за неї вилаяв. «Ну ясно, що це одні лише балачки. Такого ніколи не може бути... «А коли б узяти та спробувати?»—виринуло знову з глибини свідомости. «Ну ясно ж,—намагався Лук'янець себе впевнити—ясно ж, що такого ніколи не може бути». І як він не намагався вирівняти свої думки в одному напрямку, але «голос із далеку» все не переставав лунати і зводив на нівець всі його намагання. Він думав: «Віки так було, так і до кінця вже буде. Ось Юліан Трохимович, він чоловік не дурний, а бач каже,—всі ці коліхтіви та комуні, дурниці»... Але знову чувся «голос із далеку»... голос дочки. І почуття його завихрювались. «А справді, чому Гладун, чому Тур не хочуть, щоб спробувати жити по новому. Правда, їм і так живеться непогано... але чому ось наприклад Юліан Трохимович, звиває його Химку «дурною» і його переконує, що вона таки дурна, бо намовляє людей жити гуртом»...

Думав Лук'янець, ворухив своїм тяжким розумом аж голова розболілась. І чим більше думав, тим більше перед ним вставало питань, на які не було відповіді... «Ось Химка тут казала про його та про Гладуна. Хто зна?.. Може й правда тому? Адже й Савко говорив йому, що Гладунів подарунок—ніщо! Бо земля та, що він її йому одписав і кінь, і без того йому по закону належали. А коли б його каліцтво трапилося тепер, то влада б із Гладуна стягла втричі більше. Хто зна, мо воно й справді так?—Алеж Юліан Трохимович колись за чаркою хвалився Лук'янцеві, що й «спілка» ота, за яку оце так розпинається Химка, не більш, не менш, як «лавочка». Егеж, лавочка... Землю й усе з'єднують, що ні в кого нічого не залишиться, а тоді всіх до купи з'єднують і примусять на комуністів робити. І настане знову те, що й за панщини було... Хто зна... Може й так»...

— ...Наш колектив буде смертю всім, у кого руки не тружені хто звик на чужій шії виїздити. Наш колектив буде смертю куркулям... Вони це самі добре знають і вже починають ворухитись, починають перешкоджати нашому з'єднанню. І в нас, у Глухівці, куркулі вже починають нас оббріхувати, задурювати бідному. Завжди, коли ворог скаженіє, значить він бачить, що ми робим правильно. А куркулі наші вороги. І коли вони оце тепер розпускають теревені про «панщину», значить вони бачать, що ми ступаєм на такий шлях, який веде геть від панщини, що в ній ми довго так перебували, який кладе край їхньому, куркулячому пануванню. І кожен, хто бажав собі й такому як сам біднякові, кращого життя, той не повинен піддаватись облудним ворожим брехням».

«Он чого Гладун заговорив про «панщину».—враз подумав Лук'янець. І тут же й спохватився... «Це ж говорить його дочка. З якої речі він мусять їй вірити? Адже той таки Гладун казав, що Химку «накрутили» комуністи. В Глухівці Савко Туманів, мабуть, чи не єдиний комуніст. Це ж він її навчив так говорити»...

Але не дивлячись ні на які його спроби, вгамувати в собі сумніви, Лук'янець все ж з жахом відчув, що той міцний, непохитний ґрунт, на якому він стояв до свого приходу на збори, безповоротно зник. І опинився він тепер на хисткому ґрунті. А замість непереконливої впертості,—в його душі тепер ворухка непевність. Кому тепер вірити? На чийому боці правда? І хто тут нарешті ворог, а хто товариш?

«Може так»...

«А може й так»...

Мов на терезах переважувалась його прихильність то в той, то в протилежний бік...

— ...Та не тільки брехнею шкодять нам куркулі. Вони вдаються вже й до підпалів, і до убивств. У сусідньому селі Недоторках, ще торік зорганізувалась біднота в артіль. Куркулям увірвався бас, і от вони підпалили артільське збіжжя, вбили голову...

«Он як! А Юліян Трохимович казав, що то зробили так «самі люди», бо життя не було нікому через артіль. Юліян Трохимович похваляв тоді тих людей і казав, що скрізь те буде, коли людям жити вільно не даватимуть».

— ...Але не дивлячись ні на що, артілі міцніють набирають такі сили. Он у Ягідках, у Нехвородах, уже перейшли на комуністське життя. У них трактори!.. Машини різні!.. Прибутки земля дає добрі. Настиг час уже й нам рухатись!..

Довго ще говорила Химка. Всі затаїли дихання, ловили кожне її слово, таке принадне, таке нове для них слово. Нарешті, Химка, на очах у всіх розгорнула якісь папери і готуючись з їх щось вичитувати, промовила:

— Товариші. Нічого тертися та мнятися. Уряд наш радянський, лиха нам не бажає. Щож там, хіба не такі, як оце й ми? Отже, тільки колектив виведе нас із злиднів, то й утворимо в себе артіль.

В натовпі пройшов гамір зворушення. Лунали поодинокі вигуки:

— Оце Химка добре нам розказала!

— Розтулила нам сліпим очі!

— Славно!

Тепер усі дивилися на той папір, що його тримала в руках Химка. Всі чекали, що вона ось вчитає зараз щось таке, що втішить усіх. А вона, справді, піднесла над головами папір і врочисто вигукнула:

— Бідноті! В творенні колективу ти повинна вести перед. На тебе дивиться все радянське селянство. Починайте ж!..

Гамір у зборні густішав!

— Ось десятеро незаможників дало свою згоду, поєднати свої землі, реманент і робочу худобу. Десятеро незаможників, із сім'ями, закладають з себе артіль.

У зборні почався рух... Десятеро незаможників... з сім'ями... закладають з себе артіль... Це здорово!..

— Ану, що воно там за люди?

Химка почала вичитувати прізвища:

— Самійло Туман!..

Всі обличчя повернулись до Самійла. Дивились мов на яке диво. А він засоромлено кліпав віями.

— Грицько Латаний!..

Всі обличчя—на нього. І він кліпав віями, як і Самійло.

— Іван Салдатенко!..

— Це Голосний Іван?

— Кенесе з кеведою?

Ще... ще... І ось останнє прізвище:

Химка Нетяжина.

Тепер усі дивились чомусь на Лук'янця. І він, як усі десятеро, закліпав соромливо віїми.

— «Чого вони на мене дивляться?»—подумав. «Ага, так вони дивуються, що дочка сама вступила в артіль»... І диво... Лук'янця це ніяк не дивує. Як у комсомол вступила без його відому, як «головшею» стала, так і в артіль.

Коли Химка закінчила читання, хтось несміливо ляпнув у долоні. Хоч і не знали глухівчани для чого, але всі почали голосно ляпати, аж у вухах усім лящало. Всі сміялися невідомо чого. Всі були мов малі діти.

— Товариші,—втихомирила гамір Химка.—Ми викликаємо вас усіх збити теж саме! Допоможіть нам!

Всі засоромлено вмовкли. Кожен відчув, що справа торкається і його особи.

— Чим більше нас буде, тим міцнішою буде наша артіль. Вона сіла стомлена. Тоді підвівся Савко:

— Хто хоче говорити?

Десь із кутка підвівся чорний і журливий чоловік. Це був Степан Гола-Боса. Він був контужений на війні і після того нічого не чув. Тому то й говорив так крикливо.

Люди добрі,—задзвенів він.—Я тоже до тих... що придсідатильша вчитала. Землю, худобу, що є, і себе з жінкою на додачу, вписую в артіль. Хай!.. Мабуть так воно краще буде!

— Чули?—запитав Савко. Степан Гола-Боса записався. Хто ще?

Самійло підштовхнув Лук'янця.

— Записуйся!..

— Ні—і!..

Більше тих що бажають не виявилось. Але між людьми пішли жваві балачки.

— Таки час од снів та до діла—говорили одні.

Еге, а он кажуть, що всіх у кумуну, а тоді в кріпаки,—сумнівались другі.

— Що ж я згоден,—пояснював хтось комусь.—Тільки, як я, приміром, за роботу он як беруся, а другий лежить, ні за холодну воду. І будемо ми в одній артілі.

— Да-а! такі вони, як я сам, то чи поробив, чи полежав, чи поїв що, чи випив—усе, як захочу. А там уже—дзуськи! Роби скільки скажуть, а їсти—пайок!

З великим побоюванням мацали дядьки своїм неворушким розумом, таку незрозумілу, таку таємничу «коліхтівну жисць».

На друге запрошення Савка почали де-не-де підноситись шорсткі незграбні долоні. Виходили на середину, вклонялись і говорили нескладно, але з почуттям...

— ...Канешно, мо сразу буде й не харашо, но всьодно нада... бо інакше ніззя. Правильно казала Химка, що як будемо всі нарізно, то пропадем, як руді миші. Треба щоб, значить, поліхтів!..

— ... Ну а як же, скажить мені, воно буде? Якось я... Робити мені, як казав той, за іграшку. Я і вродився за плугом. Ну, а як наш Лука

Шолудивий, так він рад би й з печі не влизить. От зведи ти нас до купи... Хіба буде з нас толк? Ні!.. Так я оце й хочу сказати, щоб якби—так, щоб значить всі однаково. Раз комуна..

Тоді взяв слово Савко. Він довго пояснював людям те, що їм боліло. Одні погоджувались, другі все ще залишались у владі сумнівів.

— Ну, товариші, хто ще надумав? Я буду записувати,—звернувся до зборів Савко.

— Пиши мене—підніс руку середняк Лаврін.

— І мене Савку—озвався за ним його кум Охрім.

Почулись жарти й дотепи на адресу цих двох кумів. Усій Глухівці було відомо, що кум Лаврін та кум Охрім нерозлучні. Щоб незробив перший, те зробить і другий. І сьогодні вони вчинили по своїй звичці. Чудну вато посміхаючись вони підійшли один за другим до підвищення і поставили на папері, де їм показав Савко по хрестиках.

Обзивалися й жінки..

— І я б,—бідкалася одна—так чула що скриню забиратимуть.

— Хай краще так!.. Сама буду!

— Атож... А то ще кажуть, що дітей у яслях складать будуть, а молодичь од чоловіків одділятимуть.

Зачувши це підвелася Химка.

— Що це Ви тітко Домахо? Якийсь «вумник» вам наплів, а ви вже й повірили. Чи мо, від Гладуна оце таке чули? Неправда то все! Вас навмисне збивають. А ось хай завтра пошлемо своїх делегатів у Горбанівську комуна. Побачити як там живуть люди. Хіба так?

— Я вже була—одгукнулася якась молодиця. Бачила як у тій комуні живуть... Все як слід! У кожного для себе й для дітей своїх усього є, аби робити не лінувався. Живуть правда в купі... під однією стріхою... А так окремо і скриня в кожній своя.

Якась молодиця почала вже вагатись.

— Та... Я не знаю... Як Омелько мій запишеться, то і я вже.

— Омельку—загукали з усіх боків.—Чуєшь, що каже твоя жінка?

— Як вона згодна то й я!.. Це Омелько—Я не знаю. Пиши мабуть і мене Савку. Що громаді те вже й бабі.

— А так—підтримував Омелька якийсь дядько в баранді. Пиши й мене сім'єю.

І мене! Молодиця в квітчатій хустці. Пиши й мене з чоловіком.

— От так Якелина!

— А Панас же твій он не хоче!

Бурчав Панає:

— Та чого там? Пиши ото Савку, як жінка каже!

Ось Панас уже поставив і собі проти свого призвища хрестика. Коли він повертався після цього на своє місце, його з усіх боків смикали за попи.

— Панасе Онупрієвичу! Записалися?

— Авжеж!—відповідав він чванливо. Пишіться всі! Раз скрізь, так то треба й нам!

— Ні, а я мабуть покищо утримаюсь. Впосля мо' й запишусь!

У зборні стало парко й гамірно. Вставали, розписувались. Підбивали своїх друзів. Сперечались... Усі рухались.

Тридцять шість душ,—вичитав нарешті Савко.

Стали розходитись по домівках.

VI. „Ліквідація“.

Спадали сутінки... Лук'янець вертав додому зі зборів. Ішов задуманий. Навколо, для нього нічого не існувало. Те, що відбувалось на зборах, все ще стояло перед ним...

«Діється щось таке, що не сила навіть збагнути розумом. Те, що раніш було його гордошами, його святошами, тепер, при всіх людях, висміює його рідна дочка,—думає він, розбитий вкрай. І пригадав, в усіх подробицях, недавню прикрість і переживав її вдруге. Адже він так любив свою дочку—одиначку, так турбувався про її долю. Адже він усе робив і хазяйствечко наживав, тільки для того, щоб їй було добре... Для неї він і піддобрювався до Гладуна, для неї він і комуни цурався, щоб зберегти їй... Не собі ж, скільки вже його віку лишилося. Їй зберегти хотів своє добро горьоване... Хоч погане та своє, собствене. І ось така дяка... Вона все це підняла на сміх.

— Здоров Лук'янець!—прогреміло над самим вухом. Лук'янець аж здригнувся.

— Доброго здоров'ячка, Юліяне Трохимовичу!—відповів збентежено. З голови все враз вивітрилось...

— Куди це чимчикуєш?

— Та-а... просто так!

— Хе-хе!.. На зборах був?

— Та трошки й на зборах посидів...

— Добре діло, добре діло... Значить Хи-имку свою ходив слухати?

Ну що ж?

— Один гріх, Юліяне Трохимовичу, Один гріх!.. Занапастила себе дитина!..

— Чого занапастила? Вона ж тепер на все село начальством в тебе... А ти кажеш занапастила!

— Ет!—невизразно помахнув Лук'янець рукою.

Пішли разом. Лук'янець підплигував, щоб устигати за Гладуном. Палиця, що на неї він спирався попадада під ногу і він спотикався. А Гладун жмурих усмішливо очі й повільно розповідав:

— Да-а!.. А я оце теж ходив твою Хи-имку слухати... та знаєш, щоб не було бува якої халепи, став собі з надвору, біля вікна. Ніхто мене не бачив, а я всіх бачив і чув... Да-а... Діла брат закрутила твоя Хи-имка! Діла-а!.. А як вона тебе Лук'янце розкритикувала. Здо-рово! Не всяка дочка так зуміє!.. Не всяка, що й каза-ати!

Лук'янець мовчав, заціпивши зуби. Врешті знайшовся чим обмовитись...

— Ех, що ж ви хотіли, Юліяне Трохимовичу? Її душу вже нечистий обплаував.

— Га? Нечистий кажеш? Та то так!.. Да-а!.. Тільки знаєш... Я оце як придивився... то й ти брате... вже мабуть нечистому одписався...

— Я?—аж зупинився Лук'янець.

— Ти, ти!.. В церкві, як тільки говорів і був... а на збори вже бігавш...

— Юліане Трохимовичу. Бійтесь бога: я чоловік одинокий, з роботи ніколи не виплутуюсь, а ви так...

— Хе-хе!.. Ну нічого!.. То я так!.. А божий дом таки не слід би за бувати!.. Да-а!.. Ну, бувай! Мені сюди звернути треба...

Гладун зник у якомусь провулкуві. Лук'янець став, оглянувся а потім, припнжений і засмучений, пошкултильгував далі.

В хаті Лук'янцевій уже світилось. Але він пішов не туди! Постояв трішки і побрів до «худібки». Буланний навіть не повернувся, коли увійшов хазяїн. Виставивши великі обчовгані костوماхи, що повипирались на запалих боках, він лежав нерухомою копицею і лише хвіст поривчато шарудів по долівці.

Мура ледве чутно загула до Лук'янця.

Тоді на нього враз найшло дивно ніжне почуття. Під такі хвилі він колись було «частував» свою «худібку». І зараз йому забаглося її «почастувати». але не було чим. І він пригадав Гладуна... Навряд, щоб він тепер щось позичив. Ех, навіщо було йти на ті гаспидські збори. «Та ти й сам уже мабуть нечистому одписався»... встали перед ним Гладунові слова.

А Буланний, як навмисне, не повертався до хазяїна, навіть хвостом перестав шарудіти. А Мура, все наче гніваючись, гула й гула... Тоді Лук'янець підійшов до мурої і став її гладити біля вола.

— Моя худібка... моя худібка...—шепотів він.

Мура стихла і почала гучно чмихаючи обнюхувати хазяїна. Потім коротко мукнула й болуче вдарила його в руку. Лук'янець вийшов з повітки. Йому здалося, ніби в коров'ячому вигукові він почув:—«До чорта ласку». Защеміла образа.

В хаті його аустріли Савко й Химка.

— Чому ж це ви, Лук'яне Сидоровичу не записалися в артіль?

— Справді тату, чому?

— А йдїть ви під три чорти! з своєю артіллю,—несподівано вилаявся Лук'янець. Засвистів носом і гепнув шапкою об-піл. Химка й Савко перезирнулися між собою і стали говорити неголосно про інше. Докія передчуваючи біду, стала швидше подавати вечерю.

За стіл посідали всі мовчки. Нарешті обізвалась Химка:

— От що тату! Мені сьогодні треба їхати в округу. Я оце після вечері зразу ж і поїду. Завтра на ранок треба вистигнути.

Лук'янець мовчки сьорбав борщу.

— Чого ж це так? Як з неба впало?—запитав по хвилі.

— Телеграма прийшла! Негайно треба!

— Сама поїдеш?

— Ні, я теж їду,—озвався Савко.

Лук'янець знову мовчки заходився біля борщу.

— Ну щож? Ідї! Ти вже тепер сама все робиш. Можна б і не казати! До кінця вечері всі мовчали. Та ось Лук'янець перший підвівся зосереджено похристився до образів, наладнав куриво і, як усі вже повставали з-за столу, почав:

— Питаєте, чому не записався до артілі?

І раптом урвав:

— Не записався й не запишусь!

— Просто впертість?—запитав Савко.

Але Лук'янець вже запалився і не чуючи запитання продовжував:

— Не запишусь. Бо неправильно ви робите, от що я вам скажу. Чого ви Гладунів цькуєте? Хіба голода без Гладунів що варта? І оті, що записувались, хіба вони будуть в артілі? До землі з голими руками не підступай!

— Так! Алеж...—Савко загарячкував, добираючи кращого способу пояснення,—Лук'яне Сидоровичу...

— Розор ви пускаєте між людьми колотнечу,—не вгавав той.—Не буде ладу. Скільки світ стоїть...

— Так! Алеж... Лук'яне Сидоровичу! Ви мене слухаєте?

— Ну?

— От! Вас, звичайно, тяжко переконати, але... Ну, це ясно, як день.—Багаті й бідні—вічні вороги. Вічні. Бідному теж хочеться жити, по людському, а багатий не буде багатим, як не буде бідних. Розумієте? Вічні вороги.. І це так саме, як двічі по два чотири.

— Ото,—неймовірно здвигнув Лук'янець плечима, прохолов і вшух.—Вічні вороги. А до чого ж воно тоді дійде, як по твоєму? Поріжуть люди один одного, чи що? Це так, як і в біблій прописано: «І піде брат на брата»! Юліан Трохимович теж казали так.

— Біблія—пусте! І без біблій обійдеться! Не поріжуть один одного, а просто бідні самі утворять собі путне життя. Ось в отакі, як оце в нас, артілі поєднуються і... заживуть по людському. А багатих, цим самим, знищать. Колективи увірвуть їм можливість наживатись на бідності. Але перше, ніж зникнути, вони спробують нам зашкодити. А коли так, то звичайно, не обійдеться без боротьби; справжньої, жорстокої боротьби.

— Хе! Як слухаєш оце тебе, то здається, мов усі багаті якісь звірі, якісь страхиття. Балачки це одні, Савку!

Лук'янець засміявся собі в бороду й заховав на мить своє лице під заслоною цигаркового диму.

— А так, що й звірі,—підхопив його Савко.—О, ви ще не бачили, як вони інколи виставляють свої ікли. Це ще вони святі та божі, що біднота ще ледь-ледь рухається, а як побачать, що дні їхні не довгі, о тоді вони іншими стануть. Хіба ви не чули про Вишеньки? Там усі бідняки пішли в артіль,—куркулі зрозуміли, до чого йдеться і щож: голову забили, а збіжжя артільське за димом пустили. Це в нас їм іще масниця, бо багато, багато таких, як оце ви. А як поменшає,—ого!

— Не знаю!—Знову пустив усмішку в бороду Лук'янець.—Не знаю! Ти щось таке говориш, що й слухати проти ночі страшно.

І миттю споважнівши, додав:

— Одно я тобі скажу Савку,—кінець світу прийшов. Йй богу,—і перехрестився на цім слові.

— Кінець світу,—вигукнув розпалено Савко.—Але якому світу, Лук'яне Сидоровичу? Кінець прийшов тому світу, що багатим до цього часу тільки й зорів. А нам: нам світ ще тільки розвидняється.

- І ти думаєш, що це так буде?
- Буде! Як двічі по два чотири!
- Не знаю! Дуже твоя мова на казку схожа!

Лук'янець розчавив чоботом цигарку й з виглядом людини, що вчаділа від нісенітної п'ятаканни якогось п'яного і бажає провітритись свіжою діловою розмовою, запитав у Савка:

- Добре? А все таки ти мені не сказав, куди ви з Химкою поїдете? і чого?

Савко відповів не зразу!

- З'їзд буде такий в окрузі. Нарада, багато чого вирішувати будуть.

Лук'янець вдав, що задовольнився відповіддю і більше нічого не запитував. Настала гнітюча тиша. Під вікном забився в лихоманці вітер.

- Треба збиратись,—мовила Химка.

Встала й почала вдягатись. Всі мовчки за нею стежили.

- Скоро ж ви повернетесь?—запитала Докія.

- Після завтраго! Так же Савку?

- Так!

І знову всі змовкли!

- Завтра дрова ділитимуть у Варвиному лісі,—для чогось сказав Савко.

- Завтра?—перепитав, так само байдуже, Лук'янець.

Та ось з надвору дочувся скрип саней. Увійшов сусідів хлопець Демко обкутаний башликом і запорошений снігом.

- Я приїхав! Можна вже й рушати!

- А яка там погода на дворі?

- Хвища розходиться!

- Боже, боже,—забідкалася Докія.

- Нічого! Нам тільки до станції,—підбадьорила всіх Химка.

Вона похапцем зодягла козушанку, обі'ялась рядом, взяла в руки вузлика.

- Ну, всього кращого! Поки!..

- Боже, боже,—чомусь простогнала Докія.

Проскрипіли ще раз сані і скрізь утихло. Чулось тільки палахкотіння лямпи та гуготіння вітру за вікном.

- Поїхала,—невідомо до кого промовив Лук'янець.

- Не в добрий час! Чув мое серце!—додала Докія.

— А тож! Отак доїздитися, що й голову згубить. Ех! на поганий вона шаях зійшла. Не буде з неї пуття! Бачу вже!

Був такий настрій, ніби Химку випроводили назавжди.

Довго сиділи старі Лук'янци похнюпившись мовчки. Врешті Докія постелилась на печі і Лук'янець став роздягатись.

- І чого вони поїхали, ніяк я не доберу...—озвався.

- Е, старий!—Я знаю чого!

Докія погасила лямпу і залізши на піч стала розповідати.

— Прийшли ото вони зі збірні, тебе ще не було. Посідали. Савко з паперами різними. Стали вони ті папери перечитувати. Списки якісь. І в тих списках усе багатирі Глухівські посписувані. Переглянули вони ті папери.

а тоді й почали між собою балакати. Ліквідацію, кажуть якусь оголошено. І на з'їзді про тебе будуть радитись. Отоді мені Химка й сказала, що в округу поїдуть з Савком. Бамажка прийшла!

— Бамажка! Списки... ліквідація,—повторяв безгучно Лук'янець. Всі страхіття, що він чув сьогодні про куркулів від Савка, відживило в ньому це чудне, незрозуміле слово «ліквідація». В напівсвідомості йому почали мерещитись жахливі видовиська.

А Докія помовчавши трохи, підсунулась до нього й шепнула йому на вухо таємничо:

— Старий! Ти знаєш, вони мабуть любляться...

— Хто?

— Та наша й Савко!..

— Таке ото й балакає.

— Ну, а чого він все з нею, все з нею. І це ось: бамажка прийшла, щоб сама Химка їхала, а бач і він поїхав.

— Ну й щож? Ет! Знайшла з чого радіть. Думаєш зятєм назовеш? Отак покрутяться та й по тому.

— Та я хіба що? А хлопець він доладний.

— Чудний він якийсь! Не схожий на всіх! Комуніст!

— Ну щож? Тепер усі такі, котрі молоді.

— Ет, одстань. Спи собі!

— Та я нічого. А пара вони хороша!

Лук'янець одвернувся і Докія вмовкла.

Але не спалось. Пробігали хвилини за хвилинами в німій п'їтмі, а Лук'янець, ще й очей не сплющував. Все думав про те, що чув на зборах та від Савка. Відтак пригадував зустріч із Гладуном.

— «Та я бачу, брате, що й ти вже, мабуть, нечистому одписався»,—ще раз стали перед ним Гладунові слова.

— А все таки божого дому не слід забувати»...

Це теж казав Гладун. Так завтра неділля,—обов'язково треба піти до церкви. Правда, на завтра вже й так є діла багато: піти на переділ дров, роздобути паші. Але мабуть доведеться все відкласти й таки піти до церкви, бо таки, відколи говів—не був ні разу.

Тут Лук'янець згадав про Химку.—«Ліквідація».—Аж страшно якось.

А на дворі все гув і гув вітер. У вікна било снігом. «Деся це Химка зараз у степу, під негодою»...

І Лук'янець підвівся. Зліз з печі.

— Куди ти?—затурбувалась Докія.

Замість відповіді почувлось:

— Царю небесний, утішителю...

Лук'янець стояв на колінах проти образів і крадькома молився.

VII. Одні між іншими

На другий день, як тільки трохи розвиднилось, Лук'янець причепурився, намастив оливою чуба, надів смушеву шапку, яку він виймав із схованки лише тричі на рік—на Різдво, Великдень та на храмове свято, і пішов до церкви. Настрій у нього був сьогодні, далеко не святковий. Усю ніч йому

верзлися якісь жахи. Немов розпинали на хрестах усіх багатирів. Розпинали Гладуна і його сина, Кирика. Потім все переверталось і вже Гладун із Кириком розпинали його й Химку. Такі страхотті!

Над Глухівкою розносились урочисті звуки дзвону. Де не де, з дворів виходили на пустельні вулиці дідки й бабусі і поспішали на вранішню службу. Лук'янець ішов повільно, не хапаючись. Його вже обсідали звичайні вранішні турботи... Дрівець би привезти, паші б позичити,—думав він,—а я йду, наче гулящий, до церкви». І враз же ці думки відгонив геть. «Справді, й мою душу мабуть уже нечистий обплутав».

Село тимчасом починало ворухитись. З усіх боків сунули дядьківські підводи, і йшли просто так гуртами глухівчани, за село, до Варвинського лісу. Ось на зустріч Лук'янцеві попався Самійло Туман. Лук'янець згадав, що вони з ним умовлялись іти разом на переділ.

— Ну що? Підемо?—зупинився проти нього Самійло.

— Мо й підемо, тільки мабуть по обіді. Знаєш, у церкву надумав піти,—винувато посміхнувся Лук'янець.

— Туди к чорту. Та до обід на нас же не чекатимуть.

— Ну що ж, іди сам, а я піду помолюся трохи. Як говорив, тільки й був.

— От!—невизначно мугикнув Самійло і побрів далі. Лук'янець встиг помітити, як він здивовано ворухнув плечима і призирився посмішка пробігла йому під вусами. Лук'янцеві чомусь стало соромно. «Адже це він іде проти самого себе. Топити ж, хоч заріж нічим. Дрів трохи призначила сільрада бідності і ось він, на тобі, в церкву поплентавсь. А все то Гладун винен. Сам у церкву не дуже то вчащає, а його бач підбиває... Але вже, що буде, хай те й буде, а змінювати своїх намірів Лук'янець не хоче». І він хутчій пішов на дзвін.

Стара церква стояла пустою. В середині було темно, тільки блимали під образами лампадки й освічували сумовиті лиця богів. Біля вівтаря та в бабинці купчилось трохи людей, переважно стариків. Пухлий від перепою паламар, щось гугнявив із псалтиря. Шелестіли лунко рідкі слова молитов, гулко відбивавсь чийсь нестримний кашель, човгання чобіт по підлозі. Пахло ладаном і морозом.

Скільки Лук'янець не позирав у всі боки, нікого знайомого не побачив. З присутніх на нього ніхто не звертав уваги. Він був тут самотній. Щоб створити в собі побожний настрій, він прочитав у голос кілька молитов, але це ні до чого не призвело. Кладучи на себе широкі хрести та б'ючи низькі поклони, він думав зовсім не про бога, хоч і силував себе до того.

Почалася служба. Високий, незграбний отець Яків трохи не плачучи, жалібним голосом, чуло щось виспівував. Бабусі втирали хусточками просльознені очі й голосно зітхали. Але все це не «брало» вже, як колись Лук'яниця за серце. Думка, про поділені без нього дрова, холодком віддавалась йому в грудях. Та все таки він постановив вранішню службу вистояти до кінця.

Отець Яків співав і співав молитви. Лук'янець прислухався і здогадувався,—чи скоро кінець? Що далі, то все більш нестерпно здавалась йому служба. Без руху почали мерзнути ноги. Від нудьги розболілась голова.

Коли вдарили в дзвони, Лук'янець перший зірвався і майже побіг до дверей.

«Хоч би не спізнитись на переділ»—була в його єдина думка... Та ось на виході він раптом стикнувся з Гладуновим Кириком.

— Здрастуйте, дядьку Лук'янче!

Кирик подав руку. Лук'янця не мало здивувала несподівана привітність цього задавакуватого парубка. Раніше він «дядька Лук'янця» ніколи не помічав.

— Що ж це ви тікаєте, дядьку Лук'янче? Ще ж обідню служитимуть.

— Я тікаю? Хай бог милує! Це я так! трохи свіженьким подихати.

А як же! Нада ще й обідню послухати. Як же так тікати?

— Ну гаразд! Ходім разом походимо.

Кирик повів Лук'янця кругом церкви.

— Ви змерзли, дядьку Лук'янче?

— Я? Ні! Так тільки! Трошки!

— От бачте! Ходім, коли так, у церковну хату. Там і батько, і дядько Антон.

— І батько там?

Лук'янець швиденько прошкутильгав за Кириком. У тісному коритарі церковної хати, в диму від цигарок, сиділи поважно поспиравшись на кійки всі найзаможніші глухівчани. Між ними Лук'янець ледве розпізнав Юліяна Гладуна й Антона Тура.

— Мое шануваннячко!—на превеликий подив Лук'янця,—підвівся й привітався перший Гладун.

— Як поживаєш? Хвались! Сідай отут!

Тур посунувся. Гладун посадив між собою і ним Лук'янця.

— Грішки замолить прийшов? До-обре діло!

В оточенні «статечних людей», Лук'янець розгубився й ніяк не міг підшукати потрібного слова для розмови.

— Спасибі! Спасибі!—кидав від то до Гладуна, то до Тура.

— А мені оце якраз і треба було тебе бачити,—почав Гладун, коли вже Лук'янець вмовився і все вшухло.

— Да-а! В мене там із пів гарби сіна для тебе знайшлось. Воно, правда, і в моєму хазяйстві не лишнє, пригодилося би,—де тепер ті лишки візьмуться? Але ти чоловік свій, до того ще й бідний, то приїзди—сьогодні й забереш!

Лук'янець аж засяяв на radoшах.

— Спасибі, спасибі!—одне твердив він.

— Да-а!—з самодовільною посмішкою, розгладивши вуса, провадив далі Гладун.—А там ще в мене дві орішини всохло, то ти зрубаєш їх собі, попаши. У мене й соломи на топливо вистачить.

— Спасибі, спасибі! От спасибі вам Юліане Трохимовичу.

— А тепер ходім послухаєм обідню службу...

Всі рушили. Гладун, виперши вперед груди, вийшов першим. За ним усі Глухівські «тузи». Лук'янець, задоволено потираючи рукою об руку, чимчикував позаду. Знову почалося нудотне стояння. Тільки на цей раз Лук'янцеві було ще скрутіше, бо на нього дивилися усі Глухівські багатирі і він тільки те й робив, що бив поклони та щось шепотів і сам того

не тямлячи. Коли задзвонили в усі дзвони, Лук'янецьві наче велика вага з плечей звалилась. Він хутчий почав пролазити між людьми до виходу.

— Лук'янце, — просто в церкві гукнув на нього Гладун. — Зачекай, не біжи!

— Та Юліяне Трохимовичу, роботи багато в мене, треба скоріше йти!

— Таке! Хіба в неділю православним помагається робити? Гріх же!

— Та! Юліяне Трохимовичу! самі ж знаєте, — сьогодні ліс ділять. Треба й собі щось прихватить.

— Лісу тобі? Та прихось до мене, в мовму ліску багато дерев усохло. Рубатимеш собі скільки треба.

— О, Юліяне Трохимовичу. Які бо ви добрі Дай вам боже вік довгий! Поки й житиму — вдячний буду. Спасибі, спасибі!..

— Ото ж! А тепер ходім зі мною!

Гладун повів Лук'янця до своєї «кумпанії». Між ними був уже отець Яків. Гладунів Кирик, щось казав йому пошепки, а він зацікавлено зиркав на Лук'янця й усе тер свої великі, сухі долоні.

— Благословіть пан-отче — вклонився Лук'янець, як порівнявся з ним. Всі іронічно презирнулися. Отець Яків спочатку не розумів у чім річ, а потім угледівши, що Лук'янець стоїть похилений, без шапки, недбало похристови йому лоба й щось промимрив синіми, висхлими губами.

— Ну що, пішла мабуть, — звернувся потім до Гладуна.

— Еге ж, еге! ходім. І ти йди з нами Лук'янце!

Вийшли за огорожу й незабаром опинились у поповій хаті. Всіх зустріла товстюща «паніматка». Вона всім подала руку. Заглядівши ж Лук'янця, вона зупинилась і неймовірно поглянула на отця Якова. Той підморгнув їй і вона теж подала йому руку, яку Лук'янець покірно поцілував.

В поповій хаті було душно й пахло свіжим печивом. Гладун, що господарював тут, наче в себе, попрохав усіх роздягтися й сідати за стіл. Лук'янець все стояв серед хати з шапкою в руках, не наслідуючись сісти. Гладун узяв його за руку і посадив аж на самому покуті, під образами.

Лук'янець розчервонівся, як хлопчик. І справді! Сидючи на покуті, серед поважних, одгодованих багатирів, він був такий маленький і непоказний. Не знаючи, що робити в такий незвичайний обставині, він тільки переводив очі з одного обличчя на друге, намагаючись кожному показатись як найлагіднішим.

«Паніматка» тим часом накрила стіл різними стравами. Лук'янець ловив ніздрями їх драгливі пахощі і намагався не дивитись на них. Він ще й досі не давав собі відчиту, — де він? В отця Якова? серед Гладунів. Турів, за одним столом!.. Гай-гай!

— Ну, братія. Тепер дирбулизнем по одній? Правда?

— Істино! істино!..

Отець Яків поставив на стіл три графини самогону.

«Паніматка» розлила всім по чарці.

— Бери, Лук'янце!

— Та воно б і не слідувало!..

— Чудак! Це ж первачок!..

— Та я, так що й не питущий!

— От-так! Оце сказав! Чи ж не разом випивали?

— Ну, хіба що одну!

Всі вихилили свої чарки. Від закуски Лук'янець теж став відмовлятися. Але далі, коли вилив з усіма разом ще пару чарок, став слухняним, мов дитина. Виконував без заперечень усе, що наказував Гладун. Він підхоплював кожне слово, мимохідь кинене кимсь із компанії. Намагався, як найбільше балакати.

Коли спорожнили стіл, Гладун почав:

— Оце, любі мої друзі, гуляємо сьогодні, а бог його знає, що буде завтра? Сьогодні покищо, є, дякувати богові і хлібець святий і до хлібця дещо, а завтра, друзі мої... завтра мо' й нас уже не буде!

Гладун проказав це так, що всі враз посумніли.

— Еге ж, еге!—підхопив Лук'янець.—А завтра мо' й нас не буде.—це ви, Юліяне Трохимовичу, правильно!

— Да-а!—вів далі Гладун.—Життя пішло таке, що кожен день зближає гибіль. Ще позавчора наше село було собі як і треба, а вже он учора появилась і в нас комуна, артіль!.. Нечистий зробив своє діло і вже і в нас заводяться такі порядки, що при них про спокійне життя доведеться забути. Пішов уже і в нас брат на брата, син на батька!..

— І дочка на батька,—сміючись вставив Кирик.

Всі зіркнули скося на Лук'янця. Але він нічого спочатку не помітив.

— А так! А так!—підхопив він.—Нечистий зробив своє діло. Син на батька. дочка на батька!

І тільки як проказав сам «дочка на батька», все зрозумів, злякано глянув на Гладуна й опустив очі. А Гладун все не переставав говорити:

— Недобрі люди вселяють ненависть між нас... між селян. Того назвали «бідняком», того «куркулем» і цькують одного на другого, як тих псів. А це вчора вже ясно сказало наше начальство «Куркулів знищимо!» От і добирайте, що це значить! Нас надумали знищити! Нас!

Мова Гладунова була схожа на проповідь. Усі слухали її, шановно схиливши голови. Один тільки Кирик батькому промову слухав наче якусь комедію. Легковажна посмішка не сходила йому з вуст. Але коли батько розпачливо вигукнув—«нас надумали знищити»,—він стягнув до купи брови і перестав сміятись.

— Хтось когось знищить,—мовив нерозціплюючи зубів.

— Так, так!—бубонів Лук'янець, не підводячи очей.

— Лук'янець,—нараз обізвався Антон Тур.—Ось ти все тут «такаєш». Ти тепер до начальства близько, дещо знаєш; скажи ж, що воно буде, га? Лук'янець винувано заморгав віями...

— Бог його святий знає, Антоне Гавриловичу!

— Ет! Бог! Бог!—підвищив голов Кирик.—Який там бог, у чорта, коли Химка тепер в нас бог, а вона ваша дочка і в вас живе.

— Ну, що ж я знаю?—Ще більше заморгав Лук'янець віями.—Ну, оце значить поїхала вона.

— Поїхала? Химка?

Кирик підсунувся ближче до Лук'янця.

— Еге ж, Химка. І Савко значить з нею.

— І Савко поїхав? Обое!

Кирик переглянувся з батьком.

— Ну, ну, Лук'янче! Куди ж вони поїхали? Чого? Надовго?

Лук'янець опанував собою. «Іх це тікавить? Вони хочуть, щоб він задовольнив їхню цікавість. Що ж?.. Це йому не важко!»

— Поїхали вчора в округу, в Задорожнє значить. Демко Іванів одвіз до залізниці. Завтра й приїдуть!

— Демко? Так, так! А чого поїхали не знаєш?

— Та...—заміявся Лук'янець.—Тут знаєте така штука... Як вам то й говорити невдобно!..

— От, які бо ви, Лук'яне Сидоровичу,—раптом перейшов на «ви» Гладун.—Тут усе люди свої, лиха вам не бажають! Кажіть швидче, то підемо ще до мене, погуляємо. Я якраз кабана заколов, а ви ж колись бідкались, що борщ пісний їсте! Голову й ратиці на холодець позичу.

— Спасибі, спасибі!

Лук'янець прокашлявся.

— Таке значить діло! Прийшла ото вчора в сільраду така бамажка, що в ній прописано таке: переписати усіх куркулів, які є в селі, щоб значить їм усім ліквідацію зробити. Так і прописано. А що воно таке ота «ліквідація», біс його знає.

— Чуєте?—підняв палець Гладун.—Зробити ліквідацію хочуть! Ну, Лук'яне Сидоровичу, далі, далі!

— А далі там пишеться, щоб голова сільради приїхав у Задорожнє. З'їзд такий буде. Розрішатимуть, що робити з куркулями. Як їм ліквідацію підставити.

— Чуєте,—знову підняв пальця Гладун.—Значить Химка й Савко нам смерть завтра привезуть! Все пропало! Все як єсть пропало! Мій Кирик учора й в газеті таке вичитав. Як там пишеться, Кирюшо?

— Ліквікувать куркуля, як клясу—наче вчителєві відповів Кирик.

— О—тикнув ще раз Гладун пальцем і сів.

Всі лишили їжу й сиділи похнюплені, як над кануном. За Лук'янця всі враз забули. Він сидів нікому непотрібний тепер, на покуті, спустивши очі вниз. Йому стало чогось неприємно, що він усе розповів Гладуні та його «компанії».

— Треба хоч утікати завчасно,—порадив тихо Антон Тур.

— Втікати,—здивувався Гладун,—куди, од чого тікати. Не те, братці. Ось Кирик мій уже знає, що робити.

— Що?

Гладун показав очима на Лук'янця. Всі переморгнулись. Лук'янець, якось ненавмисне помітив це переморгування і йому стало ще неприємніше.

Знову всі помовакли. Кирик задивився кудись в куток. Очі йому помутніли і незмінна задавакувата посмішка зникла.

— Чого зажурився, козаче?—ляпнув його по плечі отець Яків.

— Ех,—вигукнув Кирик і вдарив об стіл рукою, що аж миски жалібно вадзизчали.—Ех! отче Якове! Та хіба ж не обідно, га? Хіба ж не обідно? На третій курс був уже здав екзамени, ще рік і був би інженером. Так ні ж, виключили... вигнали! Чуєте? Викинули, як сміття. Тепер хоч волам хвости крути в батька! Нікуди й не потикайся. Ех, отче Якове! А все то

хто? О, я знаю хто! Все це комнезамчики, все це комзлядні. А найбільше отой Савко з своєю Хим...

— Кирюшо! Що ти, п'яний?

— Ех, папашо! Я таки справді п'яний! Випиймо ж ще по одній, по гарчій. Чий вік, кому доведеться, а нам журитись, ох!

Всі ще раз випили. Лук'янець ніхто не догадався навіть і чарку палити.

— Ех!—знову стукнув об стіл Кирик.—Ех, отче Якове! Хіба не обідило. Хіба, скажіть, не обідило. Я тут гину, а Демка Іванового ось комики посилають у Задорожнє, на інженера вчитися! Демка Іванового, ех!

— Кирюшо!

— Та що там, «Кирюшо»? Папашо, що там «Кирюшо»? Ви скажіть мені, хто така Химка? Вона ж у нас, оця Химка, свині пасла! А тепер вона... подумаєш... голова!

— Кирюшо, ти маленький.

— Голова! Наша свинопаска—голова! Та я ж її... її колись... ех!

— Кирюшо! Ти п'яний—іди виспись!

І отець Яків та Тур потягли Кирика в другу кімнату «проспаться». А Гладун підшовхнув Лук'янця.

— Ну, Лук'янче! Ти казав, що тобі треба йти на переділ лісу. Вже давно ділять.

Лук'янець визирнув у вікно. Надворі вже вечоріло.

— Еге ж, еге ж,—схопився він.—Я мабуть таке, що й піду.

Ніхто його не затримував. Разом з ним вийшов у сніи й Гладун.

— Так ти, Лук'янче, того! Прийдеш завтра, дров собі нарубаєш, сіна візьмеш. І м'ясяця трошки можна буде. А що ото Кирюша мій варнякав, так то пусте! Впився хлопець... Ну й обідило йому, канешно.

— Спасибі, спасибі!—вклонився Лук'янець і пішов геть.

Ішов дорогою, а вона одно зникала йому з-під ніг. А ліва нога все провалювалась і від того він хитався, як куш на вітрі. Проти свого двору впав, зарившись головою в сніг. Підвівшись погрозив невідомо кому кулаком і, пішов до хати.

— Це я прийшов,—промовив на порозі.

Ніхто не відгукнувся. Було темно й порожньо.

— Докіє!

Вікна брязнули від його вигуку, але ніхто не відгукнувся. Лук'янець пройшов далі від порога. На полу, побачив, спить Докія.

— Докіє!—почав він її сіпати.

— Га? Що?—прокинулась Докія.

— Що ж ти спиш вража бабо, га? Хіба не бачиш, що я прийшов?

— Бачу, бодай я не діждала й бачити. Наквецявся вже десь!

— Докі-іє-є! Ти той, ти не лайся! Ти знаєш, що я сьогодні в отця Якова гуляв? Такий знаєш добрий чоловік. Запросив мене в церкві.

— Ет-тек... бреши, та хоч озирайся, п'яниця нещасна. Отець Яків його запросив.

— І-йй б-богу! В церкві понимаєш запросив.

— Оце й наджугався в нього?

— А де б же? Канешно випили трохи з отцем Яковом і не трохи, а аж три грахвини.

— Тю!

— Отож тобі й «тю». Такий знаєш добрий чоловік цей отець Яків. І паніматка руку подала. О!

— Лягай спати краще, завтра докажеш.

— І ляжу! А що ж ти думаєш? Не ляжу спати? Візьму собі й ляжу.

Лук'янець почав незграбно роздягатись. І як не силкувався, а чобота з лівої, коротшої ноги ніяк не міг скинути. Врешті таки скинув.

— Докіє!

Мовчання.

— До!..

— Ну?

— Худібку попорала?

— Попорала!

— Що ж ти їй положила?

— Січки, не знаєш що?

Лук'янець знову засилкувався, скидаючи другий чобіт. Сопів і свистів носом.

— Ех, старий, старий, — вирвалось у Докії.

— Ну, чого ти?

— Сьогодні ліс ділили. Тебе не було там і нам нічого не вділили.

— Ну й наплювать!

— Наплюєш ти, як ось іще морози вдарять.

— Докі-іє-є! Чуєш? Завтра в мене буде повен двір дров, повна повітка сіна і повна хата м'яса. Зрозуміла?

— Дурний ти, чоловіче, зрозумів?..

VIII. Вовчі ікла

Цілих дві доби гуляла хуртовина. Глухівку занесло геть чисто снігом, тільки димарі й видно було. Лук'янець усі ці дні тільки те й робив, що носив у хату солому, яку тяжко було відвойовувати у вітра, а Докія все топила. Та не вважаючи на це, в хаті було холодно. Вітер, просто, вривався зі снігом у розколини дверей та вікон. Стіни вкрилися намороззю.

Нарешті ранком третього дня, Лук'янець виглянувши на двір побачив, що все стоїть нерухомо, закидане снігом. Хуртовина відухла. Але за ці дні невеличкий стіжок соломи Лук'янцевої зрівнявся з землею. Топити, отже, стало нічим.

— Де ж твої дрова, Лук'яне? Де твоє сіно?

— Зараз буде все! Не журися жінко! — І Лук'янець підперезавшись та засунувши за пояс сокиру пішов до Гладуна.

В Гладуновому дворі Лук'яниця напала ціла зграя собак, лютих, як вовки. Вони з таким роздратованням почали його рвати, наче хотіли тут же з'їсти. Лук'янець довго одмахувався сокирою, але коли один рудий і кудлатий як лев боляче вкусив його за латку, він з одчаєм вигукнув:

— Рятуйте!

На голос вибігла Гладуниха. Одкликавши своїх Рудьків, Лисків та Тризоріз, вона наказала їм бути лагідними, а сама незадоволено спитала:

— Чого тобі треба, Лук'янче?

— Юліян Трохимович дома?

— Нема Юліяна. А для чого він тобі?

— А де ж Юліян Трохимович? В мене дільце одно є до нього.

— Поїхав учора в Каплунівку. Ярмарок там чи що буде.

— Хм! А може хоч Кирик є?

— Удвох поїхали.

— А скоро ж повернуться?

— Не знаю! А що тобі треба, кажи?

— Та! Юліян Трохимович обіцяли дві орішини на дрова. Я осе сьогодні й порубав би.

— Не знаю. Все посохле дерево Юліян позавчора продав одному чоловікові.

— Оттак! А сіна можна взяти хоч із в'язку? Юліян Трохимович обіцяли.

— Іди собі Лук'янче: Я нічого не знаю. Прийдеш, як Юліян приїде.

Лук'янець нічого більше не сказав і побрів назад. З'явитись на очі Докії без нічого йому було соромно. І він завернув не в хату, а в повітку. Горло стислось від образи. Було боляче за все: за холоднечу, за невиконану обіцянку, за порвату Гладуновим Рудьком Штани. І він уперше мабуть за все життя, вилаяв з почуттям Гладуна...

— Глитай! Собака!

Лук'янець сів на краю ясел. «Худібка» не звертала на нього жадної уваги. Буланій лежав і смішно вставився кудись в далечинь білками сліпих очей. Вуха його насторожено стирчали. Мура без передишки ремигала і зрідка подавала впалий, хрипкий голос. Лук'янця раптом пройняв такий жаль за чимсь далеким, безповоротним, що захотілося заплакати. Гаряче й голосно заплакати, як плачуть в дитинстві.

Лук'янець охопив голову обома руками й застиг у глибокій роздумі. Він пригадав до найменших дрібниць неділю, в яку він ходив до церкви, переділ лісу, гульбище в отця Якова. Він пригадав ту увагу, з якою ставились спочатку до нього багатирі і те раптове охолодження, що сталося потім. І він зрозумів сьогодні, що причиною до цього охолодження було те, що він розповівши все про Химку, Савка та «ліквідацію» став їм більше непотрібний. «Справді—думав він—ще вчора було помітно, що він їм для чогось спочатку був потрібний, і що розмови всі, які вів з ним Гладун були наче зарані підготовані. А коли від його про все, що треба було, довідались, то майже випхали з хати».

«Навіщо вони тоді затягли його до отця Якова?»—встало перед ним питання. Пригадалась п'яна балаканина Кирика і йому до болю стало жаль Химку. «Де вона, нерозумна дівчина? Адже вона ще позавчора мала бути дома. Чи не трапилося бува чого в дорозі? Така хуртовина пройшла»... Серце Лук'янцеве сповнилося великою батьківською ніжністю.

Він пригадав усі свої суперечки з дочкою, всі образи, що їх він кидав їй в лице і йому забажалося хутчій спокутувати свою провину перед нею. Адже закликаючи його в артіль, вона не хотіла йому зробити

зле. І переконуючи, що Гладун йому ворог, вона не хотіла батькові лиха. Тепер ось здійснилось її передбачення: Лук'янець дійшов край і Гладун його не врятує.

«Якби скоріше приїхала Химка з Савком. Він би тепер слухався їх, як мала дитина, бо крім них двох, немає на всю Глухівку такої людини, що справді щиро, бажаючи допомогти, подікавилась би його горем»...

На дворі падав лапатий, тихий сніг. Під його м'який шелест рівно закружляли в Лук'янця думки. І всі вони обертались навколо Химки. Ось йому пригадалось минуле, давно минуле. Він служить наймитом у Гладуна. Докія теж. Проживають вони в хатинці, що межує з хазяйською «кухнею». Докія там цілими днями куховарить. Лук'янець розвозить гній на поля, або оре вкупі з іншими наймитами. Цілий день вони не бачаться, зате увечорі сходяться до своєї хатини. Повечерявши, Лук'янець бере з рук Докії маленьку Химу і вони цілий вечір граються на ліжкові. До них встрає молода ще тоді Докія і забувається на якусь годину все: хазяйнові образи, тяжка робота, вбогість...

А ось уже Хима підросла. Вона вже не їсть дарма хліба в батька. Вона цілий день пасе Гладунів гуси. Щовечора повертається додому засмагла від сонця, заклечана польовими квітками. Далі Хима проходить усі щаблі, неминучі в наймитському житті. Ось вона за няньку. Їй ніколи не дає спокою вередливий Борька і криклива Санька. Далі вона вже в Гладуна пастишкою. Їй уже чотирнадцять літ. Вона весела й пустотлива. Але їй надокучає Кирик, її одноліток. Він її тяжко ображає. Для нього очевидно немає ніякої різниці між першою ліпшою річчю, що йому належить і між наймичкою, хоч і людиною, що теж йому належить.

До того ще й наймити обливають брудом, цю світлу, невинну дівчину. І вона раптом стає задумливою. Не чути вже її невгаваного щебетання, її безтурботного співу, та сміху. Натомість вона починає подовгу над чимось думати і коли заговорить із батьком, то вже не про віно, а про нерозрішні суперечності підневольного існування. Батькове скалічення та «подарунок» Гладуна, ще більше підкреслили в ній цю рису.

Тут сталася революція. В Глухівці з'являється спочатку «комбед», потім «комнезам» і врешті КНС. Це КНС, чи «кенеса» та ще «кеведа» (КВД), правують усім селом. Все це діялось навколо Лук'янця, але він стояв осторонь від усього цього.

І тільки цього року з приїздом Савка Туманового в Глухівку, це зачепило і його...

Лук'янця пройняв холод. Він наче б то прокинувся від сну. Протер очі і виглянув на двір. Тихо шелестів лапатий сніг.

«Ще знову розійдеться хуртовина» — подумав.

«Боже, деж це нарешті Химка забарилася?»

Лук'янець вийшов на двір і виглянув через перелаз на дорогу. Скрізь було пусто. Тільки гень-гень, на краю вулиці, проти Іванового, (що в нього син Демко) двору стояла юрба людей. Де-не-де з інших вулиць ішли до цього двору гуртами й поодиночі селяни.

«Чого вони там збираються?» Подумав Лук'янець. Аж ось мимо його пройшов сусіда, туди ж до Іванового двору. Прошло ще двоє знайомих селян. Ще й ще. Ось уже не пройшли, а пробігли дві молоді, на бігу

надіваючи козушанки. Пробігла ще одна молодича, «В чім річ?»—здивувався Лук'янець. «Щось там видно цікаве буде, що всі летят, як навіжені».

Самійле—гукнув він Тумана, що теж біг, аж засапався, повз нього.

Самійло оглянувся, але тільки махнув нетерпляче рукою і побіг далі.

— Петре,—гукнув він другого, але той навіть не оглянувся.

А біля Іванового двору вже набилось велике товпище. «Ага. Це ж пак позавчора мали приїхати Химка та Савко, але Демко Іванів, що їздив по них на станцію нікого не привіз.

А вчора теж поїхав; може оце привіз їх, то люди й збігаються, бо певне прочули, що вони «ліквідацію» багатилям привезли»...

А люди все бігли й бігли... Токі Лук'янець і собі переплигнув через перелаз і пошкандибав вулицею.

— Куди це біжать люди?—запитав він по дорозі в одної молодичі.

— Хіба ви нічого не чули?—обвела вона його переляканими очима.— Ой боже мій! Матіночко моя рідненька! Не чули?.. Біжіть хутчі!

Молодиця побігла від Лук'янця. Тоді він і собі надав ходу.

Перше, що він побачив, як добіг до Іванового двору, це невинні сані, оточені гомінкою горбою.

— Дайте дорогу. Дайте дорогу—заукали біля саней.

Люди розступились і на вулиці, що втворилася між ними, з'явилося четверо людей. Лук'янець протер неймовірно очі і придивився уважно до них. Це були батько й син Гладуни. Їх тримали позаду за пов'язані руки. Іван, Демків батько, та Латаний, його сусіда. Кирик був без шапки, блідий. Лице в синяках і в кривавих плямах. Правий рукав у чумарці був одірваний.

Білий рукав сорочки був обляпаний кров'ю. Юліян був без ніякого верхнього одягу, все з нього було поздирано, наче він щойно побував у ведмедьових лапах. Він не ступав на одну ногу, яка певне була вивихнута.

«Так і є—подумав Лук'янець.—Це вже починається «ліквідація». Цікаво, що ж вони зроблять із Гладунами? Мабуть уб'ють».

— «Лук'яне—сіпнув його за руку Самійло,—Лук'яне! Чого ти тут стоїш? Біжи за мною.

Вигляд у Самійла був жахливий. Губи йому збіліли, голос тремтів. Він от-от мав заплакати... Самійлів настрій мимоволі передався й Лук'янцеві.

— Та що таке Самійле?.. Кажі на милість божу!

Але Самійло вже тяг Лук'янця до саней.

Коли Лук'янець дійшов до саней, то побачив, що на їх поспиналися жінки й толосили та кричали на різні лади. «Невже всі так за Гладунами жалкують?»—подумав він...

— Іде батько, батько йде...—прошуміло в натовпі й донеслося до Лук'янцевого слуху.

Тривожне передчуття пронизало його. Він зірвався й розкидаючи перед собою людей прискочив до саней. У вічі йому кинулось знайоме рядно в червону полосочку і дві плями крові на ньому. В одну мить йому стало все зрозуміло. Глухий стогін вирвався йому з грудей...

— Химка?!...—скрикнув і підняв рядно. На нього глянули застиглі доччині очі. Залепане кров'ю лице... Світ хитнувся і потемнів... Безсило впав на руки Самійлові.

Жінки ще дуже заголосили...

А вулицею вже бігла розпатлана й боса Докія. Дикий її вереск розлягався на всю Глухівку.

— А-а-а-а!.. Химо-о-о!..

Химка лежала розкрита, як її залишив Лук'янець. Докія впала їй на груди і закричала, ніби зареготала. Коли люди підвели її неспритомну, руки її, якими вона доторкалась до Химчиних грудей, були завожені в крові. Жінки підняли такий галас, що нічого не можна було добрати.

Де не взявся Савко. Одяг його було пошматовано і сам він подряпанний, як і Гладуни. Лице бліде, сам розгублений. Але видно було, що він намагався бути бадьорим. Він узяв коня за повід і спрямував сані з мертвою Химкою до Лук'янцевого двору...

Повільно рухалась за саньми юрба. І кінь, мов би почувачучи скорботу людей, ступав помірно з похнюпленою мов зажуреною головою... Химки ніхто не догадався прикрити і сніг їй падав просто в розтулені мертві очі.

Люди, мов би на похороні, йшли похмурі, мовчазні. Не тямлячи нічого, йшов і Лук'янець. Його підтримував Самійло. Докію вели під руки жінки. Її пронизливе голосіння губилося в загальному галасі. Ось уже підїхали до Лук'янцевого двору... І раптом Лук'янець вирвався з Самійлових рук, обернувся назад до людей, що довгим хвостом вистяглися по вулиці і закричав:

— А!.. Я знаю!.. Я знаю!..

І додав пророко ніби викривачучи людям велику таємницю:

— Це багатирі вже ікла свої!.. Ікла вовчі показують! А!..

Всі співчутливо мовчали...

Похмуро вїхали в двір. Чоловіки почали розходитись. Жінки перенесли мертву Химку в хату.

Лук'янець все тинявся по двору. Без думок. Без діла...

ІХ. Двічі по два—чотири

... Чорна ніч. Гуготить журно вітер і котить снігову кураву. В степу пусто й сумно. Та ось посеред широкого шляху з'являються дві невіразні постаті. Вони стоять нерухомо кілька хвилин. Поблискують цигаркові вогники. Ось чути недалеко десь тупіт конячих підків по мерзлій землі. Пирхотіння коняче.

— Ге-ей там, з дороги!—Гукає хтось із саней. Голос дитячий...

Дві постаті роз'єднуються. Одна йде на зустріч подорожнім, друга залишається на місці.

— Тпру,—несамовито вигукує перша постать. Хватається руками коням за обротьки і б'є їх по мордах. Коні лячно шарахаються в бік. Зупиняються в снігу. Тоді друга постать стрибає на більше саней. Вихоплює з кишені велику блискучу річ. Тишу стрясав гучний постріл. Вогонь, що спалахнує при тому, освічує прищулені очі Кирика... Роздається хвиловий

жіночий скрик... Кирик сплигає з саней. Але в ту ж мить за ним вискакує з саней висока людина. В руках вона теж тримає зброю.

— Стій!

Кирик ірвонувся тікати. Лунає ще один постріл. Вогонь на цей раз освітлює напружене лице Савка. Кирик із лайкою падає в сніг. До нього підбігає Савко... Тоді постать, що тримає за обротьки коні, й собі зривається й кидається на Савка. Обое счеплюються в дикій борні. Візник понизливо свище на коней і гонить їх вперед. Савко качається в снігу, в обіймах невідомого. Обое гарчать, які люті пси. Аж ось Кирик, що лежав поранений, підводиться і накидається на Савка. Зав'язується одчайдушна борня... Ось Кирик. наставляє на Савка одріза—хоче пристрелити його в той час, коли він саме вивертається нагору й надушує коліном у груди невідомого супротивника. Але Савко метким рухом вириває у нього з рук одріза і відкидає його геть, у сніг. Тоді вихоплює свого нагана і стріляє в Кирика. Той непритомним скочується на шлях. Савко схоплює невідомого за руку і скручує її, що та аж хряснула. Супротивник робиться безсилий і покірний. Савко навалюється йому на спину, спускає з себе полугу і зв'язує нею йому руки. Тоді повертає до себе супротивникове лице і в темряві вдихається в нього.

— А-а!.. Тепер ти мій Гладуне,—хрипить стомлено і люто.

— Клятий!.. твою мати,—відповідає так само Гладун. Десь далеко, з протилежного, ніж спершу, напрямку, чується кінський тупіт. За хвилину проти Савка зупиняються сані.

— Дядьку Савку! Де-ви?—лине з саней дитячий голос.

— Я ось Демку,—відгукується Савко.

З саней виходять дядьки. Іван, Демків батько, Латаний і ще троє.. В цей час підводиться Кирик.

— Тату,—гукає він.

Гладун нічого не відповідає. Двоє дядків підходять до Кирика і в'язують йому віжками руки. Він брудно лається.

Демко сіпає за рукав Савка:

— Дадьку Савку! А Химка?.. Не жива?.

І плаче голосно по дитячому.

Лук'янець зрушив плач і він далі вже не чув, що розповідав Савко. Вперше після похорону він заплакав гаряче, схлипуючи. Всі звернули на нього увагу, і навіть Савко на підвищенні, стих на хвилину й скорбно схилив голову. А позад нього, так само скорбно похилився великий червоний прапор з чорною стівожкою навкіс.

Врешті мовив Савко:

— Товариші! Встаньмо ж, шануючи пам'ять тієї, що полягла за наше світле майбутнє.

Всі встали з похиленими, непокритими головами. Один Лук'янець сидів обхопивши голову руками і плакав, аж плечі йому сіпались. Він нічого не чув. Ні того, як Савко порадив назвати Глухівську артиль іменем Химки, ні того, як всі пообіцяли бути вартими її імені...

Жахливе вбивство, вчинене Гладунами, так поєднало всіх артильців і всю позаартильну бідноту, що за тиждень, після похорон Химки, всі тіль-

ки те й робили, що збирались у «зборні» і радились, як їм бути далі. Мало Глухівчан після цього лишилося неписаних до артілі.

— Бачимо тепер, хто наш ворог,—говорили бідняки.

— Поодинокі переб'ють нас багатирі,—треба гуртуватись..

— Мабуть дошкулило Гладунам!

— Дошкулило! А раз багатирям що не подобається, значить біднякові воно саме в лад.

Тут ще Савко оголосив ті постанови «про ліквідацію куркульні яко класи», що їх привіз із Задорожного. З великим захопленням зносили бідняки багатирське майно до колишнього Гладунового двору, що тепер правив за контору та господарський пункт артілі.

— Нажилися—тепер геть. Дайте ще нам пожити!

Зібрались артільці та бідняки-одноосібники, погомоніти трохи про життя, про негайну сім'ю. Придбав і Лук'янець. Серед гомінкої юрби він був один, самотній. Сидів сивий і згорблений. Ніхто не насмілювався його чіпати. І тільки, як, на прохання всіх, Савко розповів про обставини вбивства Химки, і Лук'янець не стерпів,—усі в'ялись на нього своїми поглядами...

Та ось Лук'янець стих. Підвівся й німим зором обвів присутніх. Всі стурбовано загаморіли. А він тільки плямкав безгучно губами, не маючи сили щось вимовити.

— Ви щось хочете сказати?—звернувся до нього Савко.

Лук'янець скинув шапку і для чогось пригладив чуба. Тоді вклонився й вимовив:

— Братця!..

Хвильку він завагався, ніби забув, що говорити далі. Нарешті промовив:

— Братця!.. Я винен перед вами...

В «зборні» глухо загув натовп.

— Я винен перед своєю Химкою!.. Я вірив Гладунові... Я думав, що він мій добродій... А тепер бачу... багатій нам... не пара... не пара!

— Давно б так!—докинув хтось із юрби.

Лук'янець вів далі:

— Гладун убив мою Химку... Але я теж винен, що її вбито...

— Що він говорить?

— Чи він не звихнувся з розуму?

— Гладун підпоїв мене і випитав, куди поїхала Химка і за чим поїхала. Він обіцяв, що дасть мені сіна й дров... Він купив мене братця...

Юрба гула здивовано.

— ...Вони б і тебе вбили, Савку, та не вдалось... А Химку за гріхи мої вбито!

Лук'янець здригнувся й сів. Всі почули його ридання.

— Простіть мене!—підвівся він знову.—Я проти народу йшов!.. Багатирям допомагав!.. Я й Химку!.. мою Хи-и... мку... мучив з-за Гладуна... Тільки я... не навмисне!.. Темний я!.. не розумів... А воно ж усе ясно, як... двічі по два чогири... А тепер... лайте мене люди добрі! Плюйте на мене! Тепер вже я бачу, хто нам усім злидням ворог... Тепер мені наче розвид-

нилось!.. Пізно вже... ну що ж?.. Лук'янець сів, витираючи полою піджака
ясні слізи. Потім устав і вийшов геть. Всі дивились йому вслід.

— Звихнувся старий!—кинув хтось.

— Гай—гай!.. Була донечка!.. немає донечки!..

Стара Докія схилилась над прядкою і балакає сама до себе. Очі в неї
великі, червоні... Лиця позначені доріжками від щойно пролитих сліз. Ось
уже цілий день намагається вона прости, але руки не зводяться.

— Однісінька втіха була і немає. Гай-га-ай!..

Рипнули двері. На порозі з'явився ніби п'яний Лук'янець. Хитаючись
він дійшов до столу й мовчки похилився на руку. Докія змовкла. Напов-
зали сутінки. Цвіркун вирававав, щось веселе.

— Нічого!...—чи то до себе, чи до Докії, промовив Лук'янець.

— Так повинно було бути! Інакше й не могло бути Докіє...

бо... двічі ж по два чотирі.

Докія злякано підвелася. Вона перестала навіть і плакати. На сухому
її обличчі була велика тривога.

— Ти! що ти кажеш Лук'яне?

Лук'янець простогнав, а тоді з рішучим наміром підвівся з-за столу.

— Куди ти, Лук'яне?

Лук'янець нічого не відповів і вийшов.

Прийшов у повітку... Буланій лежав нерухомо й вуха опустив. Мура
беззвпинно ревла.

— Буланій!—сіпнув Лук'янець коня за повід.

Буланій не рухався.

— Буланенький! Ну встань же!

Буланого не цікавило вже ніщо на цьому світі... Тоді Лук'янець одв'я-
зав Муру і повів її з двору...

В Гладуновому дворі, де на воротах уже хтось прибив фанеру з напи-
сом—«Артіль ім. Химки Нетяжиної», він прив'язав Муру до стовпа. Тут
було багато артільців. Всі оточили Лук'янця...

— Що й ти Лук'яне в артіль?—підійшов до нього Самійло.

— Воно корова нам положим і непотрібна!—додав він трохи згодом.
Лук'янець його не слухав! Він став перед людьми зніяковілий...

— Люди добрі!—мовив,—прийміть мене! Як терпіть, то хоч у гурті...
Я зрозумів тепер... бо мені, люди, світ розвидівся...

МАЙБУТНІ ШАХТАРІ

I.

Перша сутичка виникла саме в той момент, коли Швидкий, кинувши неохайний погляд на обшиту листовим залізом Чапчикову скриньку, іронічно запитав:

— А це чий чамайдан?

— Це моя скринька,—сказав Чапчик, витираючи піт з чола: він допіру ледве-ледве всунувся в вагон.

— Чи не молода тобі презентувала її?—Швидкий усміхнувся до Супруна й, вийнявши шкіряного портсигара, так би мовити, елегантно (двома пальцями) забрав з нього папіросу.

Наївний Чапчик безперечно не зрозумів іронічного запитання свого співбесідника й тому здивовано виричав свої темні озера—напівдитячі очі.

— Яка це молода?—сказав він, і облизав губи.

— Ну, як не молода,—кинув Швидкий,—то чого ж ти з нею церемонієшся? Підсунь кудись—хіба не бачиш, що вона посіла моє місце?

Чапчик нарешті зрозумів в чому річ («ага, он в чому річ», подумав він) й заходився біля своєї скрині. За мить скриня вже була під лавою, за хвилину на місці скрині сидів уже Швидкий, але спогад про цю розмову з новим товаришем залишився по суті надовго. І надовго він залишився саме тому, що був, можна сказати, трохи неприємний.

Та й справді: що тут гарного? Чапчик розуміє, що він селяк, він розуміє, що йому бракує міської виправки й тих вишуканих рухів, якими так успішно володіє цей містечковий хлопець. Чапчик знає, що він дуже низенький, що він замість кепі носить картуз і не має того породистого носа, що його має Швидкий. Нарешті, він знає, що все це поруч з Швидким робить його трохи комічним. Але хіба справа в цьому? Хіба він не був зразковим комсомольцем у своїй Комарівці? Хіба його не вважали за першу людину на селі? Навіщо ж тоді таким неохайним тоном розмовляти з ним? Ну, він помилився, не туди поставивши скриню, але причому тут глаумилва «молода»? Нарешті, Чапчик доміркувався, що й його скриню Швидкий нарочито назвав «чамайданом».

Словом, розмова з новим товаришем не подобалася селякові. І згадуючи її, він відчував на серці деяку образу. Саме тоді й взяла його заздирість, що він не може так розв'язно поводитись з людьми, як Швидкий, і тоді ж виникло в нім бажання, так би мовити, якось показати себе.

Бажання показати себе за дорогу цілком усвідомилось і, усвідомившись, почало розгорятись. Та й справді: Швидкий не тільки не змінив своєї поведінки,—він до безкраю розперезався й не менш остаточно довів, що для

нього Чапчик не більш, як муха, з якою йому можна поводитись, як йому забажається. То він, розвалившись на лаві, примушував селяuka сходити по воду, то він, вдаючи з себе пана, пропонував Чапчикові одчинити, або зачинити вікно. Нарешті він вийшов із всяких норм пристойности й, повернувшись задом до своєї жертви, сказав:

— А ну-бо почеши мені спину... Та не там, нижче свербить.

Як видно, хоч би з останньої фрази Швидкого, досі Чапчик виконував накази без всяких заперечень: не тільки тому, що він пасував перед цією винятковою розв'язністю, але й, головним чином, тому, що (як це вияснилося з розмови) Швидкий уже побував на шахтах і навіть (з його слів) один час був вибійником. Але тут Чапчик не витримав й, набравшись хоробрости сказав:

— Я тобі не нянька—чухай сам!

Мовчазний, широкоплечий Супрун, який до цього часу тільки спостерігав, раптом взявшись за живіт, зареготав басом.

— Так би й давно!..—промовив він тим же басом.—Ач який паничик найшовся!

Ця несподівана підмога підбадьорила селяuka і підбадьорила тим більше, що Супрун хоч ще й не бачив шахти—все-ж був містечковий комсомолець: до цього часу Чапчик думав, що всі містечкові комсомольці такі, як Швидкий, тепер він побачив, поперше, що він помилився, подруге, побачив, що тепер не буде вже відчувати себе самотнім, яким він відчував себе до цього часу.

— І справді паничик!—кинув задержувато підбадьорений Чапчик,—чухай сам!

Але Швидкого, очевидно, важко було збентежити. Він повагом повернувся, подивився глумливим поглядом на селяuka (мовляв, яка ж ти нікчемна муха!) й промовив чітко й іронічно.

— Теж майбутній шахтар! Товариш називається... Ти чому, до речі, не поїхав з першою партією мобілізованих?—додав він.—Мабуть ухилився?

Додаток був такий же несподіваний, як і підмога з боку Супруна. Звичайно, Чапчик не поїхав з першою партією мобілізованих на вугільний фронт тому, що здавав свої справи новому голові КНС (він був у своєму селі головою КНС), звичайно, таке ж запитання він міг поставити й перед Швидким, бо до складу першої партії входило й кілька містечкових комсомольців, але всі ці думки, на жаль, прийшли багато пізніше. В той же вирішальний момент він тільки розгубився й, розгубившись, мовчки сів на своє місце (він стояв). І сів приблизно таким маніром, як сідають школярі, що відчувають себе винними.

Ця нова неприємність, проте, не справила вже такого гнітючого враження на Чапчика, яке справляли на нього неприємності попередні. Образа звичайно, залишалася, залишалася й болюче бажання якось показати себе, але, найшовши з боку Супруна підтримку (правда, химерну, бо Супрун знову мовчав), селяuk покищо вишукував моменту, коли нарешті хтось чи щось хоч трохи зіб'є пилу самовпевненому Швидкому.

Момент цей нарешті прийшов. Прийшов тоді, коли вони вже були кілометрів за 500 від свого району й коли поїзд, вривавшись в донецький степ, мчав їх повз заводів і шахт незнайомого їм краю.

На одній із зупинок до комсомольців підсіла якась пристаркувата жінка. Швидкий зав'язав з нею розмову. З розмови вияснилося, що вона живе в Донбасі з двадцяти років, себто вже більше, як 26. Так би мовити, тутешня староживка. Це, очевидно, заімпонувало Швидкому й він, відрекомендувавшись колишнім шахтарем, почав перед нею вихвалитися знанням шахтарського життя й шахти. Чи й справді Швидкий мав такі великі знання—принаймні Чапчиківі покищо це було не зовсім ясно, але пристаркувата жінка цим знанням повірила й пройнялася навіть до них деякою повагою.

— Тобі, хлопче, видніше,—втираючи хусткою носа, сказала вона на якесь гаряче твердження Швидкого.—Що я там знаю? Живу я в Бахмуті, тепер Артемівськ зветься, й за 26 років—сказати тобі по правді—й близько не була біля шахти... Бублички я продаю на базарі.

Почувши це, широкоплечий Супрун враз прокинувся від своєї мовчанки й зареготав тим же таки добродушним басом. Швидкий спалахнув (він в перший раз спалахнув), розгубившись, запикався. Тоді він зі злістю подивився на Супруна, зиркнув таким же чином і на Чапчика, зі справжньою ненавистю зміряв з голови до ніг пристаркувату жінку, що її він взяв за матір якогось шахтаря й яка, як виявилось, була звичайніsenькою собі спекулянткою,—і все це, так би мовити, проробивши, вийшов суворий і незадоволений з купе.

Цей випадок безперечно сподобався Чапчикові: мовляв, нарешті Швидкому хоч трохи збито пиху: ну, хіба б справді досвідчена людина попалася на такий гачок? Словом, Чапчик зідхнув з полекшенням.

— Ага, чортова кукла,—подумав він,—попався? Ото не задавайся на задрипані макарони! Подумаєш, який досвідчений шахтар!

В уяві селяк уже бутузив свого супротивника, так би мовити, на всі заставки. Бутузив так, як йому хотілось. І коли б він мав упевненість, що з-під його цих ударів Швидкий вже не виписне,—він би був цілком задоволений. Та лихо було в тому, що всі ці удари були покищо уявними. Це, звичайно, зовсім не значить, що він не здібний по-справжньому «показати» себе перед містечковими комсомольцями. Він ще покаже! Але, перед якими... от? Пред подібними до самовпевненого й досвідченого Швидкого? Перед цими все-таки важкувато!

З таким зневір'ям до своїх сил він їхав аж до районного вугільного центру. З таким зневір'ям він вирушив і до шахти: в районі їх довго не затримували—позаписували у якісь книжки, наділяли відповідними папірцями й побажали всього найкращого.

II.

З добрими дорогами ще не всюду гаразд. Але це був один із тих капітальних шляхів, що їх ми тепер чимало найдемо і на Донбасі й що вкуш з палацами культури, з радянськими житлобудами, з новими заводами та шахтами в корінний спосіб змінюють обличчя всієї нашої країни. Були й добрі коні, був не паганий і фаєтон. Правда, сидіти було не зовсім зручно, бо заважали Супрунів і Швидкого чамайдани (Чапчикова скриня стояла в ногах напівглухого візника), але цієї незручності селяк не помічав: диким

працювали йому в зовсім іншому напрямку й зупинялися на більш серйозних справах.

Не помічали мабуть покищо цього й його товариші: і вони були зосереджені й їм було не до дрібниць. Довгий час їхали мовчки. Коли їхали поїздом, раз-у-раз перекидалися словами, а Супрун навіть насвистував якусь пісеньку, та вже в районному центрі все це вгомонилося. Можливо навіть, що й розв'язний Швидкий принаймні сьак-так відчував серйозність моменту: принаймні й йому слова покищо не наvertsалися на язик. Очевидно всі думали про іспити і проте, що їм несуть найближчі, загадкові дні.

А в тім, коли сонце надзвичайно душного дня зупинилося в zenitі й немилосердно почало палити голову, Чапчик помітив не тільки незручність, — він помітив, що вони досі не зустріли жодного гайка, в якому можна було б відпочити й почути деяку прохолоду й помітив, що весь ландшафт нового краю муляє йому очі: сиротливий степ був далекий і без кінця чужий.

— Ач яка місцевість! — порушив мовчанку Супрунів бас. — У нас не така.

— Тут всюди гола місцевість! — авторитетно заявив Швидкий. — Сіра. Особливо вона впливає на селяків: не встиг приїхати — вже й тікає.

Швидкий, що аж досі ніяк не міг забути скандального випадку з пристаркуватою жінкою, мабуть мав сильне бажання на когось помститися й не находячи нікого, крім Чапчика (Супруна він безперечно побоювався) вирішив шпигоннути селяка. Шпилька попала в самісеньке серце й зробила найсправжнісенький біль. Річ у тому, що мініатюрний Чапчик, який далі свого села не знав дороги в світ й був надзвичайно вразливою людиною, покинувши нарешті вагон, і справді почував себе трохи сиротою. Ну, що ти тут зробиш, коли йому така вдача! Звичайно, в'юнкому й легковажному Швидкому, який встиг уже побувати в багатьох городах і районах, все це — іграшки. Іграшки мабуть і спокійному, урівноваженому Супрунові. А от бразливому Чапчикові — Чапчикові це зовсім не іграшки. І тепер, не бачачи навколо себе жодного деревця, він згадував, свій лісовий край, і йому було трохи сумно. Одним словом, Швидкий в певному сенсі не помилявся.

Але хто це йому сказав, що Чапчик думає тікати? Хіба Чапчик не з легкою й радісною душею виїздив зі своєї Комарівки? Хіба він, скажім, не обіцяв своїй матері-незаможниці за рік так ошахтаритись, що й її забрати до себе? Нарешті хіба це не він навіки вирішив залишитись чесним, добросовісним і витриманим комсомольцем? Швидкий, мабуть, помічав на його обличчі риси суму? Так тут нічого поганого нема (в тому, що риси суму) — це може трапитись зі всякою вразливою людиною. Подумаєш, який твердокам'яний комсомолец!

Але, на жаль, іронія прозвучала кволенно, і Чапчик замислився. Не в тому сенсі замислився, що він думав тікати додому, а в тому, що Швидкий і справді має рацію пишатися й, так би мовити, гнути кирпу. Скажім, на обличчі Швидкого не помітно ніякого суму, а це вже величезний плюс і не мала перемога. Це, значить, що Швидкий буде почувати себе на шахті як дома, а він, Чапчик, ще довго там виступатиме в ролі новака, і на нього довго будуть дивитися з деяким презирством.

— «Іі, на мене не будуть дивитись з презирством,—втішав себе Чапчик.—Я на шахті зроблюся героєм, і тоді Швидкий ніколи вже не наважиться так неохайно поводитися зі мною й посылати на мою адресу такі образливі натяки. Це нічого, що Швидкий має чималий досвід. Це навіть гарно! Але й я буду мати не менший досвід, а, можливо, й трохи більший. І потім я обов'язково забуду свій лісовий край й тоді на моєму обличчі не з'явиться жодної ризки суму».

Шахта, що до неї посувались мобілізовані комсомольці, була найдавшою шахтою в районі, і тому вони їхали вже з годину, а виселок досі не показувався. Не приходилося їм пересікати й сусідні шахти. Лише то тут, то там повставали димарі й терикони, і тоді хлопці вдивлялися в обрій. Ніщо по суті не тривожило й тиші донецького степу: стукіт коліс й раптовий цокіт підків, коли той чи інший кінь засікався, тільки підкреслювали гаряче безгоміння літнього дня.

— Отже, завтра поліземо в шахту,—сказав Швидкий, і раптом звернувся до Чапчика:—Тобі не боязко?

— Чого ж мені боязко?—кинув Чапчик, який давно вже чекав, що в'їдливий хлопець від натяків перейде нарешті до прямих, колючих запитань.—Хіба там що—вовки ходять?

— Там, брат, штреки страшніші за вовків!—авторитетно поінформував «досвідчений» комсомолец.

Супрун давно вже помічав, як погано впливають на селяку запитання й репліки Швидкого, й тому, підшморгнувши носом, сказав:

— Слухаю я тебе, Швидкий, от уже не перший день, а й досі не до беру, чого ти липнеш до хлопця?

— Нідокого я не липну!—роздратовано кинув Швидкий: поперше, йому не подобалося, коли в його розмову з селяком втручався Супрун, по друге, помітивши кінець кінцем чамайдани, ніяк не міг з ними впоратись: то один, то другий налазив на нього.—Нідокого я не липну!—ще раз підкреслив він. Мені тільки здається, що даремно його послали сюди: не з його худобою й смекалкою лазити по штреках!

— Це ти про мене говориш?—спитав схвилюваний Чапчик, й тут же подумав, що він зовсім даремно не почухав Швидкому спини.

— Та про тебе ж!.. А що таке? Хіба помиляюся?

Тут же й Супрун не витримав. Положивши в кишеню ножа, за допомогою якого він допіру підполуднивав, Супрун почухав потилицю й сказав:

— Коли це ти по тих штреках лазив? Що рік блукав по за районом, то вірно, а от щоб по штреках, то хто й зна!

— Що значить блукав!—незадоволено промовив Швидкий.—Хіба то називається блукав, коли тебе в іншу округу перекинули?

— А до чого ж штреки?

— А до того, що працював, значить, на Донбасі!

— Та невже?—і Супрун зареготав своїм добродушним басом.—Чи не так, як ота жінка, що в поїзді?

Бас цей цілком задовольнив Чапчика: він прозвучав йому справжньою музикою. Але, на жаль, не надовго, бо Швидкий подивився на Супруна таким поглядом, що навіть Чапчикові неприємно стало. І тим більш неприємно стало, що Супрун на цей погляд нічого не відповів: склалося таке

вразіння, що він його не витримав. Словом, Супрун уже могає, а селюк, знову відчувши себе самотнім і безпорадним, дивися на рівну спину напівглухого візника. Потім він облизав губи й, кинувши, між іншим, погляд на Швидкого, зідхнув.

За деякий час на горизонті почали вирисовуватись будівлі і раптом повстав величезний димар. Вирвались з-за горба якісь підводи і хутко наближалися до них. По лівій дорозі пробіг собака. Видно було, що вони, на решті, наближаються до якогось виселку. Тоді вони подивились, що це. Напівглухий візник сказав їм, що це і є та шахта, на яку йому доручено їх довести. Словом, за півгодини вони вже були на місці призначення.

III.

Так от воно які шахти! Що ж тут страшного? Буквально нічого! Навіть навпаки: прекрасні новенькі домики вишикувались в кільки вулиць, дуже непоганий і навіть багато кращий за містечковий театр, шахтний клуб, дівчата, хлопці, жінки, діти по вулицях, як і всюди. Одним словом, виселок, можна сказати—«на ять».

Дуже добре їх і зустріли. Дали місця в гуртожиткові (кожному по ліжку), дали до матраців і подушок простирадла, ковдри—нічого не забули! Добре нагодували. Нагодували в тому ж таки гуртожиткові (через коридор і їдальню). Завшахтою (це ж тут найбільший чоловік!) людина страшенно скромненька і, як вияснилося—недавній звичайнісенький собі шахтар. Потім Чапчик узнав, що тепер мало не всіма шахтами керують колишні рудокопи. Це Чапчикові дуже подобалось: чому не припустити, що й він за якісь роки 5 стане такою великою людиною? Чапчик прекрасно знає, що радянська влада завжди відмітить добру роботу: одну відмітить орденом, другу—високою посадою.

Не подобалось тільки селюкові, що Швидкий і тут встиг обернутись на героя. Швидкий уже крутився дзигою навколо завшахтою й зо всіх боків виставляв себе. Він так енергійно виставляв себе, що за ним не тільки Чапчика, але й Супруна не видно було. Чапчик дивився своїми темними наївними озерами на симпатичного завшахтою й йому було шкода, що такою людиною заволодів такий, можна сказати, хоч і досвідчений, але все ж таки не гарний хлопець.

— Що не говори,—подумав Чапчик про себе,—а я все ж таки проти Швидкого—нікчема!

Але особливо відчув він свою нікчемність, коли побачив, як бойко Швидкий розмовляє з завшахтою.

— На вашій шахті,—спитав Швидкий,—всюди застосовано відбійні молотки?

— Майже всюди,—відповів завшахтою.—Працюють і зарубні машини.

— Ну, ясно, у вас же крутоспадні пласти,—сказав Швидкий.—Саме на таких пластах відбійному молоткові і належить перше місце.—Він трохи помовчав і додав:—В Німеччині така ж сама історія.

— В Рурському басейні?

— Та в Рурському ж! Там ще в 27 році працювало тільки до 400 зарубних машин, себто зарубними видобували лише 2 з лишком відсотки всього видобутку.

І перейшовши на тон знавця і надзвичайно авторитетної людини, Швидкий почав читати, можна сказати, лекцію: про уложення верстов й геологічну будову двох подібних один до одного басейнів: Рурського й Донецького. Словом, він, треба гадати, вже заїмпуновав завшахтою. Що ж до Чапчика, то його Швидкий, можна сказати, мало не знищив своєю ерудицією.

— «Ні,—подумав селяк.—Швидкий і справді багато дечого знає. Я про це, що він говорить, ніколи й нічого не чув».

І Чапчик навіть пошкодував на мить, що він не зумів заволодіти симпатією бойового містечкового хлопця. Але це тільки на мить. Почуття образи все ж таки не згасало й йому хотілося думати, що ці знання лише таким, як він, здаються великими, а на самім ділі вони, мабуть, маленькі, і Чапчик їх скоро здобуде. От якби тільки з шахтою все обійшлося добре, якби обійшлося добре, коли вони полізуть у шахту! Коли Чапчик і в шахті оскандалиться, значить Швидкий і справді мав рацію глузувати з нього.

— «Не дай господи!»—подумав селяк, й йому йокнуло під серцем.

Він сидів на своєму новому ліжкові і чекав Супруна, який вийшов до вбиральні (Швидкий вже чогось лазив по конторах). З Супруном він умовився походити по виселкові й так би мовити, ближче познайомитись з новою обстановкою. Нарешті увійшов і Супрун. Увійшов він у супроводі якогось молодого шахтаря.

— Знайомся!—сказав Супрун.—Це місцевий комсомолец товариш Груша. Вибійник.

Познайомились. Груша був балакучий і приємний хлопець, і тому з ним стало весело. («Добре в нашій республіці», подумав Чапчик, «всюди найдеш своїх, комсомольців»). Груша став розповідати про роботу в шахті, й про те, як він два роки тому розпочинав тут працю.

— Спершу навіть страшнувало було,—говорив Груша,—але потім звик і нічого страшнуватого не бачу. Нещасні випадки бувають, але де їх нема: бувають вони й на заводах, бувають і на селі. Нещасний випадок може трапитись навіть там, де його зовсім не чекаєш.

— А чого ж відділя тікають?—спитав Чапчик: йому дуже сподобався Груша й він з ним почував себе прекрасно.

— Літуні й дезертири всюди єсть,—промовив шахтар.—Цієї сволочі не бракує. Але треба й це сказати: робота тут не легка та до того ж і під землею.

— Дуже важка?—продовжував допитувати Чапчик, що вирішив докопатися до найменших дрібниць, щоб почувати себе більше упевнено.

Груша запалив цигарку, пустив кільцями дим з рота й промовив:

— Звичайно не легка. Але за те ти тут працюєш не 7, а 6 годин, маєш добрий зарібок: єсть такі, що виганяють сотні карбованців в місяць, до того ж до тебе й величезна увага—і з боку партійної організації, і з боку професійної та й адміністрація чимало вділяє уваги твоїм побутовим умовам.

— «Он воно як: 6 годин, сотні карбованців»...—Чапчик уже почав був обурюватись з літунів, але тут його перебив Супрун.

— Справа ясна,—сказав Супрун.—Яка б там робота не була,—важка, чи ще важча, але на те ж ви комсомольці і на те ж ми на фронті, щоб перемагати труднощі.

Ну, це само собою розуміється. Це й справді ясно. Чапчик це прекрасно обмислив. Він, наприклад, дуже-дуже хоче бути героєм труда. Отже, хай Груша розповідає далі.

І Груша розповідав. Розповідав довго і саме цікаво. Він зупинився навіть на деяких деталях. Він розповів, наприклад, що робити, як раптом погасне лампочка в темному штрекові: досвідчений шахтар на такий випадок має, скажім, дві палиці: одну держить над головою, другу—у бік, так і виходить, інакше він, скажім, стукався б головою об стелю бо не вгадаєш, де треба нахилитись. Радив не лякаться, коли трапиться комусь із них залишитись на самоті. Крізь кволе світло лампочки ти можеш бачити в вугільному поросі якусь жахливу пику, але це так вважається тільки незвичайній людині. Не треба лякаться, коли раптом почуєш під молотом невеличкі вибухи: то вискакують із пластів газу, і старий шахтар з цих вибухів лише радіє, бо це значить, що піде легкий вугіль. Словом, багато цікавого розповів Груша, й Чапчик вислухав його з величезною увагою.

Увечері вони ходили до загадовні: він, Супрун і той же Груша (Швидкого знову не було). В загадовні розмовляли з шахтарями, що з ними їх знайомив Груша. Бачили багато химерного. Все на них справляло сильне враження—і шахтарські каски, і чорні полотняні костюми, і напівфантастичні вогники в лампочках. І тоді було радісно і було тривожно: радісно було, що і вони за кілька днів стануть такими ж героями, як ці чорні люди, яких вони з такою цікавістю оглядають, тривожно було тому, що поперед ще залишалась незнайома, мало не таємнича шахта, про яку вони чули так багато чудесного і яка все-таки трошки лякала.

Заснув Чапчик пізно: мислі довго не давали спокою голові. Снівся йому дуже химерний сон. Снилось йому ніби то йде він якимсь темним глухим коридором, а назустріч йому біжать лихтарики. І лихтаріки ніби то не лихтарики, а якісь живі істоти. Чапчик намагається ухилитись і ніяк не може: підбижить лихтарик, блисне йому в око—й зник.

— Що це таке?—думав Чапчик.—Чого вони хочуть від мене?

І тоді ж він раптом почув, що його хтось схопив за плечі. Він здригнув і повернувся. І бачить він перед собою якесь надзвичайно страшне обличчя. Обличчя з ненавистю дивиться на нього й скалить зуби. Охоплений жахом, Чапчик намагається пригадати, чие це обличчя. Він напружує всі свої розумові сили, і... даремно: він все-таки не здібний пригадати. Але може він вирветься? Ні, він не може й варватись: таємнича істота міцно тримає його в своїх руках.—«Пропав»—подумав Чапчик і тут же раптово згадав, чие це було обличчя. Це було обличчя Швидкого. Охоплений ще більшим жахом, Чапчик скрикнув...

IV.

— Чого ти кричиш?—почув селюк біля себе досить ласкавий голос, і так би мовити, з зовсім іншої опери.—Кошмар душив чи що?

Чапчик розплющив очі. Біля селюкового ліжка стояв Швидкий і дивився на нього доброзичливими очима. Він дивився такими очима, що Чап-

чикові навіть не вірилось, що це той в'їдливий комсомолец, який цілу дорогу не давав йому спокою. У всякому разі реальний Швидкий нічого не мав спільного з тією потворою, котру він бачив у вісні. Тут же був і Супрун: він тримав у руках мило й зубну щітку й, перекинувши через плече рушника, готовився йти до вмивальника. На двох койках спали шахтарі—вони мабуть допіру прийшли з роботи.

— Чого ж ти мовчиш?—сказав Швидкий.—Кошмар, питаю, душив чи що?

— Сон приснився страшний!—відповів Чапчик й звернувся до Супруна.—Хіба вже пізно?

— Ні, не дуже,—йдучи, сказав Супрун.—Приходили від завшахтою: зараз поліземо. Одягайся!

Чапчикові знову йокнуло під серцем, йокнуло і радісно і тривожно. Та й справді: від першого іспиту залежить багато. Чапчик кинувся швидко вдягатись.

— В тебе ніяких крапель нема від зубів?—звернувся до нього тим же ласкавим голосом Швидкий.—Страшенно зуб болить!—і взявся рукою за щоку.

— Де ж у мене вони візьмуться?—сказав здивовано Чапчик й подивився на Швидкого.

Химерний сон і особливо Супрунова інформація, що вони зараз полізуть у шахту,—все це на деякий час паралізувало його здібність спостерігати, і він не бачив, що навкруги його робиться. Тепер Чапчик побачив, поперше, що у вікно зазирає вогняна куля ранкового сонця, а, подруге побачив, що Швидкий і справді зовсім перетворився. Це вже не був самопевнений юнак, яким його досі знав селоюк,—це вже був симпатичний хлопець, яким його Чапчик навіть не уявляв. Швидкий посміхався милою й надзвичайно ясною посмішкою.

— «Що це з ним раптом трапилося?»—подумав Чапчик і тут же вирішив:—А хіба мені не все їдно? Лиш би він був завжди таким».

Чапчикові навіть захотілося підійти до Швидкого, потиснути йому руку й попрохати пробачення. За що? Та хоч би за то, що він колись гнівався на нього. Хіба він мав право гніватись на такого по суті доброго товариша? Він просто не знав Швидкого.

— А хіба дуже болить зуб?—спитав він.—Так ти тоді не йди з нами, залишайся!

— Зуб болить дуже,—сказав Швидкий,—але чого ж я буду залишатись? Все їдно колись прийдеться йти... та й завшахтою може щось подумати.

— Що ти кажеш! Завшахтою?—мало не скрикнув селоюк.—Будь певний: ми з ним поговоримо, і він нам повірить.

— Не буде діла! З цим бюрократом важко говорити!—відказав Швидкий.

Завшахтою бюрократ? Ця лагідна гостинна й товариська людина? Чапчик нічого не розумів. Може товариш говорить про когось іншого? Про нього? Коли про нього, то дивно. Чапчик все-таки думає, що товариш помиляється. Він також помиляється, як Чапчик помилявся в нім. Швидкий

не погоджується? Шкода! Він дуже шкодує, що перетвореного Швидкого не можна переконати, що завшахтою такий же милий, як сьогодні сам він, Швидкий.

Чапчик взяв рушника і все-таки в доброму настрої пішов до вмивальника. Йому дуже було приємно, що на його серці нема вже ніякої образи, і єсть тільки маленька й радісна тривога.

За якийсь час Чапчик, Супрун і Швидкий йшли з завшахтою до лазні. Там вони попередягались в нові полотняні костюми, в старенькі чоботи й тверді каски. Там вони дістали й лямпочки. Якось смішно й радісно було відчувати себе в цих костюмах і тримати в руках химерний вогник.

— Ну, гайда до кліті,—сказав завшахтою й рушив до дверей, коли всі були готові.

Вони пішли широким дворщем і скоро зупинились біля кліті. Цього моменту Чапчик, очевидно, ніколи не забуде. Шахту раз-у-раз затоплювало водою й тому по стволу бігли прямо таки цілі ручаї. Кліть (вона допіру забрала першу партію) була вохка й непривітна. Непривітно виглядала й людина, що керувала нею: робітник мабуть недолюбливав екскурсантів, а майбутніх шахтарів, вдягнених у чистенькі полотняні костюми, за когось іншого й прийняти не можна було. Біля кліті стояло ще де кілька чоловік, вони теж збиралися під землею.

— Ми спершу спустимося метрів на 150,—сказав завшахтою.

— «Як це буде на 150 метрів»?—подумав Чапчик.—«Скільки, скажім, має метрів п'ятиповерховий будинок? Мабуть не більше, як метрів 40? Тоді що ж це виходить? Виходить, що ми зараз спустимося на таку глибину, яка рівняється мало не 4-м один на одного поставленим будинкам?»

І в третій раз Чапчикові йокнуло під серцем: справа в тому, що він раптом згадав той трагічний випадок з кліттю (вона зірвалась), який трапився на шахті «Марія» й про котру в свій час чимало писали в газетах. Він подивився на Супруна й Швидкого. Перший і зараз був такий же спокійний і урівноважений, яким його знав Чапчик у вагоні, але другий був блідий і тремтів, взявшись рукою за щоку.

«Бідолаха!»—зідхнув Чапчик.—Його змниця трясє, а він у шахту збирається. От проклятий зуб!»

Проте важко було сказати, кому він більш співчував: собі чи Швидкому, бо 150 метрів все-таки ніяк не виходили з голови. Як він себе не заспокоював, що він собі не говорив, а під серцем тепер йокало уже без перерви. І коли б не щаслива мисль про міські ліфти (а про ліфти йому вже чимало розповідали), він, можливо, сів би в кліть з поганим настроєм. Згадка ж про ліфти дуже підбадьорювала, і справді: по великих будинках, можливо не нижчих за 150 метрів (ну, хоч би в тій же Америці) люди їздять таким чином кожного дня, дехто навіть кожної години, а він, майбутній шахтар, дрейфить перед перспективою спуститись можливо в кращій машині і дрейфить, як найсправжнісінький боягуз! Ні, це вже ні к чорту не годиться!

— Лізте!—почув він голос завшахтою, коли кліть знову подали «на гора» й коли хтось відчинив залізні ґрати.

Майбутні шахтарі рушили через місток. За мить стукнули двері, вдарив гонг і кліть пішла. Ці кілька секунд, поки кліть з шумом і аж дух заби-

вало мчалась кудись, Чапчик був, можна сказати, в надзвичайному трансі. Він міцно тримався за якусь залізну перекладину, не менш міцно притиснувшись до холодної стіни, і знав тільки, що летить кудись вгору і що вода, яка зливою падала на нього відкілясь зверху, проривається йому за комір й робить йому на спині неприємний холод. Правда, він дещо й бачив, але те, що він бачив, було таке ж фантастичне, як його й недавній сон: в темному вохкому кутку, крізь тускле світло кількох лихтариків вирісувались химерні силуети зовсім нереальних ніг. Більше він нічого не пам'ятає. Він навіть не пам'ятає, коли і як він вийшов із кліті. В цьому він чесно признався, коли його потім розпитували.

Вони вже були у квершлагові, і тут Чапчик машинально подивився на своїх товаришів: Супрун був такий же спокійний, як і раніш, але й Швидкий не змінився: тримаючись за щок (хорий зуб!), він і тепер тремтів й мав поганий вигляд блідої людини. Проте Чапчик на цей раз не звернув на нього відповідної уваги, бо зайнятий був своєю особою.

— «І як виявляється, нема тут нічого страшного»!—бадьоро вирішив Чапчик, ступаючи по штрекові.—«Кліттю спускатись тільки без звички неприємно і навіть страшно, а як звикнеш,—той же ліфт! Ну, а щодо вибірок, то про них і говорити не приходиться:—звичайний собі темний вохкий коридор—і тільки».

— Почекайте!—сказав завшахтою, раптово зупиняючись та повертаючись до хлопців: він йшов попереду.—Чуєте гул? то коногони женуть вугіль. Становіться до стіни.

І завшахтою, скликавши до себе всіх майбутніх шахтарів, поки наближались вагончики пояснював новачкам те, що їм було неясно й чим вони цікавились. Розпитували, правда, тільки Чапчик й Супрун: Швидкий нічим не цікавився й мовчав. Селяк пояснив це тією обставиною, що все це йому давно відоме.

Нарешті в глибині штреку блиснув лихтарик й повні вугілля вагончики з грохотом і шумом проскочили повз них.

— Коли вам треба буде колись зупинити коногона,—сказав завшахтою,—ви мусите помахати лихтарем, і він зупинеться.

— А для чого його зупиняти?—спитав Чапчик.

— Ну, скажім,—відповів завшахтою,—ви попали в так звану «трубу»—це таке місце в штрекові, де ви ніяк не можете розминутись з вагончиками і де вас вони обов'язково зачеплять,—тоді ви й сигналізуєте лихтарем.

Ага, от воно що! Ну, тепер ясно. Треба обов'язково запам'ятати. Чапчик це обов'язково запам'ятає, бо все-ж це відповідним чином зв'язано з одного боку з безпекою, з другого боку—з щасливим виходом із вибірок. Треба прислухатись до кожного слова досвідченого шахтаря.

Вони знову рушили в темну глибину, висвічуючи собі дорогу «вольфом». Зрідка назустріч їм йшли кудись шахтарі, але в напівтьмі вони нагадували скоріш тіні й, як тіні, зникали десь—без облич, без рук і навіть без ніг. То тут, то там чути було глухі стуки й десь без перерви дзюрчала вода.

— Ну, тепер готуйтеся до останнього іспиту,—сказав нарешті завшахтою й зупинився біля якоїсь діри.—Страшного нічого нема, але треба бути

обережним. Зараз подамось на нижчий горизонт. Це от гезенок. Далі—шахтне поле. Ми маємо так звані крутоспадні пласти. Приблизно на 80 градусів. Зараз спустимось по кріях на 120 метрів вниз. Хто за мною?

І завшахтою за мить опинився в дірі, в ще за мить його вже й не видно було в штрекові.

V.

Першим за завшахтою рушив Супрун.

— Обережніш,—вилетів з-під землі голос шахтного командира.—Сюди став ногу!

Власне кажучи Чапчик нічого не зрозумів з попередніх слів завшахтою. Для селяюка ці «крутоспадні пласти», ці 80 градусів тощо, були китайською грамотою. Він зрозумів тільки те, що треба триматись сміливіше і треба бути обережним. Не довго думаючи, він, щоб не бути останнім (а промчавчись кліттю, він почував себе до певної міри героєм),—щоб не бути останнім, Чапчик, як тільки зник під землею й Супрун, зиркнув на Швидкого (Шридий і зараз тремтів і вистукував зубами—це Чапчик добре помітив) поліз і собі в діру.

Ставши ногою на кріп, він зиркнув униз і побачив там два вогники: нижчий і вищий, Супрунів і завшахтою.

— Давай сюди ноги!—почув він знизу Супрунів голос.

— А куди-ж мені лізти, я нічого не бачу,—сказав Чапчик.

— Шукай ногами кріп і становись на неї.

Селяк спустився ще нижче, потім ще нижче, обережно намагаючись ногами «ліс» та, як кішка, чипляючись за деревини.

— Тут починається перший уступ!—знову почув він голос знизу.—Отой, що я вам про нього розповідав.

Завшахтою й справді розповідав у штрекові про уступи, але що саме, Чапчик рішуче не пам'ятає. І потім теорія, як видно, зовсім не збігається з практикою: на малюнокві свого нового вчителя він бачив невинні лінії, а тут йому приходится виступати в ролі малпи і, у всякому разі, доброго акробата.

Чапчик подивився вниз: перший лихтар заблудним вогником виблискував уже в стороні, другий—під ним.

— Давай сюди ногу!—сказав Супрун.—Як не попадеш на кріп, становись мені на плече.

— Почекай я трохи відпочину,—сказав Чапчик, враз запарившись.

— Ну, відпочинь!—і Супрунів огник теж зник десь в стороні.

Коли Чапчик рушив далі й доліз до, так званого, уступа, він остаточно розчарувався в теорії: чиплятись приходилось уже не тільки руками й не тільки ногами, але й черевом. Треба було податись у бік (вогники забачили ліворуч), а вбік подаватись ще важче було. Важко дихаючи, Чапчик зупинився й подивився вниз. І—о жах!—при кволому світлі лихтаря, що ледве-ледве пробивалось крізь вугільний порох, він побачив темну безодню. Тільки тепер Чапчик усвідомив, що він у величезному (глибиною більш як на 100 метрів) колодязі, що він над проваллям і що він, виконуючи роль акробата, стоїть зараз, так би мовити, на волосинку від загибелі. Варто зірватись з якоїсь кріпії—пропав: кісток не позбирають!

І як раз в цей момент десь глухо загуло й шумом, свистом та своєрідним стогоном почали одвалюватись глиби вугілля й летіти повз нього.

— Не хвилюйтесь,—почув він знизу бадьорий голос завшахтою.—Цей не зачепе!

Але вже було пізно. Тепер бадьорий вигук, на жаль, не здібний був підбадьорити Чапчика. Темне провалля дивилась на нього страшною задимленою порожнечою й він почув, як йому затремтіли руки, як впало й зупинилось серце, як попустились м'язи й як невідома досі йому байдужість почала сторожко, ніжно й обережно обнімати його. Ще один момент—і він летів би в безодню. Ще одна мить—і Чапчика б не було. І він потім ніяк не міг простежити, яким чином прокинулась йому думка й, прокинувшись, запрацювала—спершу поволі, далі швидче й нарешті скаженими карколомними темпами.

«От так шахтар!»—раптом сказав собі Чапчик.—«Як тобі не соромно, Чапчику! Люди на цих кріпях по 40 років працюють, а ти злякався однієї години. От так герой! Чи не ти, Чапчику, нещодавно збирався прославитися!? Та як же ти прославишся? Люди йдуть на видиму смерть і не бояться, а ти злякався поганенького колодязя. От так герой! Подивись на Супруна. Він так спокійно лізе вниз наче тут і народився. Бачиш чи не бачиш?.. А ти? Заець ти, Чапчику, а не герой!.. А як зрадіє Швидкий! А як він тебе почне висміювати!

Тут селюк, скерований якоюсь йому невідомою силою, подивився вгору. Побачивши там огник Швидкого, він знову відчув новий прилив енергії. Тоді, чіпляючись за кріпі, він сміливо рушив уперед. Страху як і не було. Навпаки: біля серця щось клокотало, билось й рвалося з грудей. Було страшенне бажання жартувати й з кимсь голосно й весело розмовляти.

— Ну що, Супрун, як себе відчуваєш?—крикнув він униз.—Витримаєш іспита?

— Лиш би ти витримав!—донісся до нього спокійний Супрунів голос

Чапчик хотів був щось сказати ще й Швидкому, але зваживши на те, що Швидкому болить зуб і що він досі не проявив жодного бажання з кимсь перекинутись словом, вирішив його не чіпати.

На третьому уступі Чапчикові зірвалась з петельки лямпочка й з шумом полетівши вниз, десь запечилась за кріп. Опинившись у цілковитій темі, Чапчик на мить захвилювався, але дальша секунда принесла йому цілковите заспокоєння: він вирішив чекати вказівок шахтного командира й поки що не рухатись.

— Зараз ми її дістанемо!—почув він голос завшахтою.—Почекай трохи!

І не пройшло хвилини, як лямпочка була вже в руках селюка: завшахтою дійсно лазить, мов малпа. Цей випадок ще більше підбадьорив Чапчика і решту путі він покрити сміливими, упевненими рухами свого, як тепер вияснилося, досить таки гнучкого тіла. Сплигнувши через якусь годину, в штрек нижчого горизонту, селюк найшов в собі велику погорду й відчув, що він витримав першого серйозного іспита. Чапчик подумав, що тепер він уже навки залишиться на шахті. І саме тому залишиться навки, що вже в першу мить, як тільки він спустився в штрек, його знову, проти його волі, потягло до небезпечної, але якоїсь надзвичайно солодкої кріпі шахтного поля. Бо й справді: там потрібний був героїзм, але це ж саме він і

хоче бути героєм! Там вимагають сміливості,—абе хіба він уже не почував себе хоробрим? Бажання працювати у нього надзвичайне. Вміння? Він бачить, що він із цією працею справиться. Чапчик був переповнений молодістю, бадьорістю, задержуватою радістю. Серце його то замирало, то прискоренно билось. Він подивився на спокійного Супруна: Супрун так виглядав, наче він ніколи й не знав небезпеки. Тоді Чапчик зиркнув на завшахтою й наче викликаючи когось на змагання, промовив:

— Тепер поліземо в більш небезпечні місця?

— Тепер—завтра—поліземо сюди на роботу!—усміхнувся шахтний командир і додав:—З охотою полізеш?.. Більш небезпечніших місць нема.

— Звичайно з охотою!—голосно вирвалось Чапчикові.—Я хочу бути вибійником. Як ви на це дивитесь?

— Добре зробимо. Все можна!—Завшахтою повернувся до діри й сказав:—Чого це так довго ваш товариш не вилазить?

Але не встиг завшахтою промовити це, як з шахтного поля показалися ноги.

— Ну, жвавій ходім!—кинув завшахтою до ніг.

— Куди ходім?—сплигуючи, сказав незнайомий голос і перед майбутніми шахтарями та шахтним командиром став якийсь незнайомий рудокоп.

VI.

От тобі й маєш! що за чортівщина? Не треба тобі й Гоголя! Мусів вилізти Швидкий, а вилізла зовсім стороння людина. Справжні тобі «вечори поблизу Диканьки». Але Чапчик, поставивши світло на обличчя Супруна, бачить, що й той скинув брови догори й нічого не розуміє.

— За тобою ніхто не ліз?—спитав завшахтою, звернувшись до шахтаря.—Нікого не бачив?

— Нікого не бачив!—відповів шахтар.

Всі презирнулись. Справа, так би мовити, ускладнялась, заплутувалась. Де ж подівся Швидкий? Невже з ним щось трапилось? Але коли б щось трапилось, всі обов'язково почули б! Ще раз презирнулись і, презирнувшись, поспішно пішли до кліті. Тільки на вищому горизонті, принаймні, Чапчик з полекшенням зідхнув: саме на вищому горизонті вони найшли нитку до розв'язки цієї таємничої і, можна сказати, загадкової історії. На вищому горизонті їх поінформували, що такого хлопця, як Швидкий дійсно бачили. Але він, говорючи місцевим жаргоном, давно вже подався «на гора». Прийшов у квершлаг, назвав себе екскурсантом і коли кліть рушила з шахти, рушив і він з нею.

— Ага! тепер я розумію,—сказав завшахтою.—Справа ясна. Цілком.

— Що ж таке ви думаєте?—спитав Супрун.

— А те я думаю,—упевнено заявив завшахтою,—що ми його вже тут не побачимо. Я тепер розумію чого він з півдня ходив за мною й натякав мені, що з нього непоганий бухгалтер. Він, голубок, сподівався дістати працю в канцелярії.

— Виходить, що він з нами по кріпах не лазив?—спитав здивований Чапчик: міркування завшахтою про зазіхання Швидкого на канцелярію до нього ще не дійшли, він ще їх не міг сприйняти головою.

— Де ж би він лазив,—сказав завшахтою,—коли він від гезенка пішов до кліті. Перелякався, сукин кот!

Туди к бісу! Швидкий перелякався? той саме Швидкий, що він перед ним, можна сказати, тремтів цілу дорогу? Ні, Чапчик цьому не повірить. Тут трапилась якась помилка. Йому, мабуть, зуб дуже розболівся. Цього не може бути, щоб Швидкий перелякався. Правда, він мусів попередити когось, що вилазить із шахти, але це ж даної справи не стосується, цебо не стосується припущення, що Швидкий здрейфив. Супрун киває головою і погоджується з завшахтою? Ну, тоді і Супрун помиляється!

А втім, всі сумніви скоро було розв'язано і розв'язали їх, так би мовити, непотрібні факти. І саме тоді було розв'язано, коли Супрун і Чапчик повернулися до гуртожитку, певніш до своєї кімнати в гуртожиткові, що в ній вони зупинилися з Швидким. Ліжко Швидкого і справді було порожнє, не було його й чемайдана.

— Невже втік?—сказав Чапчик, звертаючись до Супруна.

— А ти ж думав як—лікує зуба?—сказав Супрун.—Пиши, синок, некролога: мовляв, сповіщаємо радянську суспільність, що на такій то шахті трагічно загинув комсомолец Швидкий і, мовляв, земля йому пухом!

Але вразливий Чапчик не мав охоти жартувати. Він уже забув всі ті болю і образи, якими так щедро наділяв його Швидкий в дорозі, і йому було тільки дуже приємно, що досвідчений комсомолец так ганебно оскандалився. В нім навіть не прокинулось почуття погорди. Що з того, що він, можна сказати, не погано показав себе перед містечковим товаришем? Що з того? Чи не краще було б, коли і Швидкий працював на шахті? О, безперечно краще! І краще не тільки для трудящих, але й для самого досвідченого Швидкого. Чапчик подивився в вікно й замислився.

Ні, він цього ніколи б в світі не зробив! Не зробить цього ніколи—він певний—і широкоплечий Супрун. З вугільного фронту вони не повернуться принаймні до цілковитої перемоги і на цій ділянці робітничого ентузіазму.

Тоді Чапчика знову потягло до небезпечної, але в одnorаз і надзвичайно солодкої кліті шахтного поля. Чапчик тепер розумів старих шахтарів, тих старих шахтарів, що й дня не можуть прожити без темних, вохких полів підземної республіки.

За вікном сояв літній донецький вечір. Він ніжно обгортав матовим серпанком сторожкі степи й, ставши в далечині суцільним синім згустком, ховався за неясними межами горизонту. Чапчик одійшов од вікна, підгвинтився на порожнє ліжко Швидкого й вийшов з кімнати.

VII.

За тиждень, подікавившись літературою зі своєю професією, Чапчик придбав в книгарні кілька дешевих книжок. Перечитавши їх, селяк раптом замислився.

— «Ага,—подумав він,—он воно відкіля брав свої знання покійний Швидкий: з дешевої бібліотеки гірника брав він їх. От жук! А я гадав, що він спеціальний вуз пройшов!»

Перед Чапчиком лежали такі брошури: 1) Блажевич—«Що треба знати гірникові-новою», 2) М. Нікішін «Переможемо вугілля системою Карташова», 3) Варшавський «Застосування відбійних молотків», 4) Ворожко—«Легкі зарубні машини» і т. д.